ИСТОРИЧЕСКІЯ ПѢСНИ МАЛОРУССКАГО НАРОДА

СЪ ОБЪЯСНЕНІЯМИ

Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

ТОМЪ ВТОРОЙ.

ВЫПУСКЪ I.

Пѣсни о борьбѣ съ Поляками при Богданѣ Хмельницкомъ.

КІЕВЪ.
Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская ул., у пам. св. Ирины, собств. д.
1875.

Дозволено цензурою. Кiевъ, 4 апрѣля 1875 года.

ОГЛАВЛЕНIЕ.

Стран.

Предисловiе I
1. Хмельницкiй и Барабашъ (Дума). 3
2. Битва подъ Жолтыми Водами 18
3. Угнетенiе Украины Жидами-арендарями и возстанiе (Дума) . 29
4. Корсунская битва (Дума). 32
5. Пани Потоцкая 38
6. Побѣды Перебiйноса 39
7. Смерть Перебiйноса 42
8. Бѣгство шляхты изъ Украины 48
9. Пѣсни объ очищенiи Украины отъ Поляковъ. 49
10. Веремiй Волошинъ (Отрывокъ) 51
11. Осада Збаража 52
12. Данило Нечай . . , ... 55
13. Иванъ Богунъ. (Отрывокъ изъ Думы) 98
14. Походъ въ Молдавiю (Дума) 99
15. Битва подъ Берестечкомъ 107
14. Угнетенiе Поляками Украины послѣ Бѣлоцерковскаго мира и новое возстанiе (Дума) 110
17. Проклятiе Хмельницкому за татарскiй ясыръ 116
18. Смерть Богдана и выборъ Юрiя Хмельницкаго гетманомъ (Дума). 118

Приложенiе.

I. Современныя вирши о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ. 127
II. Современныя вирши объ эпохѣ Хмельницкаго 135
III. Драма „Милостiя Божiя Украину отъ обидъ лядскихъ свободившая“ . . . . 144.

ВАЖНѢЙШІЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
12	12	вінімати	винимати
13	5 съ низу.	і сітха	стиха
18	Пѣсня ошибочно названа думою.		
26	17	император	императору
44	12 съ низу.	підцілайся	підціляйся
52	—	Нечай	Данило Нечай
58	4 съ низу.	їде	іде
—	16 —	ійде .	іде
180	8	причені	припоні
110	12	Одїх	Од їх
127	3	Каномевичѣ	Конамьевичѣ
—	6	Несмертельної	Несмертелвнои
—	8	Дньепр	Днѣпръ
—	—	Днѣстром	Днѣстромъ
—	12	виригѣй	вириcей
—	15	і... свій	и... свой
128	5	христіан	христіанъ
—	8	Гетман	Гетманъ
—	9	неволі	неволи
—	11	іних	иныхъ
—	14	шлаках	шлакахъ.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Второй томъ издаваемаго сборника долженъ обнимать 2-й и 3-й отдѣлы II части, т. е. *пѣсни вѣка козацкаго: о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ* и *пѣсни о гетманщинѣ съ 1657 по 1709 годъ*. Онъ былъ приготовленъ къ изданію еще осенью прошлаго года. Но въ это время въ распоряженіе издателей поступила огромная масса пѣсенъ разнаго рода изъ рукописей М. А. Максимовича, А. В. Маркевича, Д. С. Носа, Манджуры, Л. С. Мацѣевича и М. А. Ганицкаго, А. О. Шевченка, Ст. Стрѣльбицкаго, Я. Новицкаго и др.

Пѣсни эти разобраны по отдѣламъ и переданы для обработки и изданія въ Юго-Западный отдѣлъ Импер. Р. Географ. Общества, кромѣ пѣсенъ *политическихъ*, *или историческихъ*, которыя пріобщены къ готовой уже коллекціи нашей. Сведеніе вмѣсто бывшихъ у насъ уже варьянтовъ съ новопоступившими требуетъ столь мелочной и кропотливой работы, что мы рѣшились издать второй томъ по частямъ, чтобъ не задерживать готоваго уже въ типографскихъ складахъ, тѣмъ болѣе, что каждая часть имѣетъ и самостоятельный интересъ.

Въ настоящемъ выпускѣ читатели имѣютъ, такимъ образомъ, *пѣсни о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ*. Сословно-козацкіе, религіозные, національные и народно-экономическіе мотивы этой борьбы достаточно

извѣстны и неспеціалистамъ. Борьба началась не при Хмельницкомъ, а гораздо раньше. Но любопытно, что народная память не сохранила намъ вовсе пѣсенъ о чисто-козацкихъ возстаніяхъ противъ Поляковъ, имѣвшихъ цѣлью добыть реестровымъ козакамъ права шляхтичей, а нереестровымъ права первыхъ, каковы были возстанія Коссинскаго (1592), Лободы и Наливайка (1596) и даже послѣдующихъ: 1620 г., возстаніе Тараса Трясила (1630), Павлюка (1637), въ которыхъ уже соціально-крестьянскій элементъ сталъ принимать большое участіе, ни даже о возстаніи Острянина и Гуни (1638), уже чисто крестьянскомъ. Не сохранилось и пѣсенъ о такомъ лицѣ, какъ гетманъ запорожскій Петръ Сагайдачный, (1606—1622), при которомъ козачество рѣшительно вступаетъ въ дѣло религіозной борьбы противъ Уніи.

Всѣ пѣсни о борьбѣ съ Поляками отъ временъ Наливайка до Хмельницкаго, помѣщенныя въ сборникахъ Срезневскаго (Запорожская Старина), Максимовича (см. особенно сборникъ 1834 г.), Метлинскаго и др., и много рукописныхъ, которыя мы нашли въ бумагахъ Максимовича и Мартынова, кажутся намъ, послѣ приложенія критики, поддѣльными. Таковы, напр.:

1) Дума о смерти Богданка и о дарахъ Стефана Баторія козакамъ,—въ которой высказываются новѣйшія желанія польской шляхты о союзѣ съ козаками противъ Москвы (Запор. Старина, 77).

2) Цѣлый рядъ думъ о Наливайкѣ—„Кравчинѣ“ въ Запор. старинѣ и у Максимовича 1834.

3) О Чураѣ—тамже.

4) О Сулимѣ и Лободѣ—тамже.

5) Дума о трехъ полководцахъ—тамже.

6) О кошевомъ Тетерѣ и его сынѣ.

Подробныя доказательства ненародности этихъ думъ и пѣсенъ будутъ, какъ сказано въ предисловіи къ первому тому, приложены въ концѣ изданія вмѣстѣ съ заподозрѣнными думами и пѣснями. Общія соображенія о такихъ думахъ и пѣсняхъ высказаны въ пред. къ I тому; много вѣскихъ замѣчаній по этому предмету находится въ статьѣ г. Костомарова. (Вѣстн, Евр., 1874 г. кн. XII).

Только изъ временъ Хмельницкаго, когда возстаетъ противъ польскихъ порядковъ масса народа, по причинамъ соціально-экономическимъ, когда широко по обѣ стороны Днѣпра вспыхнула крестьянская война противъ шляхетско-жидовскаго хозяйства—до насъ дошло много несомнѣнно-народныхъ не только пѣсенъ, но и думъ. Думы, по всей вѣроятности, обязаны первоначально своимъ происхожденіемъ козакамъ, но думы временъ Хмельницкаго приняли сильно крестьянскій характеръ. Въ сферѣ чисто-козацкихъ да религіозныхъ интересовъ вращаются только думы о Хмельницкомъ и Барабашѣ, о походѣ въ Молдавію да о смерти Хмельницкаго. Въ остальныхъ выступаютъ на видъ общенародные соціально-экономическіе интересы, къ которымъ привязаны національные (слабѣе) и религіозные (сильнѣе). Любопытно, что болѣе козацкія думы отражаютъ въ себѣ и болѣе неприкрытаго грабительскаго побужденія (№ 1, 2, ст. 164, В, 135, № 14). Пѣсни же, какъ общенародная, а не кобзарская только форма поэзіи, прославляютъ преимущественно Перебійноса и Нечая, какъ наиболѣе ревностныхъ защитниковъ крестьянскихъ интересовъ среди сподвижниковъ Хмельницкаго.

При такомъ, преимущественно соціально-экономическомъ характерѣ народныхъ пѣсенъ и даже думъ о времени Хмельницкаго, — государственная сторона со-

бытій этой эпохи оставлена народомъ безъ вниманія до такой степени, что даже о переходѣ Малороссіи изъ подданства королямъ польскимъ въ подданство царямъ московскимъ не осталось ни одной пѣсни. Та, которая приведена въ приложеніи къ 3-му изданію „Богдана Хмельницкаго" г. Костомарова, подъ названіемъ „Присоединеніе Украины къ Россіи" (№ 35), „Зажурилась Украина, що нігде ся діти",—не можетъ быть, по нашему мнѣнію, отнесена къ эпохѣ Хмельницкаго. Въ ней видимъ во всѣхъ варьянтахъ слова: „ой служив я бусурману,—а тепер буду служити Восточному Царю,"—слова, указывающія на эпоху Дорошенка, который поддавался Туркамъ. Хмельницкій же не былъ слугою ни Турокъ, ни Татаръ. Притомъ же во всѣхъ почти варьянтахъ этой пѣсни находится упоминаніе о Голицынѣ, что тоже говоритъ за составленіе пѣсни гораздо послѣ Хмельницкаго. Упоминаніе о засвидѣтельствованномъ актами желаніи козаковъ если не поддаться Москвѣ, то выселиться въ Московскія земли (Слободскую Украйну) встрѣчаемъ только въ думѣ № 16, вар. В., ст. 38 въ такой формѣ: „звели нам під москалів тікати, або звели нам з ляхами великий бунт зривати!"

Но если въ народныхъ пѣсняхъ, дошедшихъ до насъ посредствомъ устной передачи, эпоха Хмельницкаго представляется намъ преимущественно въ духѣ крестьянскомъ,—то въ современныхъ ей виршахъ грамотеевъ, при всемъ сходствѣ многихъ ихъ мотивовъ и выраженій съ пѣсенными, господствуетъ другой духъ: козацкій и даже мелкошляхетскій демократизмъ съ роялистическимъ оттѣнкомъ; выдающееся чувство здѣсь, кромѣ религіознаго и отчасти національнаго,—антипатія къ магнатству и его гордости, которая ни во что ставитъ и самого короля.

Вотъ почему напечатанныя у насъ въ приложеніяхъ вирши вдвойнѣ интересны: выражая взглядъ на событія тогдашнихъ козацкихъ и православныхъ мелкошляхетскихъ грамотеевъ, онѣ въ тоже время оттѣняютъ собственно народное отношеніе къ борьбѣ Хмельницкаго съ польскою аристократіею.

Настроеніе третьяго элемента тогдашняго малорусскаго общества, духовенства, выражается виршами въ честь Сагайдачнаго и драмой „Милость Божія," которыя мы привели здѣсь, имѣя въ виду собрать вмѣсто главное, что поэтически воспроизводитъ великую борьбу малорускаго элемента съ польскимъ за половину XVII в.,—тѣмъ болѣе, что и въ этихъ произведеніяхъ образованныхъ духовныхъ есть много общаго съ народною пѣснію. Понятно, что здѣсь на первомъ планѣ интересы религіозные, и что самая борьба Сагайдачнаго противъ Турокъ и Татаръ, а Хмельницкаго противъ Поляковъ, тутъ получаетъ религіозное освѣщеніе въ большей степени, чѣмъ въ народныхъ пѣсняхъ. Въ тоже время въ драмѣ „Милость Божія," видно гораздо болѣе и національнаго сознанія отдѣльности отъ Поляковъ, чѣмъ въ народныхъ пѣсняхъ и даже въ козацкихъ виршахъ. Послѣднее впрочемъ объясняется и тѣмъ, что драма писана спустя слишкомъ семидесятилѣтней принадлежности Украйны Московскому государству.

И эпоха Хмельницкаго не обошлась безъ поддѣльныхъ пѣсенъ. Таковы 3 думы о битвѣ Жванецкой, найденныя нами въ бумагахъ Максимовича; дума о походѣ на Жолтыя Воды, напечатанная въ „Ужинкѣ рідного поля" М. Г. (стр. 279); одна дума на смерть Хмельницкаго, найденная въ бумагахъ Мартынова и другая, (Ой пішла тяжка жаль недоля да по всій Украині), напечатанная

въ Запорожской старинѣ. Гдаже многихъ другихъ написанная дума эта, хотя и съ неправильностями въ языкѣ (*жаль* женскаго, а не мужескаго рода, *радую* вм. раджу и т. п.) желаетъ выставить душеприкащикомъ Хмельницкаго *вѣрнаго* Москвѣ Пушкаря, а не *измѣнника* Выговскаго, какъ было на самомъ дѣлѣ и какъ говоритъ общеизвѣстная, напечатанная у насъ дума, (№ 18).

Въ заключеніе не можемъ не выразить нашей благодарности многочисленнымъ рецензіямъ, которыя были сдѣланы первому тому нашего сборника какъ въ нашихъ, такъ и въ иностранныхъ изданіяхъ, и которыхъ замѣчанія были намъ полезны даже и въ томъ случаѣ, если они и не могли заставить насъ измѣнить наши выводы. Таковы въ особенности рецензіи гг. Ив. Новицкаго (Кіевлянинъ 1874 № 100), Ал. Веселовскаго (С.-Пет. Вѣд. 1874 окт.), Н. П. (въ Трудахъ Кіевск. дух. Академ.), галицкихъ журналовъ „Правда" (1875 1—3 №), и „Другъ" (1875, № 10) Н. И. Костомарова (Вѣстникъ Европы 1874 № 12), а также поправки текста и замѣчанія П. А. Кулиша въ сочиненіи "Исторія Возсоединенія Руси," и О. Ѳ. Миллера въ статьѣ „Малорусскія Народныя думы и Кобзарь Остапъ Вересай" въ „Старая и Новая Россія" 1875, № 3. Мы были бы несправедливы, если бы не вспомнили рецензій г. v. v. въ „Rivista Europea," (1875 № 12), и писателя, котораго анонимъ мы должны уважать въ „Saturday Review" (1875, Май), и статьи г. Альфр. Рамбо въ „Revue des deux Mondes" (1875, 15 Juin) L'Ukraine et ses chansons historiques,—которыя сдѣлали первые опыты популяризаціи темъ южнорусской народной поэзіи въ романскихъ земляхъ и въ Англіи.—

Мы очень благодарны г. Новицкому и автору рецензіи въ „Правдѣ" за указаніе неизвѣстныхъ намъ или

появившихся послѣ печатанія нашего сборника варьянтовъ, рецензенту „Друга" за корректурныя и діалектическія поправки[1]), г. Веселовскому за доказательство, что легенда о Золотыхъ Воротахъ не имѣетъ ни историческаго, ни спеціально-русскаго характера,—хотя безусловно не можемъ согласиться съ его мнѣніемъ объ исключительно христіанскомъ происхожденіи колядокъ, равно какъ и съ миѳологическимъ толкованіемъ многихъ нашихъ пѣсенъ г. Н. П.; Н. И. Костомарову за подробное обсужденіе вопроса о поддѣльныхъ думахъ и пѣсняхъ, котораго

---

[1]) Мы получили также особенно цѣнныя для насъ поправки и замѣчанія въ письмѣ отъ г. Головацкаго, касающіяся галицко-карпатскихъ пѣсенъ. Вообще мы должны замѣтить, что главная цѣль нашего сборника историческая, а не лингвистическая, и что мы лишь приблизительно передаемъ діалектическія особенности печатаемыхъ у насъ варьянтовъ. Варьянты эти, записываемые и печатаемые въ теченіи 40 лѣтъ разными шрифтами, записанные собирателями разной, большей частію невысокой степени, филологическаго образованія, разныхъ понятій о правописаніи, далеко не всегда могутъ быть представлены у насъ со всѣми звуковыми особенностями мѣстнаго произношенія. Особенно это надо сказать о галицкихъ варьянтахъ,—какъ по причинѣ разнообразія галицко-карпатскихъ говоровъ, и по разнообразію изображенія ихъ, начиная отъ польскаго шрифта, у собирателей, (какъ потому, что издатели, Паули, Головацкій и др.) часто сводили нѣсколько варьянтовъ изъ разныхъ мѣстъ и говоровъ въ одинъ, такъ и потому, что галицкая правопись большею частію маскируетъ различные звуки: *і* (острое) (сівъ, сѣвъ)—*і* (ідь, ѣдь), *і* (острое) *и* (среднее, украинское) и *ы* (совсѣмъ дебелое, великорусское). Вообще мы убѣдились, что, не зависимо отъ всѣхъ до сихъ поръ сдѣланныхъ сборниковъ малор. нар. словесности, имѣющихъ преимущественно *бытовое* и *литературное* значеніе, необходимо предпринять совершенно отдѣльное, спеціально *лингвистическое* изданіе, которое бы дало образцы нарѣчій и говоровъ малорусскихъ, подобное изданію Фирмениха *Deutschlands Völkerstimme*. Но для такого изданія необходимы особыя изслѣдованія, произведенныя по одному условленному плану и системѣ, за разъ, въ короткое время.—

мы могли пока только коснуться въ предисловіи [1]), а также за сравнительное изслѣдованіе напечатанныхъ у насъ варьянтовъ думъ о Самойлѣ Кішкѣ, Марусѣ Богуславкѣ и Иванѣ Богуславцѣ съ тѣми, которыя были въ исключительномъ распоряженіи г. Костомарова. Мы считаемъ только необходимымъ въ отвѣтъ замѣчанія г. Костомарова относительно выбора и раздѣленія нами пѣсенъ, сказать, что, какъ это оговорено нами въ предисловіи къ I тому, предметъ нашего сборника составляютъ только пѣсни, обнимающія исторію *общественнаго* быта, или *политическія*, — иначе намъ пришлось бы издать всѣ пѣсни малорусскія, такъ какъ всѣ онѣ составляютъ матерьялъ для исторіи какой нибудь стороны быта: религіозной ли, семейной ли, личной и т. п. Считаемъ также необходимымъ сказать, что разборъ рукописей, доставленныхъ послѣ напечатанія I тома, убѣдилъ насъ въ томъ, что помѣщенный тамъ варьянтъ думы объ Иванѣ Богуславцѣ вовсе не есть записанный дословно изъ устъ пѣвца, а весьма вольная передача по памяти, сдѣланная этнографомъ. Такимъ образомъ пока остается единственнымъ подлиннымъ варьянтомъ этой думы изложенный въ вышеупомянутой статьѣ г. Костомарова и сообщенный ему проф. А. А. Котляревскимъ изъ собранія И. П. Котляревскаго.

Упоминаніе объ этомъ собраніи заставляетъ насъ сказать два слова еще объ одной рецензіи на I томъ

[1]) Разсмотрѣніе нами черновыхъ бумагъ и переписки многихъ собирателей прежняго времени еще болѣе убѣдило насъ въ справедливости нашихъ и г. Костомарова соображеній о томъ, какъ безцеремонно, особенно въ 30-е годы многіе даже почтенные „собиратели“ исправляли народныя пѣсни и думы и выдавали сочиненныя за народныя.—

нашего изданія, о которой иначе не слѣдовало бы говорить, такъ какъ весьма трудно понять, какихъ *теоретическихъ* цѣлей желалъ достигнуть авторъ ея. Это рецензія въ „Голосѣ“, — въ которой между прочими намъ дѣлается упрекъ за неправильное заявленіе о томъ, что будто намъ передали свои собранія Н. И. Костомаровъ и П. А. Кулишъ, — между тѣмъ какъ г. Костомаровъ *забылъ* передать намъ тѣ варьянты, о которыхъ говоритъ въ „Вѣстникѣ Европы,“ а г. Кулишъ печатаетъ цѣлый свой сборникъ въ приложеніи къ „Исторіи Возсоединенія Руси“. — Г. Костомаровъ не забылъ передать намъ своихъ варьянтовъ, — а не передалъ намъ тѣхъ, которые были даны исключительно въ его пользованіе, и не для напечатанія, проф. Котляревскимъ; г. же Кулишъ напечаталъ въ „Ист. Возс. Руси,“ вовсе не свой сборникъ, а нѣсколько пѣсенъ и думъ, какъ образцы, — при чемъ беретъ ихъ не только изъ прежнихъ сборниковъ своихъ, — которые онъ предоставилъ намъ, — но и изъ нашего изданія, въ чемъ могъ бы легко убѣдиться рецензентъ, если бъ онъ сколько нибудь внимательно взглянулъ на изданія г. Кулиша и наше.

Два изданныя теперь отдѣла пѣсенъ козацкаго вѣка (о борьбѣ съ Турками и Татарами и о борьбѣ съ Поляками при Хмельницкомъ) заключаютъ въ себѣ почти всѣ лучшіе образцы спеціальной малорусской формы народной поэзіи кобзарскихъ *думъ*. Думы эти возникли и развилися въ тотъ періодъ, когда явно выступили характеристическія черты малорусской народности [1]). Любопытно,

[1]) Первое упоминаніе о нихъ находимъ у польскаго историка Сарницкаго изъ начала XVI в., а именно въ его Annales, sive de origine

что лучшіе образцы думъ относятся къ явленіямъ борьбы за два послѣдовательно возникшіе интересы народа: 1) оградить себя и свою землю отъ простѣйшей, грубѣйшей формы эксплуатаціи ихъ чужими, Турками и Татарами, эксплуатаціи международной, въ видѣ захвата въ рабство въ плѣну; 2) оградить себя отъ эксплуатаціи болѣе сложной, въ своей землѣ, чужими, засѣвшими въ этой землѣ, Поляками (жолнерами и шляхтою) и евреями, и своими, превращавшимися въ польскую шляхту,—т. е. отъ эксплуатаціи внутренней, національно-сословной. Лучшая дума дальнѣйшей эпохи тѣсно примыкаетъ къ этимъ послѣднимъ: это дума о томъ, какъ запорожскій гетманъ, представитель *голоты*, Ганджа Андыберъ, побилъ гордыхъ *дуковъ-серебряниковъ*, дума, изображающая реакцію козацкой массы противъ своей старшины, которая начала выдѣляться въ привилегированное сословіе и вмѣстѣ съ тѣмъ терять и черты народности. Такъ какъ эта новая реакція противъ внутренней сословной эксплуатаціи должна была идти противъ людей одной съ массою вѣры и сначала одного языка, то и не приняла того широкаго характера, какимъ отличалась прежняя, а потому, можетъ быть, не дала такого количества думъ, какъ прежнія, противутурецкая и противупольская. Къ тому же въ скоромъ времени Малороссія явилась теперь раздѣленною.

---

et gestis polonorum et lituanorum (1587), VII, p. 379 подъ 1506 г. читаемъ: Per idem tempus duo Strussii fratres adolescentes strenui et bellicosi, a Valachis oppressi occubuerunt. De quibus etiam nure elegiae, gua *Dumas russi vocant*, canuntur, voce lugubri, et gestu canentium se in utramque partem motantium id, quod canitur, exrpimentes; quin et tibiis inflatis rustica turba passim modulis lamentabilibus, haec eadem imitando exprimit.

На лѣвомъ берегу Днѣпра, въ Малороссіи Московской, народная реакція была постепенно придавлена новосложившимся сословнымъ строемъ; на правомъ берегу, въ Малороссіи Польской, она еще разъ вспыхнула въ эпоху гайдамацкую, которая породила не мало характерныхъ и въ художественномъ отношеніи прекрасныхъ *пѣсенъ*, но ни одной *думы*.

ЧАСТЬ II.

ПѢСНИ ВѢКА КОЗАЦКАГО.

Отдѣлъ II.

ПѢСНИ О БОРЬБѢ СЪ ПОЛЯКАМИ ПРИ БОГДАНѢ ХМЕЛЬНИЦКОМЪ.

1.

ХМЕЛЬНИЦКІЙ И ВАРАВАШЪ.

1647.

А.

Як із день-години
Зчиналися великі войни на Україні,
Оттогді-ж то не могли обібратись,
За віру християнську одностайно стати;
Тільки обібрався Барабаш да Хмельницький,
Да Клиша Білоцерківський.
Оттогді вони од своїх рук листи писали
До короля Радислава [1]) посилали.
Тогді-ж то король Радислав листи читае,
Назад одсилае;
У городі Черкаському Барабаша гетьманом настановляе:
—«Будь ти, Барабаш, у городі Черкаському гетьманом,
А ти, Клиша, у городі Білой-Церкві полковничим,
А ти, Хмельницький, у городі Чигрині хоть писарем військовим.»—
Оттогді-ж то небагато Барабаш, гетьман молодий, гетьманував,
Тільки півтора года.
Тогді-ж то Хмельницький добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Барабаша зазивав,
А ще дорогими напитками ёго витав,
І стиха словами промовляв:
—«Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьману молодий

---

[1]) Владислава.

*

Чи не могли б ми з тобою у двох королевських листів прочитати,
Козакам козацькі порядки подавати,
За віру християнську одностайно стати?»
Оттогді-ж-то Барабаш, гетьман молодий,
Стиха словами промовляє:
«Ей пане куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!
На-що нам з тобою кролевські листи удвох читати,
На-що нам козакам козацькі порядки давати?
Чи не лучче нам із Ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль по вік вічний уживати?»
Оттогді-то Хмельницький на кума свого Барабаша
Велике пересердиє має,
Ще кращими напитками витає.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького дорогого напитку напивсь,
Дак у ёго і спать поваливсь.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця щирозлотний перстинь ізняв,
Із лівої кишені ключі виймав,
З-під пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого вірного добре кликав—покликав:
«Ей слуго ти мій, повірений Хмельницького!
Велю я тобі добре дбати,
На доброго коня сідати,
До города Черкаського до пані Барабашевої прибувати,
Кролевські листи до рук добре приймати».
Оттогді-то слуга, повірений Хмельницького, добре дбав,
На доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом, пильною годиною прибував,
До пані Барабашевої у двір уїжджав,

У сіни вийшов, шличок із себе скидав,
У світлицю ввійшов,—низький поклон послав,
Тиї значки на скамьї покладав,
А ще стиха словами промовляв:
«Ей пані, каже, ти, пані Барабашева, гетьманова молодая!
Уже-ж тепер твій пан гетьман молодий
На славній Україні з Хмельницьким великі бенькети всчиняють,
Веліли вони тобі сії значки до рук приймати,
А мині листи королевські оддати,
Чи не моглиб вони із кумом своїм Хмельницьким
У двох прочитати,
І козакам козацькі порядки давати»
Оттогді-ж-то пані Барабашева, гетьманова,
Удариться об поли руками,
Обіллється дрібними слёзами,
Промовить стиха словами:
«Ей не з гôря-біди моему пану Барабашу
Схотілося на славній Україні з кумом своїм Хмельницьким
Великі бенкети всчинати!
На що б їм кролевські листи у двох читати?
Но луччеб їм із Ляхами,
Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль вічниї часи уживати?
А тепер нехай не зарікається Барабаш, гетьман молодий,
На славній Україні огнів да тернів ізгашати,
Тілом своїм панським комарі годувати—
Од кума свого Хмельницького.»
Оттогді-ж-то пані молодая Барабашевая
Стиха словами промовляє:
«Ей слуго повірений Хмельницького!
Не могу я тобі листи кролевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отхождати,
Кролевські листи у шкатулі із землі виймати.»

Оттогді-то слуга повірений Хмельницького,
Як сі слова зачував,
Так скорим часом, пильною годиною до воріт отхождав,
Шкатулку з землі з кролевськими листами виймав,
Сам на доброго коня сідав,
Скорим часом, пильною годиною до города Чигрина прибував,
Своему пану Хмельницькому кролевські листи до рук добре оддав,
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, од сна уставае,
Кролевські листи у кума свого Хмельницького зоглядае;
Тогді й напитку дорогого не попивае,
А тільки з двора тихо зъїждвае,
Да на старосту свого Крачевського кличе, добре покликае:
«Ей старосто, каже, ти, мій старосто Крачевський!
Коли б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав;
Щоб нас могли Ляхи, мостивиї пани, за білозоров почитати.»
Оттогді-то Хмельницький як сії слова зачував,
Так на кума свого Барабаша велике пересердие мав,
Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою забірав.
Оттогді-то припало ёму з правої руки
Чотирі полковники:
Первий полковниче Максиме Олшанський,
А другий полковниче Мартине Полтавський,
Третій полковниче Іване Богуне,
А четвертий Матвій Бороховичу.
Оттогді-то вони на славну Украйну прибували,
Кролевські листи читали,
Козакам козацькі порядки давали.
Тогді-то у святий день у божественний у вовторник
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуждае,

І стиха словами промовляе:
«Ей козаки, діти, друзі-молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Од сна уставайте,
Руський отчинаш читайте,
На лядські табури наїзджайте,
Лядські табури на три части розбивайте,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своеї християнської у поругу вічні часи не подайте!»
Оттогді-ж-то козаки, друзі-молодці, добре дбали,
Од сна уставали,
Руський очинаш читали,
На лядськиї табури наїжджали,
Лядськиї табури на три части розбивали,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубали,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішали,
Віри своеї християнської у поругу вічні часи не подали.
Оттогді-то Барабаш, гетьман молодий, конем поїждгае,
Плаче—ридае,
І зтиха словами промовляе:
«Ей пане куме, пане Хмельницький, пане писарю військовий!
На що б тобі кролевські листи у пані Барабашевої визволяти?
На що б тобі козакам козацькі порядки давати?
Не лучче б тобі з нами, із Ляхами,
З мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоем уживати?»
Оттогді-то Хмельницький
Зтиха словами промовляе:
«Ей пане куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сими словами докоряти,
Не зарікаюсь я тобі самому з пліч головку, як галку, зняти,

Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському салтану у подарунку одослати.»
Оттогді-то Хмельницький як сі слова зговорив,
Так гаразд добре й учинив:
Куму своему Барабашеві, гетьману молодому,
З пліч головку як галку зняв,
Жону єго і дітей живцем забрав,
Турському салтану у подарунку одослав;
З того-ж то часу Хмельницький гетьмановати став.
Оттогді-ж-то козаки, діти, друзі-молодці,
Зтиха словами промовляли:
«Ей, гетьмане Хмельницький,
Батю наш, Зінов Богдане Чигиринський!
Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подавали!»
Господи, утверди люду царського;
Всім слушащим,
Всім православним християнам
Пошли, Боже, много літ!

(Метлинск., Нар. Южнорусск. пѣсн., 1854 г., 385—391. Записалъ отъ кобзарей Андрея Шута въ м. Александровкѣ и Андрея Бешка въ м. Менѣ, Сосницк. у. Черн. губ. и, значитъ, *сдѣлалъ сводъ* П. Кулишъ).

Б.

Із день-години,
Як стала тревога на Україні,
То ні хто неможе обібрати
За віру християнську одностайне стати;
Тілько обібрались Барабаш, да Хмельницький, да Клим
Білоцерківський;
До короля виступали, листів наверсалів [1]) прохали.
То король наверсали писав,
Самому Барабашу до рук подавав;
А Барабаш листи як взяв,

[1]) Универсалів.

Три годи козакам знати не давав.
То Хмельницький тее догадав,
Кумом єго до себе, до города Чигирина, прохав, добре угощав.
А як став Барабаш на підпитку гуляти,
Став єму Хмельницький казати:
«Годі тобі, пане куме, листи королевські держати,
Дай мині хоч прочитати!»
—«Нащо тобі, пане куме, їх знати?
Ми дачі не даем,
В військо польське не йдем;
Не лучче б нам з Ляхами,
Мосцівими панами,
Мирно пробувати,
А ніж пійти лугів потирати,
Своїм тілом комарів годовати?»
То Хмельницький тее зачував,
Ще луччих напитків подавав.
То Барабаш як упився,
На ліжку спати звалився.
Тогді Хмельницький ключі одбірав,
Чуру свого до города Черкаси посилав,
Велів ключі панії Барабашовій подати,
Листів королевських питати.
То чура до неї прибуває,
Словами промовляе:
«Пані Барабашова! твій пан став у нас гуляти,
А тобі велів листи королевські подати.»
—«Десь моему панові лихом занудилось,
Що з Хмельницьким гуляти схотілось!
Пійди в глухім кінці під ворітьми
Листи королевські в шкатулі візьми!»
То чура скоро листи достав,
День і ніч до Чигрина поспішав;
Скоро прибував, самому Хмельницькому листи подав.
Тогді Барабаш рано прочинае,

У кармани поглядае—аж ключів не мае.
Він старосту Кричевського пробужае,
Двома кіньми тихо з двора виїзджае,
Думае, гадае,
Як пана Хмельницького до рук прибрати,
Ляхам отдати.

(Цертелевъ, Опытъ собранія старинныхъ малорос. пѣсней. 1819. стр. 37—41; перепеч. у Максимовича, Укр. нар. пѣсн., 1834, I, 37—41, и 1849 г. стр. 64).

В.

Ей з день-години счинались великі войни на Вкраїні.
Ніхто-ж-то не мог обібраться,—
За віру християньську достойно-праведно стати;
Тільки мог обібраться
Барабаш да Хмельницький да Клиша Білоцерківський [1]).
Тоді був Барабаш у городі Черкаському гетьманом,
А пан Хмельницький у городі Чигрині полковничим,
А Клиша Білоцерківський в Білий-Церкві писарем військовим.
Тогді пан Барабаш не багацько гетьманував,
Да вже пан Хмельницький до себе кумом зазивав,
А ще дорогими напитками витав
І стиха словами промовляв:
«Ей, куме,—каже,—куме!
Чи не могли б ми з тобою королевських листів прочитати,
А козакам козацьких порядків подавати,
За віру християнську достойно-праведно стати?»
Да вже тогді пан Барабаш, гетьман молодий,
Нехороші мислі собі мае,
І стиха словами промовляе:

[1]) Він тільки раз і споминаеться. Замѣч. пѣвца.

—«Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам—козацькі порядки давати?
На-що нам за віру християнську достойно-праведно стояти?
Лучче нам з Ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоем вічний час вживати.»—
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачувае,
Так іще лучче свого кума напитками витае.
Та вже пан Барабаш, гетьман молодий,
У свого кума Хмельницького дорогого напитку напився,
У ёго домі спать повалився.
Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі мав:
У свого кума у лівої кишені ключі винімав,
А з-під пояса шовковий платок висмикав,
А з мизиного пальця щиро-злотий перстень знімав,
На свого служителя добре кликав-покликав:
«Служителю мій вірний!
Велю тобі значки од моїх рук забрати,
Самому на доброго коня сідати,
Та до города Черкаського скорим уремням, темною годиною прибувати,
Барабашській панії низький поклон покласти,
Чи-ж могла б вона нам шкатули з королевськими листами оддати?»
Служитель на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим уремням, темною годиною, прибував,
У сінечки війшов—із себе шличок [1]) ізнімав,
А в світлицю війшов—низесенький поклон послав,
А тії значки на скамы̑ поклав:
—«Ей, пані гетьманша молодая!
Велів тобі пан Барабаш, гетьман молодий,
Шкатулу з королевськими листами оддати,

[1]) Шляпу б то. Пѣв.

Чи не могли б вони з кумом у двох прочитати.»—
Да вже тогді пані Барабашева як удариться об поли руками,
Як оболлється горячими слізами:
«На що їм королевські листи читати?
На що козакам козацькі порядки давати?
На що б їм за віру християнську достойно-праведно стояти?
Лучче б їм з Ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоем вічний час вживати.
Велю ж тобі, служителю, до ворот одходити
І шкатулу з королевськими листами із землі вінімати,
Самому на доброго коня сідати
І до города Чигирина скорим уремням, темною годиною, прибувати.»
Да вже тогді служитель до ворот одходив,
Шкатулу із землі винімав,
Сам на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим уремням, темною годиною, прибував,
Й своему пану Хмельницькому шкатулу з королевськими листами
До рук добре оддав.
Барабаш, гетьман молодий, од сна проспався
Й став у свого кума Хмельницького королевські листи в руках доглядати.
Да вже тогді не став дорогого напитку підпивати,
А став до свого кума стиха словами промовляти:
—«Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам, козацькі порядки давати?
На-що нам за віру християнську достойно-праведно стояти?
Лучче нам з Ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоем вічний час вживати.»—

Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачувае,
Да до свого кума з гордостю вже сі слова промовляе:
«Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сіми словами досаждати,
Да вже я ж пе зарікаюсь тобі з пліч як галку голову зняти,
Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати.»
Да вже пан Барабаш, гетьман молодий, од свого кума сі слова зачувае,
Та стиха із двора ізізджае
І на свого старосту Кричевського кличе—покликае:
—«Ей, старосто Кричевський!
Чи не можна б мині пана Хмельницького забрати,
Та турецькому салтану в подарунку живцем одіслати?
Да щоб нас ляхи, мостивиї пани, за білозорів [1]) почитали.»—
Тогді поїхав пан Барабаш путём-дорогою,
А пан Хмельницький лугом по-за лугом. (Базалугомъ)
І случилось пану Хмельницькому з правої сторони чотирі полковники:
Один полковник—Мартин Ольшанський,
А другий—Максим Полтавський,
Третій полковник—Іван Богуня,
А четвертий—Матвій Борохович.
Да вже тогді вуони на лядськії табори ізізджали
І до козаків і ситха словами промовляли:
«Ей, козаки, друзі-молодці, добре дбайте—
Руське оченаш [2]) читайте,
Ляхів у пень рубайте,
Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,

[1]) За добрих людей, чи щоб то значить. Пѣвецъ. См. въ I т., стр. 194, 117 сокол—білозірець.

[2]) Наше б то, православної віри. Пѣвецъ.

А віри християнської на поталу [1]) в вічний час не подайте!»
Да вже тогді козаки, друзі-молодці, добре дбали,—
Руське оченаш читали,
Ляхів, мостивих панів в пень рубали,
Віри християнської на поталу в вічний час не подали.
Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,
Іще до свого кума стиха словами промовляє:
—«Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам козацькі порядки давати?
На-що нам за віру християнську достойно-праведно стати?
Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб сіль з упокоем вічний час вживати.»—
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова зачуває,
Да до свого кума з гордостю вже сі слова промовляє:
«Ей, куме, куме Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сіми словами досаждати,
Да вже я не зарікаюсь тобі з пліч як галку голову зняти,
Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати.»
Як ето зговорив, то барждe добре і вчинив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому,
Із пліч голову як галку ізняв,
Жону єго і з дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав.
Да вже тогді пан Хмельницький гетьманом став,
Да вже козаки, друзі-молодці, добре дбали,—
І стиха словами промовляли:
—«Ей, пане, пане Хмельницький, Богдане, Зіновію,
Наш батю, полковнику чигиринський!
Дай, Господи, щоб ми за твоєї голови пили й гуляли,
А неприятеля под нозі топтали,

[1]) На посмішку. Пѣвецъ.

А віри християнської на поталу в вічний час не подали!»—
Да вже тогді вуони померли,
А їх слава не помре й не поляже.
Утверди, Господи, люду царського, императорського,
І самодержця Императора нашого Олександру Миколаєвича,
І всім слушающим пошли, Боже, много літ.

(Зап. П. С. Иващенко отъ кобзаря Павла Братицы, въ г. Нѣжинѣ. 1874 г., 13 Іюня).

Что дума эта передаетъ въ существенныхъ чертахъ вѣрно дѣйствительный историческій фактъ, въ этомъ убѣждаемся сравненіемъ ея съ показаніями близкихъ къ событію писателей, какъ козацкихъ (Самовидецъ. Лѣтопись, стр. 6, Величко, Лѣтопись, 1, 23—29), такъ и польскихъ (Kochowski, Annales Poloniae, 1, 23). Для сличенія приводимъ текстъ Величка, который передаетъ дѣло близко и къ думѣ и въ тоже время къ историческимъ фактамъ [1]): «Тамъ барзѣй (Хмельницкій) зъ пилностію началъ мислити о правахъ Королевскихъ у Барабаша хранимыхъ, якъ би ихъ себе одоискати; того ради умислилъ на день св. Николая, скоро всѣмъ бѣдствующимъ помощника, Декамбрія 6 празднуемій, учинити въ Чигринѣ заволанній обѣдъ и на оній призвати зъ Черкасъ Барабаша полковника зо всею старшиною, также нищихъ и калѣкъ учредити и милостинею обдарити. Що коли учинилъ и Барабаша зъ старшиною затяглъ зъ Черкасъ до Чигрина въ домъ свой, тогда самъ въ трезвости заховавшися, постарался старшину всю а найбарзѣй Барабаша всѣмъ уконтентовати, и якъ найлучше подпоити. Старшина просто пьяная розойшлась по господахъ, а Барабашъ, яко отъ всѣхъ начальнѣйшій, тамъ же въ дому Хмельницкаго получилъ отпо-

[1]) Разборъ обстоятельствъ дѣла см. у Максимовича. Письма о Богданѣ Хмельницкомъ, письмо V, X, Основа, 1861, кн. V, стр. 3, 18.

чинокъ. Кгди тоди сморенній крѣпкими трунками отъ Хмельницкаго зосталъ и отъ сна натури людской презвоитого уморенъ; тогда абіе Хмельницкій отъ Барабаша спячого для знаку и вѣроятія взявши шапку его и хустку, пославъ зъ тимъ знакомъ у дву конь доброго и справного человѣка своего въ Черкаси до Барабашихи, научивши его, аби при показанню знаковъ посилаемихъ, шапки и хустки Барабашевой, пилно и неотступно упоминался у Барабашки о выдане себѣ привилеовъ Королевскихъ, до Барабаша пильно потребуемыхъ, а въ еи Барабашихи въ завѣдованю и схованню зостаючихъ. Чому Барабашиха латво повѣривши, заразъ тіе Королевскіе привилеи вшукала и посланному Хмельницкого вручила; которій желаемое получивши, праци своей и конской не пощадѣвши, станулъ зъ Черкасъ въ Чигринѣ за килко годинъ передъ свѣтомъ. А Хмельницкій того ожидаючи не спалъ, но бодрствовалъ зъ кильконадцятьма другами своими, добрими и поуфалими молодцями, шляхетне урожоними козаками, за часу къ его Хмельницкаго мислѣ преклонившимися, и всего хотѣнія его допомогти ему подъ клятвою словъ утвердившими. Скоро теди Хмелницкій одобралъ радостно отъ посланца своего зъ Черкасъ повернувшого, привилей Королевскій, на тихъ мѣстъ заразъ знаки Барабашеви, шликъ и хустку, при спячомъ Барабащу положивши, а самъ зъ товариствомъ предпомененнимъ и челядью своею на готовіе конѣ всѣвши и свѣта не дожидаючися, рушилъ зъ Чигрина до Суботова; где тожъ еще передъ свѣтомъ прибувши и потребніе вещи въ путь предлежащій на ючніе конѣ забравши, также и старшаго сина своего Тимоша зъ собою узявши, рушилъ спѣшнимъ крокомъ зъ Суботова, на свѣтанню, зо всею компаніею своею въ намѣреній путь свой, на низъ ку Сѣчи Запорожской. Куди благополучно и безпрепятственно 11 дня Декамврія прибувши и всему войску привилеи Королевскіи отъ Барабаша фортелне взятіи, козакамъ и всему народу Малороссійскому полезніи, и волности ихъ давніе утверждаючіи, освѣдчивши и добре внушивши, былъ на кошу Сѣчовомъ отъ всего войска Низо-

вого Запорожского, не яко товарищъ или братъ, но яко добрій и чадолюбивій отецъ пріятъ радостно и благодарно, зъ приреченемъ щиримъ отъ всего войска всякой себѣ зичливости и поволности, и до того начинанія своего готовности Где отъ нѣкоихъ товарищовъ запорожскихъ и гетьманомъ онъ Хмельницкій уже нареченъ былъ.»

Грамота, козакамъ выданная королемъ Владиславомъ въ 1646 г., возстановляла ихъ прежнія права, содержала приказаніе о постройкѣ чаекъ на счетъ короля и давала право увеличить число козаковъ до 12 и даже до 20,000. Она важна была при началѣ возстанія Хмельницкаго, какъ доказательство одобренія возстанія самимъ королемъ. (Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, 1870, 1.—32).

Упоминаемый въ думѣ Клиша (въ вар. Б. Климъ) былъ дѣйствительно полковникомъ Бѣлоцерковскимъ въ 1637 г. (Максимовичъ, обозрѣніе городовыхъ полковъ и сотенъ, стр. 6).

Максимъ Ольшанскій, вѣроятно, Максимъ Кривоносъ одинъ изъ первыхъ сподвижниковъ Хмельницкаго.

Мартынъ Полтавскій—Мартынъ Пушкаренко, первый Полтавскій полковникъ по сформированіи полтавскаго полка при Хмельницкомъ въ 1648 г.

Иванъ Богунъ извѣстный полковникъ поднѣстровскій.

Матвій Бороховичъ, вѣроятно, Матвѣй Гладкій, первый Миргородскій полковникъ при Хмельницкомъ.—Бороховичъ былъ полковникъ Гадячскій уже при Самойловичѣ и назывался Михайломъ. (О всѣхъ этихъ лицахъ см. Максимов., цитир. сочин. стр. 10—14).

Кречовскій Иванъ во время событія, разсказаннаго въ думѣ, былъ полковникомъ Переяславскимъ и получилъ отъ гетмана короннаго Конецпольскаго приказъ арестовать Хмельницкаго, но умышленно далъ ему случай бѣжать. Потомъ Кречовскій присталъ къ возстанію и былъ сдѣланъ полковникомъ Кіевскимъ. (Тамъ же, стр. 11).

Географія событія приведена во второмъ варьянтѣ точнѣе, такъ какъ изъ Величка видно, что пиръ у Хмельниц-

каго происходилъ въ Чигиринѣ, а грамота скрывалась у Барабаша въ Черкасахъ [1]).

Конецъ перваго варьянта намекаетъ уже на Жолтоводскую битву, передъ которою убитъ былъ Барабашъ, въ то время, когда предводимые имъ реестровые козаки стали переходить на сторону Хмельницкаго.—Отдача семейства Барабаша въ плѣнъ туркамъ поэтическій вымыселъ думы.

2.

БИТВА НАДЪ ЖОЛТЫМИ ВОДАМИ.

1648.

(Дума).

А.

Чи не той-то хміль, що коло тычин вьється?
Гей той-то Хмельницький, що з ляхами бьеться.
Гей поїхав Хмельницький ік Жовтому Броду,
Гей не один лях лежить головою в воду.
Не пий, Хмельницький, дуже той Жовтої води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди,
«А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю,
Іще орду за собою веду,—
А все вражі ляхи на вашу біду.»
Утікали ляхи, погубили шуби...
Гей не один лях лежить, вищірывши зуби!
Становили ляхи дубовиї хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!

[1]) Любопытно, что Максимовичъ, печатая второй варьянтъ, поправилъ думу, сообразно своимъ предположеніямъ, что Хмельницкій былъ въ Черкасахъ, а грамоту добывалъ изъ Чигирина,—невѣрность чего призналъ самъ впослѣдствіи въ письмахъ о Хмельницкомъ. Мы возстановили первоначальный текстъ думы по выноскамъ Максимовича. (Нар. Южнор. пѣсни, 1849, 64).

Утікали ляхів де-якії повки,
Їли ляхів собаки і сірії вовки.
Гей там поле, а на полі цвіти:
Не по однім ляху заплакали діти.
Гей там річка, через річку глиця:
Не по однім ляху зісталась вдовиця.

(Максимовичъ, Укр. нар. пѣс. 1834—II—96—Pauli I, 138).

Б.

1=1 А, 2=2 А.
3. Чи не той-то хміль, що по ниві грає?
4. Ой той-то Хмельницькій, що ляхів рубає.
5. Чи не той-то хміль, що у пиві кисне?
6. Ой той-то Хмельницькій, що ляшеньків тисне.
7=3 А.... къ золотому..... 8=4 А. 9=5 А... золотий.... 10—12=6—8 А 13=9 А.. татарскую... 14—16=10—12 А. 17=13 А... собі... 18=14 А. 19=15 А... вражі... 20—24=А 16—20.

(Ч. О. И. и Д. 1863, III 4—5).

Пѣсня эта говоритъ о первой побѣдѣ, одержанной Хмельницкимъ надъ польскими войсками въ урочищѣ Жолтыя Воды (1649).—Въ нынѣшней Херсонской губ., Александрійскаго уѣзда, гдѣ находятся три балки, носящія названіе Жолтыхъ. Побѣда была одержана при помощи Перекопской орды.

В.

Ой то ляхи гайдамахи
Вкраїну зрубали,
Течуть річки кервавії
Темними лугами.
Ступай коню підо мною
Широко ногами,
Ідуть ляхи—гайдамахи
В погоні за нами.

*

Летить орел по над хутір,
А в повітру въетсі,
Ой там, ой там бідний козак
С поляками бьетсі.
Ой годі вам, вражі ляхи,
Руську кровцю пити,—
Нееден лях молоденький
Посиротив діти.

(Підгірье ок. Станиславск. Зап. В. Волошнюкъ).

Въ этой пѣснѣ только конецъ сходенъ съ предыдущими варьянтами. Въ началѣ же козаки представляются не побѣдителями, а побѣжденными и преслѣдуемыми ляхами,—которыхъ пѣсня зоветъ, по смѣшенію понятій, какъ это часто бываетъ въ галицкихъ пѣсняхъ, гайдамаками.

3.

УГНЕТЕНІЕ УКРАИНЫ ЖИДАМИ—АРЕНДАРЯМИ И ВОЗСТАНІЕ.

1648.

(Дума).

А.

Як од Кумівщини да до Хмельнищини,
Як од Хмельнищини да до Брянщини,
Як од Брянщини да й до сёго ж то дня,
Як у землі кралевській да добра не було:
Як жиди—рандарі
Всі шляхи козацькі зарандовали,
Що на одній милі
Да по три шинки становили.
Становили шинки по долинах,
Зводили щогли по високих могилах.
Іще ж то жиди-рандарі
У тому не перестали:

На славній Україні всі козацьки торги заорандовали,
Да брали мимо-промито:
Од возового
По пів-золотого,
Од пішого пшениці по три денежки мита брали,
Од неборака старця
Брали кури да яйця,
Да іще питає:
«Ци нема, котик, сце цого?»
Іще ж то жиди-рандарі
У тому не перестали:
На славній Україні всі козацьки церкви заорандовали.
Которому б то козаку, альбо мужику дав Бог дитину появити,
То не йди до попа благословиться,
Да пійди до жида-рандара да полож шостак, щоб позволив церкву одчинити,
Тую дитину охрестити.
Іще ж то которому б то козаку, альбо мужику дав Бог дитину одружити,
То не йди до попа благословиться,
Да пойди до жида-рандара да полож битий тарель, щоб позволив церкву одчинити,
Тую дитину одружити.
Іще-ж-то жиди-рандарі
У тому не перестали:
На славній Україні всі козацьки ріки заорандовали:
Перва на Самарі,
Друга на Саксані,
Трейтя на Гнилій,
Четверта на Пробойній,
Пьята на річці Кудесці.
Котрий би то козак, альбо мужик ісхотів риби ловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
То не йди до попа благословиться,

Да пійди до жида-рандара да поступи ёму часть оддать,
Щоб позволив на річці риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити.
Тогді-ж то один козак мимо кабака іде,
За плечима мушкет несе,
Хоче на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.
То жид-рандар у кватирку поглядае,
На жидівку свою стиха словами промовляе:
«Ей жидівочко-ж моя Рася!
Що сей козак думае, що він у кабак не вступить,
За денежку горілки не купить,
Мене, жида-рандара, не перепросить,
Щоб позволив ёму на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.»
Тогді-то жид-рандар стиха підхождае,
Козака за патлі хватае.
То козак на жида-рандара скоса, як ведмідь, поглядае,
Іще жида-рандара мостивиїм паном узивае:
«Ей жиду, каже, жиду-рандаре,
Мостивий пане!
Позволь мині на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.»
Тогді жид-рандар у кабак вхождае,
На жидівку свою стиха словами промовляе:
«Ей жидівочко ж моя Рася!
Буть мині тепер у Білій Церкві наставним равом:
Назвав мене козак мостивим паном.»
Тогді-то у святий божественний день у четверток,
Як жиди-рандарі у Білу Церкву на сейм збирались,
Один до одного стиха словами промовляли:
«Ей жиди ж ви, жиди-рандарі!
Що тепер у вас на славній Україні слишно?»
«Слишен», говорить, «тепер у нас гетьман Хмелницький:
Як од Білої Церкви да до славного Запорожа

Не така стоїть жидівська сторожа»!
Тогді обозветься один жид Оврам
(У того був невеликий крам,—
Тілько шпильки да голки,
Що ходив по-за Дніпром да дурив козацькі жінки):
«Ей жиди ж ви, жиди-рандарі!
Як із Низу тихий вітер повіне,
Вся ваша жидівська сторожа погине».
Тогді ж то як у святий день божественний у вовторник
Гетьман Хмелницький козаків до сходу сонця у поход виправляв
І стиха словами промовляв:
«Ей козаки ви, діти друзі!
Прошу вас добре дбайте,
Од сна веставайте,
Руський Очинаш читайте.
На славну Україну прибувайте,
Жидів-рандарів у пень рубайте,
Кров їх жидівську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своеї Християнської у поругу не подайте,
Жидівському шабашу не польгуйте».
Отогді-то всі жиди-рандарі догадливі бували,
Усі до города Полонного повтікали.
Тогді-то Хмелницький на славну Україну прибував,
Ні одного жида-рандара не заставав.
Тогді-то Хмелницький не пишний бував,
До города Полонного прибував,
Од своїх рук листи писав,
У город Полонного подавав,
А в листах прописував:
«Ей Полоняне, Полонянська громада!
Коли б ви добре дбали,
Жидів-рандарів мині до рук подали.»
Тогді-то Полоняне ёму одписали:
«Пане гетьмане Хмелницький!

Хоть будем один на одному лягати,
А не можем тобі жидів-рандарів до рук подати.»
Отогді-то Хмелницький у другий раз листи писав,
У город Полонного подавав:
«Ой Полоняне, Полонянська громада!
Нехороша ваша рада.
Єсть у мене одна пушка Сирота,—
Одчиняться ваші залізні широкі ворота.»
Тогді-то як у святий день, божественний четверток
Хмелницький до сходу сонця уставав,
Під город Полонное ближей прибував.
Пушку Сироту уперeду постановляв,
У город Полонного гостинця подавав.
Тогді-то Жиди-рандарі
Горким голосом заволали:
«Ей Полоняне, Полонянська громада!
Колиб ви добре дбали,
Од Польщі ворота одбивали,
Да нас за Вислу річку хоч у одних сорочках пускали!
То б ми за річкою Вислою пробували,
Да собі дітей дожидали,
Да їх добрими ділами наущали,
Щоб на козацьку Україну і кривим оком не поглядали.»
Отогді-то козакам у городі Полонному дана воля на три часа с половиною:
«Пийте гуляйте,
Коло жидів-рандарів собі здобу хорошу майте.»
Тогді-то козаки у городі Полонному пили-гуляли,
Здобу хорошу собі коло жидів-рандарів мали;
Обратно на славну Україну прибували,
Очертом сідали,
Сребро й злато на три часті паєвали:
Первую часть на Покрову Січовую да на Спаса Межигорського оддали,

Другу часть на меду да на оковитій горільці пропивали,
Трейтю часть междо собою, козаками, паєвали.
Тогді-то не один козак за пана гетьмана Хмелницького Бога просив,
Що не один жидівський жупан зносив.

(Зап. въ Александровкѣ. Сосниц. у. Черниг. г., отъ Андрея Шута. Кулишъ, Зап. о Юж. Руси. Т. I стр. 56—63).

Б.

Земле Польска, Україно Подольска!
Та вже тому не річок і не два минає,
Як у християнській землі добра немає,—
Як зажурилась та й заклопоталась бідна вдова;
То то не бідна вдова,—то королевська земля:
Що стали жиди великий одкуп давати—
Стали один од одного на милю оранди становити....
Як іде український козак, то й корчму минає,
А жид вибігає, та українського козака за чуб хватає,
Та ще його двома кулаками по потилиці затинає:
«Козаче—левенче! за що я буду ляхам рату платити,
Що ти мимо корчми йдеш,
Та й корчму минаєш?»...
Коло українського козака всю зброю одбирає..
А на Україні козак за жидом похожає.
Ще його й вельможним паном називає.
А жид до жидівки словами промовляє:
«Хазяйко моя, Рейзю!
Якої-то я на Україні слави заживав,
Що мене козак український ще й вельможним паном називав!»...

Ще ж і тим жидове не сконтетували,
Що три річки в одкуп закупляли:
Одна річка—Копрочка,
Друга річка—Гнилобережка,

А третя,—за Дніпром, Самарька....
Що мав би чоловік піти та рибя піймати,—
То ще він до річки не добігає,
Уже він жидові за одкуп найкраще обіщає....
Ще ж і тим жидове не сконтетували—
Де була яка річка велика, мости в одкуп забрали:
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого по шагу,
А од бідного старця, що він випросить,
То одбирали пшоно та яйця.
Як то був пан Хмельницький,
Житель Чигиринський—
Козак лейстровий,
Писарь військовий...
Як він сее зачував,
То указ писав,
Император до рук подавав;
А Императору указ писав—
В Черкаси до рук подавав...
А пан Хмельницький, житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писарь військовий,
Як того указа до рук достав,—
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзів, панів-молодців на грець викликає:
«Друзі, панове-молодці, охотники, броварники!
Годі вам по броварях пива варити,
По винницях, та й по проваллях валяться,
Та йдіть ви жидів та ляхів з України зганяти,
То будете ви собі мать
Хоть на три дні хорошенько по козацькій погулять!»
Як почали друзі, панове—молодці
Жидів та ляхів з України зганяти,—
Та в которого не було драної невірної кожушини,
То й той надів жидівські кармазини!
Та вони собі хорошенько по козацькій похожали,

Та ще й по карманах срібні гроші мали.
Ще ж то рано—пораненьку в середу,
Як заняв пан Хмельницький поперед себе жидів череду:
Которі жиди шабашували,
А которі до города Польского [1]) утікали....
«Вже ж ти рабине, Мошку,
Бери на віз дошку;
А ти, Срулю,
Бери порох та пулю;
А ти, Чую, бери рушницю;
А ти, Гершку, бери підгерстя;
А ти, Ёсю, бери на поготову осю;
А ти, Шмулю, бери друччя та двило;
А ти, Ицик, бери бичик.
Та будемо коні поганяти,
Та будемо од пана Хмельницького до города Польского утікати.»
А як був собі жид—старий Хвайдиш,
Та мав собі крам:
Шпилки та голки,
А третії люльки,
Та й той у клунки склав,
Та за ними біжав пішки...
І той старость свою потеряв—
Од пана Хмельницького утікав,
І той панові Хмельницькому ще й голими пъятами накивав!...
А як у Польське-город убралися,
Та стали жиди Меёра на підслухи висилати:
Чи ще ж то далеко пан Хмельницький з військом прибуває?
А жидок Меёрко з глузду зпав,
Та ледве він і сам до города Польского припав.

---

[1]) Полонного.

А пан Хмелницький, житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писарь військовий,
До Польского города прибував,
Та старими жидами орав,
А жидівками боронував,
А которії бували малі діти,
То він і кіньми порозбивав.
Як узяли з Польського-города втікати,
Як узяли свого рабина Мошку проклинати:
«Бодай ти, Мошку, щастя й долі не мав,
Як ти по-багато на Вкраїні откупу брав!
А як би ти був, Мошку,
Та брав на Вкраїні откупу потрошку,
То б ми на Вкраїні проживали,
То нас би козаки українські вельможними панами називали!»
А як то був жид Янкель,
То він коло школи похожає,
Та по школі плаче-ридає:
«Школо наша, богомільнице!
Вже нам у тобі не бувати,
І тебе не продавати—
За тебе грошей не брати,
І в карман не ховати:
Треба тебе на Вкраїні покидати,
Та ще в тебе будуть козаки українські ср...,
Та ще в тебе будуть нескребені свині заганяти!»
Як стали од Польского—города до Случі-річки прибувати,—
То пан Хмельницький, житель Чигиринський,
То він ночі не досипляє—
Коло Случі-річки ляхів і жидів доганяє.
Скоро догнав у вечері пізно—
І там стало повернутися тісно....
І там до них прибуває,

Ще на козаків гукає, словами промовляє:
«Друзі, панове молодці! до Случі-річки прибувайте,
Жидів та ляхів у пень рубайте,
І до їх по козацькій словами промовляйте:
Жиди та Ляхи, примічайте:
«От буде по той бік Случі ваше,
А по сей бік буде пана Хмельницького і наше!»
Як почали жиди та ляхи с паном Хмелницьким споляться,
Щоб пополам пива наварити:
То вже ж то бували лядськії дрова,
А Хмельницького вода,—
То був жидівський ячмінь,
А Хмельницького хміль....
То як пива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили!
Та хотя ж то був пан Хмельницький, житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писарь військовий,—
Лицарь добрий, та помер,
А тільки ёго слава козацька-молодецька
Не вмре, не поляже:
Та буде вона славна між ду друзями-молодцями
Од нині й до віку!
Даруй, Боже, всёму миру живому і нам на здоровъя,
Та на многії літа
Од нині й до віка!

(Зап. въ Жаботинѣ Ѳ. Штангей).

В.

1—4=1—4 Б: 5=5 Б...... кролевска....., 6=6 Б 7=7 Б..... оренди..... 8—22=8—22 Б. 23=23 Б...... Каїрочка, 24—28 =24—28 Б. 29=29 Б..... жидове...... 30—47=30—47 Б

48=48 А II.... на герць.... 49—54=49—54 Б. 55=55 Б... начали....... 56—62=56—62 Б. 63=63 Б...... шабасували, 64—65=64—65 Б. 66=66 Б... на воз.. 67—68=67—68 Б 69=69 Б.... Іцю.... 70=70 Б.... підгестр, 71=71 Б 72=72 Б..... Шмілю..... бери дричча...... 73—75=73—75 Б. 76=76 Б.... Хваім... 77=77 Б... крамок... 78=78 Б Гапейки...

(Изъ рукописн. сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Дума эта чрезвычайно характерно передаетъ причины, вызвавшія козацко-народное возстаніе при Хмельницкомъ.

О томъ, что евреи держали въ откупу проѣзжія дороги и брали на нихъ мыта, ровно какъ и на торгахъ, свидѣтельствуютъ множество актовъ: (В. Антоновичъ и К. Козловскій, Грамоты В. Кн. Литовскихъ, Кіевъ. 1868, стр. 88, 106, 111, 145). Что евреи арендовали у пановъ церкви, видно изъ актовъ и показаній современниковъ, (Памяти. Кіевск. Коммис., т. I, отд. 2, стр. 96, Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza etc. Wydał K. Wl. Wóycicki, Warzawa. 1846, t. I, 245, 255. Акты Южной и Западной Руси, III, 278).

О еврейскихъ притѣсненіяхъ говорятъ современники полякъ и москвичъ почти буквально словами думы: Безъименный авторъ Мемуаровъ, изданныхъ Войцицкимъ, подъ 1640 г., сожалѣя объ уничтоженіи козачества, передаетъ слѣдующее: «все это случилось изъ за желанія старостъ и пановъ-дѣдичей увеличить свои доходы въ Украинѣ. Они назвали жидовъ и всѣ безъ исключенія доходы отдали имъ въ оренду, въ томъ числѣ и *церкви, ключи отъ которыхъ хранились у жидовъ; кто желалъ вѣнчаться, или крестить ребенка, тотъ долженъ былъ платить пошлину жиду-арендарю.* Это наскучило хлопамъ до того, что они взбунтовались и соединились съ козаками, омывши шляхетскою кровью всю страну и вырѣзавши своихъ пановъ, наполнили всю Украйну огромными толпами однихъ хлоповъ.»

Въ запискѣ дьяка Григорія Кунакова, который по указу Алексѣя Михайловича, «довѣдывался о черкасской войнѣ, и

всякихъ вѣстей, которыя годны Московскому государству»,— между прочимъ сказано: «Да черкасомъ же де сверхъ того было разореніе отъ жидовъ, которые держали въ ихъ мѣстехъ отъ пановъ аренды. И тѣ де жиды ихъ черкасъ грабили и наругались надъ ними всячески: *только который черкашанинъ укуритъ вина или сваритъ пиво или медъ, не явясь жидомъ, или противъ жида учнетъ говорить, не снявъ шапки,* и жиды де за то, *спримѣтываяся къ нимъ за посмѣхъ,* ихъ грабили и разоряли, животы ихъ отнимали и жонъ и дѣтей въ работу имѣли насильствомъ.» (Акты Ю. и З. Р. т. III, 278). Сравни въ думѣ: А. ст. 50—60, и дальше думу № 4.

Особенно тяготился народъ украинскій заарендованіемъ рѣкъ и угодій запорожскихъ послѣ Острянинскаго возстанія: на рѣкахъ Самарѣ, Саксаганѣ, Гнилой, Пробойной и Каиркѣ (по вар. Б;—въ вар. А невѣрно Кудеска). Рѣчки эти поименованы въ числѣ запорожскихъ угодій у Величка, т. III, 474—75, 78, 482.

Сеймы еврейскіе дѣйствительно бывали изъ представителей кагаловъ. См. книга—гродская 1706 года, № 2242, листъ 44: еврейскій сеймикъ въ Полонномъ для избранія еврейскаго писаря Волынскаго воеводства, овручская гродская 1774 г., № 3268, л. 428, 432: распоряженія раввиновъ о распредѣленіи кагаловъ.

О бѣгствѣ евреевъ изъ Украины въ началѣ возстанія Хмельницкаго расказываетъ современникъ Заславскій, раввинъ: «Евреи, жившіе на правомъ берегу Днѣпра, получили перваго дня зеленыхъ святокъ двойное горестное извѣстіе: о смерти короля и о приближеніи возстанія. Тогда они бросились бѣжать, какъ попало. Повсемѣстно пути были покрыты семействами бѣглецовъ; они тащили за собою дѣтей, старцовъ и больныхъ, покинувъ свои дома и богатства и думая только о сохраненіи жизни. Происшествія эти вездѣ повторялись съ различными, но всегда грустными обстоятельствами: въ Острогѣ, Константиновѣ, Немировѣ, Тульчинѣ, Барѣ. Тѣ, которые не будучи въ состояніи бѣжать, были настигнуты врагами, по-

гибали безъ надежды спасенія. Многіе города, попавшись во власть русскихъ, были омыты кровью жителей (евреевъ), истребляемыхъ съ жестокостью, неслыханною даже у иныхъ варварскихъ народовъ.» (Четыре года войны поляковъ съ русскими и татарами 1648—1652. Кіевъ. 1868 изъ неофиц. части Кіевск. губ. Вѣд. стр. 12—13).

Полонное (мѣст. въ Новогр. Вол. уѣздѣ) было сборнымъ пунктомъ бѣглецовъ въ началѣ возстанія Хмельницкаго. Twardowski, Wojna Domowa ч. I, стр. 19).

Названіе украины «землей кралевской». (Вар. А, В) «землей польской» (вар. Б.) говоритъ въ пользу того, что дума эта сложилась въ первое время Хмельниччины, когда еще на Украинѣ не было мысли объ отторженіи отъ Польши. Стихи же 1—4 варьянта А показываютъ, что онъ долго держался на правомъ берегу Днѣпра, остававшемся подъ властію Польши до третьяго ея раздѣла, и оттуда перешелъ на лѣвый, гдѣ и записанъ. Кумівщина—время несчастной для козаковъ битвы подъ Кумейками, рѣшившей судьбу козацкаго возстанія подъ предводительствомъ Павлюка, въ 1637 г., а Брянщина, можетъ быть, Браниччина, т. е. эпоха раздѣловъ Польши, когда на правомъ берегу играли большую роль Браницкіе. Впрочемъ, стихи эти складомъ сильно отличаются отъ остальныхъ и кажутся намъ искусственными.

4.

КОРСУНСКАЯ ВИТВА.

1648.

(Дума).

А.

. . . . [1]

Ой обозветься пан Хмельницький,
Отаман-батько Чигиринський:

[1]). Начало этой думы (до 9-го стиха), забытое Ригоренкомъ, взято мною изъ варіанта г. Копытько, напечатаннаго въ сборникѣ Украинскихъ пѣсень М. Максимовича (стр. 67). Примѣчаніе г. Кулиша.

«Гей друзі, молодці,
Браття козаки запорозці!
Добре дбайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте.
Лядський солод, козацька вода,
Лядські дрова, козацькі труда».
Ой с того пива
Зробили козаки з ляхами превеликее диво.
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевом вони солод замочили;
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо посварили:
За ту бражку
Счинили козаки з ляхами велику дражку;
За той молот
Зробили ляхи с козаками превеликий колот;
А за той незнать-який квас
Не одного ляха козак, як-би скурвого сина, за чуба стряс.
Ляхи чогось догадались,
Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
«Ой ви, ляхове,
Пеські синове!
Чом ви не дожидаете,
Нашого пива не допиваете?»
Тогді козаки ляхів доганяли,
Пана Потоцького піймали,
Як барана звязали,
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:
«Гей пане Потоцький!
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти еси в Камянськім Подільці пробувати,
Печеного поросяти, куриці с перцем та з шапраном уживати,

А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати
І житнеї соломахи з туслуком [1]) (уплітати).
Хіба велю тебе до рук Кримському хану дати,
Щоб навчили тебе Кримські нагаї сирої кобилини жовати!»
Тогді ляхи чогось догадались,
На жидів нарікали:
«Гей ви, жидове,
Поганські синове!
На що-то ви великий бунт, тревоги зривали,
На милю по три корчми становили,
Великиї мита брали:
Від возового
По пів-золотого,
Від пішого—по два гроші,
А ще не минали й сердешного старця—
Відбірали пшоно та яйця!
А тепер ви тиї скарби збірайте,
Та Хмельницького їднайте;
Ато, як не будете Хмельницького їднати,
То не зарікайтесь за річку Вислу до Полонного прудко тікати.»
Жидове чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Которі тікали до річки Случі,
То погубили чоботи й онучі;
А которі до Прута,
То була від козаків Хмельницького доріженька барзо крута.
На річці Случі
Обломили міст ідучи,
Затопили усі клейноди
І всі лядські бубни.

[1]) Сирівцем, розсолом на рибу. Прим. Куліша.

Которі бігли до річки Росі,
То зостались голі й босі.
Обізветься первий жид, Гичик,
Та й хапаеться за бичик.
Обізветься другий жид, Шлёма:
«Ой я ж пак не буду на сабас дома!»
Третій жид озоветься, Оврам:
«У мене невеликий крам:
Шпильки, голки,
Креміння, люльки,
Так я свій крам
У коробочку склав,
Та козакам пятами накивав.»
Обізветься четвертий жид, Давидко:
«Ой брате Лейбо! уже ж пак із-за гори козацькі корогви видко!»
Обізветься пятий жид, Юдко:
«Нумо до Полонного утікати прудко!»
Тогді жид Лейба біжить,
Аж живіт дрижить;
Як на школу погляне,
Його серце жидівське зівъяне:
«Ей школо ж моя, школо мурована!
Тепер тебе ні в пазуху взяти,
Ні в кишеню сховати,
Але ж доведеться Хмельницького козакам на срач, на балаки покидати!»
Отсе, панове-молодці, над Полонним не чорна хмара вставала;
Не одна пані—ляшка удовою зосталась.
Озоветься одна пані—ляшка:
«Нема мого пана Яна,
Десь його звязали козаки, як-би барана
Та повели до свого гетьмана.»
Озоветься друга пані-ляшка:

*

«Нема мого пана Кардаша!
Десь ёго Хмельницького козаки повели до свого коша.»
Озоветься третя пані-ляшка:
«Нема мого пана Якуба!
Десь (узяли) Хмельницького козаки та либонь повісили ёго десь на дубі.»

(Записки о Южной Руси, т. I стр. 223).

Б.

Ой обозветься пан Хмельницькій
Отаман батько Чигиринскій:
«Гей друзі-молодці,
Братья козаки запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити затирайте!
Лядьскій солод, козацька вода;
Лядьскі дрова, козацькі труда.»
Ой за тее пиво
Зробили козаки з ляхами превеликее диво;
Ой за той пивний молот
Зробили козаки з ляхами превеликий колот;
Ой за той пивний квас
Не одного ляха козак, як би скурвого сина, за чуба потряс.
Ой не верби-ж то шуміли, і не галки закричали,
Тож-то козаки із ляхами пиво варить зачинали.
Ой обозветься перва пані ляшка: «нема мого пана Гриця!
Де-сь поїхав дивиться,
Як буде козацьке пиво вариться»!
Ой обозветься друга пані ляшка: «нема мого пана Яна!
Де-сь ізвязали козаки як-би барана»!
Ой обозветься третя пані ляшка: «нема мого пана Якуба!
Ой Якубе, Якубе!

Де-сь тебе з Жовтої води, з бистрої річки Прута, й до віку не буде»!
Ой не чорна хмара над Польщою встала:
То-ж-то не одна ляшка удовою стала!
Бо на праву середу
Заняли [1]) козаки ляхів так як-би череду.
Ой, которих гнали до Прута,
Була дороженька барзо крута;
Которих до Бузька,
Була дороженька барзо грузька;
А которих до Хотини,
То, біжучи, попотіли;
То кидали козаки ляхів у воду
К чортовій матері на прохолоду......
«Ой вей-мір! обізветься первий жид Їдько,—
Ужеж пак із-за гори козацькі корогви видко»!
Побіг до школи швидко:
«Ой школо ж моя, школо!
Чи тебе продати,
Чи в карман забрати,
А чи тому пану Хмельницькому,
Отаману батьку Чигиринському,
На срач подаровати»?
Ой обозветься другій жид Абрам:
«Ой я маю вельми дорогий крам:
Шпилки й голки,
Креміння й люльки.
Ой я свій крам у коробочку склав,
С козаками пьятами накивав»!
Ой обозветься третій жид Шлёма:
«Ой я ж пак не буду на шабас дома»!
Гей обозветься пан Хмельницькій,
Отаман батько Чигиринській:

[1]) Гнали. Закревскій. Старосв. бандуриста стр. 181.

«Гей друзі-молодці,
Братья козаки запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Од села Ситників до города Корсуня шлях канавою перекопайте,
Потоцького піймайте,
Мені в руки подайте»!
Гей Потоцькій, Потоцькій,
Маєш собі розум жіноцькій!
Не годищся-ж ти воєвати!
Лучче-ж тебе до пана Хмельницького оддати
Сирої кобилини жувати,
Або житнеї соломахи бузиновим молоком запивати!

(Максим, сб. укр. пѣс., 1849, I, 67—71).
Тоже Закревскій Старосв. бандур. стр. 181.

Въ извѣстной битвѣ подъ Корсунемъ (15 Мая 1648) великій гетманъ коронный Николай Потоцкій былъ взятъ въ плѣнъ и отданъ татарамъ. Въ зиму передъ возстаніемъ Хмельницкаго Потоцкій, дѣйствительно былъ, въ Подоліи.

Въ изображеніи смятенія евреевъ дума эта приближается къ вышеприведенной думѣ: Угнетеніе Украины.

5.

ПАНИ ПОТОЦКАЯ.

1648.

Засвистали козаченьки в поход с полуночі:
Заплакала Марусенька свої чорні очі.
—«Не плач, не плач, Марусенько, возьмем тя з собою,
Як будемо відїзжати в чужую сторону.»
«Ой їдь, та їдь, мій миленький, та не забавляйся,
На копику вороненькім назад ворочайся!»

—«Ой Бог знає, Бог відає, чи я повернуся:
Кінь вороний на подвірью чогось іспіткнувся!»
Ой шли ляхи на три шляхи, дороги питали:
«Сли сюда козаки йшли, чи ви не видали?»
Всі поляки які йшли, по три коні мали,
Хвалилися поляченьки, що в'ни звоювали.
«Ми підемо, пане брате, козаків рубати,
А як прийде зла година, будем утікати»
Розплачеться, розтужиться Потоцького жена:
«Чи ж я тобі, пан Потоцькій, давно не товкла?
Давно уже, ти Потоцькій, з козаки воюєш,
Ти козаків не звоюєш, свою силу згубиш!»

(Ч. О. И. и Д., 1863, III, 25).

Общій мотивъ козацкой семейной пѣсни примѣненъ здѣсь къ женѣ плѣненнаго Потоцкаго.

6.

ПОБѢДЫ ПЕРЕВІЙНОСА.

1648.

А.

Не дивуйтеся, добрі люде,
Що на Вкраїні повстало:
Ой за Дашевом, під Сорокою,
Множество ляхів пропало!
Перебійніс водить не много,—
Сім сот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
Ой пийте, ляхи, води калужі,
Води калужі болотняні,
А що пивали по тій Україні

Меди та вина ситниї.
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара на Вислі,
Ляцькую славу загнав під лаву,
Сам бравий козак гуляе.
Нуте, козаки, у скоки,
Заберемося під боки,
Заженім ляшка, вражого сина,
Аж за той Дунай глибокий.
Дивують ляхи, вражиї сини,
Що ті козаки вживають:
Вживають вони щуку рибаху,
Ще й соломаху з водою.
Ой чи бач, ляше, як козак пляше
На сивім коню горою:
Мушкетом бере, аж серце въяне,
А лях від страху вмирае.
Ой чи бач, ляше, що по Случ наше,
По Костяную могилу:
Як не схотіли, забунтовали,
Та й утеряли Вкраїну.
Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький
На жовтім піску підбився:
Від нас, козаки, від нас, юнаки,
Ні один ляшок не скрився:
Нуте ж, козаки, у скоки,
Заберімося у боки:
Загнали ляхів за річку Вислу,
Що не вернуться і в три роки!

(Зап. въ Терноцольск. у. Изъ Ч. въ И. О. И. и Д. Р. 1870. 3, III, 1).

Б.

1=1 А. Гей не дивуйте...... 2=2 А. 3=3 А. Що за Дашевим...... 4=4 А. 5=5 ... просить..... 6—8=6—8 А. 9=9 А. .....калюжі, 10=10 А. Води болотяниї; 11=11 А...... на тїй

Вкраїні» 12=12 А. 13=21 А... панки,... синки, 14=22 А. .....що козаки...... 15—16=23—24 А. 17=33 А....., що наш.... 18=34 А. 19=35 А. Од..... од..... 20=36 А. И...... вкривае. 21=25 А. 22=26 А...... коні...... 23=27 А. З...... стане...... 24=28 А.... од жаху... 25—28=29—32 А. 29—30=13—14 А.
31. Не попустимо ляхви із Польщі,
32. Поки нашої жизности.
33=37 А. Гей, ну,.... гей, та.....34=38 А. 35=39 А. .....ляшків геть аж за..... 36=40 А. не......

(Лисенко. Збірн. украін. пісн. № 13, стр. 28).

В.

1—2=1—2 А. 3=3 Б. 4—18=4—18 А. 19=19 А. загнали ляха...... 20—24=20—24 А. 25=25 А. Чи чуєш..... 26—27=26—27 А. 28=28 А. Аж лях со...... 29=29 А. Чи чуєш.... 30=30 А....... становую...... 31—32=31—32 А. 33=33 А. Чи чуєш.... 34=34 А.
35. З нами козаки, з нами бурлаки,
36—38=36—38 А. 39=39 А. .....ляха, вражого сина,
40. Аж за той Дунай глибокий!

(Д. У. Нісень, Мартке, стр. 48, № 22).

Г.

1. Ой почувайте і повидайте,
2=2 А. 3=3 Б. 4=4 А. 5=5 Б. 6=6 А. Трох козаченьків....
7—8=7—8 А. 9=9 Б.
10. Болотяниї.
11=11 Б. 12=12 А.
13. Та почім козак славен?
14. Наївся риби і соломахи з водою,
15=23 Б. 16=28 А. ....од духу...... 17=31 А. .....що....
18=34 А. 19. Семи козаків, добрих юнаків,
20. Та й за Вислою не скривсь

21=25 А. ......що....
22. На воронім коню перед тобою?
23. Ти, ляше, зляккнеш, із коня спаднеш,
24. Сам присиплишся землею.
25—28=29—32 А.
29. Ой нависли ляхи, нависли,
30. Як ворони на вишні....
31=31 Б. ....ляхові Полщі 32=32... Б.

(Кулиш., Зап. о Ю. Р. І, 271—272. Записано въ с. Субботово, Чигрин. у., Кіев. губ).

Д.

1—2=1—2 А. 3=3 А. Ой під..... 4=4 А..... ляшків.... 5—9=13—17 А. 10=18 А...... у...... 11—12=19—20 А. 13=25 А. Дивися...... 14=26 А. 15=27 А. Бескетом...... 16=28 А. Аж лях зо....... 17=33 А. Дивись...... 18=34 А. 19=35 В. 20—22=36—38 А. 23=39 В. Уже.... ляшка,..... 24=40 В.

7.

СМЕРТЬ ПЕРЕБІЙНОСА.

А.

Ой лугами да берегами да зелениї віти:
Да засідають ляхи, да засідають пани Перебійніса вбити.
А Перебійніс того й не гадає,
Да мед вино попиває.
Ой одсунув пан Перебійніс покутню кватирку—
Аж гуляють ляхи, аж гуляють пани, да по єго ринку.

(Максим. Укр. нар. пѣсн., 1834, 101).

Б [1]).

Ой не дали Перебійнісу
Да вечеряти сісти,

[1]) Какъ бы продолженіе А.

Ой прийшли Перебійнісу не мудриї вісти:
«Стережися, Перебійнісу,
Тієї чорної гати:
Ой іде ляхів сорок тисяч,
Хотять тебе взяти.»
Ой крикне пан Перебійніс
На хлопця малого:
«Обігай, хлопче, обігай, малий,
От хати до хати,
Ой дай же ти, малий,
Всім козаченькам знати.»
Ой крикнув пан Перебійніс
На хлопця малого:
«Осідлай, хлопче, осідлай, малий,
Коня вороного,
А собі, хлопче, а собі, малий,
Хоч полового!»
Ой не дали да Перебійнісу
На кониченька спасти,
Як узяв ляхів, як узяв панів,
Як снопиків класти;
Ой не дали да Перебійнісу
На кониченька сісти,
Як узяв ляхів, як узяв панів
На капусту сікти;
Ой гляне пан Перебійніс
На лівую руку:
Да не вискочить єго кінь вороний
Із лядського трупу.
Ой гляне пан Перебійніс
На правеє плече:
Аж із ляхів, аж із панів,
Кровавая річка тече.

(Лукаш., Малоросс. нар. Думы и пѣсн., 1836, 32—33).

В.

Ой не розвивайся ти, зелений дубе,
Бо на завтра мороз буде;
Ой не розвивайся, червона калино,
Бо за тебе, червона калино, не один тут згине.
Ой лугами та берегами розвивалися віти:
«Хочуть тебе, Перебійносе, та ляшеньки вбити».
—Ой я-ж ляхів, вражих жидів, я їх не боюся;
Бо я з ними іще по-лицарські побьюся.
«Бережися, та пан Перебійніс, од темного лугу:
Іде ляхів сорок тисяч, буде велика потуга!
Ой бережися, Перебійніс, від гори Шамати!»
—Не боюся від гори Шамати:
Єсть у мене козаченьки, один буде сотню гнати.
Ой того Перебійніс зовсім й не гадає;
Веде коня в нову станю, сам в курінї гуляє.
Ой відсуне та пан Перебійніс від ринку кватирку—
Аж бігають ляхи, як шашки по ринку.
Й ой крикнув же та пан Перебійніс на джуру малого:
«Ой виводь, джура, та виводь, малий, коня вороного,
А собі, джуро, й собі, малий, старого гнідого;
Та підтягай, джуро, та підтягай, малий, тугенько попруги,
Й та підцілайся, джура, під ляшенька потуга (?).»
Ой та не вспів же а пан Перебійніс на коника сісти,
Як почав ляхів, вражих синів, на капусту сікти;
Й ой як повернеться та пан Перебійніс на правую руку,
Й аж не вискочить єго кінь вороненький із ляшського трупу;
Й ой повернеться та пан Перебійніс на правеє плече,
Й аж назад єго коня вороного кровавая річка тече;
Й ой як оглянеться та пан Перебійніс на джуру малого,
Й аж кладе джура, кладе малий, ще лучче від єго.
Й ой уже ж догнали ляхів, вражих синів, та до річки Жуліни,

Й ой уже ляхи, вражі сини, джуру й уловили;
Й ой стали джурі та пальці крутити:
—Скажи, джура, скажи, малий, й та чим Перебійніса вбити?
«Й ой відріжте й або відірвіте й та срібного ґудзя,—
Й то чи не вбьете, або чи не скараете вірного мого друзя.»
—Й ой не схотів же ти мині, хлопку, хлопкувати,—
Й будеш же ти ляхам стадо напувати.
«Й ой рад би я тобі, пане Перебійнісе, хлопкувати,
Та угнались ми далеко за ляхами, й доведеться погибати».

(Зап. В. Варенпкъ въ Черноморщинѣ. Метл., народн. Южнор. пѣсни, 402—403).

Г.

Ой не шуми луже дуже, і ти зелений дубе!
Бо під тобою, зелений дубе, вся баталія буде!
Ой за лугамы, за берегами зхилилися віти:
Засідають вражії ляхи Перебійноса вбити.
«Ой я ляхів, ой я панів не боюся:
Є ще в мене кінь буланий, з ляхами побьюся».
Ой як же поїхав козак Перебійніс до куми рибн їсти,
Аж прибігають із-під Дашева препоганії вісти;
Ой як гляне козак Перебійніс у кватирку,—
Бігають ляхи, вражі сини, як шашки по ринку;
Ой як крикне козак Перебійніс на джуру малого:
«Ой сідлай, джуро, ой сідлай, малий, мині буланого,
Собі-ж сідлай другого, гнідого старого;
Та підтягай, малий джуро, та попруги стуга,
Бо буде-ж нам, малий джуро, велика потуга!
Ой не вспів же та козак Перебійніс та на коня спасти,
Як узяв ляхів, вражих синів, у снопи класти;
Ой як оглянеться козак Перебійніс та на лівее плече—
Аж із під Дашева та до Вохова крівавая річка тече;
Ой оглянеться та козак Перебійніс та на правую руку—
Аж не вискочить єго буланенький із-під лядського трупу;

Ой оглянеться козак Перебійніс та на джуру малого—
Аж кладе джура, кладе малий, ще лучче за нього.
«Ой поїдьмо, малий джуро, та на Сорочу могилу;
Одвідаем, джуро малий, вражу лядську силу.»
Не вспів козак Перебійніс та до могили доїхати,
Як узяв джуро, та узяв малий, пістолі заряжати;
Ой не вспів козак Перебійніс на могилу ъїздити,
Як узяв джуро, та узяв малий, з пістолів палити....
Й ой тепер же ляхи, й ой тепер же пани, ви слави зажили,
Що неживого Перебійніса під могилою положили.

(Зап. тѣмъ же. Метлинск., нар. Южнор. пѣсни, 400).

Максимъ Кривоносъ или Перебийнісъ—знаменитый предводитель «загоновъ», т. е. крестьянскаго возстанія при Хмельницкомъ въ 1648 г. Н. И. Костомаровъ, на основаніи печатныхъ и рукописныхъ матерьяловъ, говоритъ о немъ такъ: «Сперва онъ высказалъ себя въ Переяславлѣ, перебилъ тамъ іудеевъ и поляковъ, перешелъ на правый берегъ Днѣпра, прошелъ за Бугъ, взялъ Ладыжинъ, Бершадъ, Верховку, Александровку, вездѣ истребилъ католиковъ и іудеевъ; двадцатаго іюня подходилъ къ Тульчину и отошелъ отъ него, а 21-го іюня козаки явились туда въ большомъ числѣ: военные люди, находившіеся въ замкѣ, вступили въ бой и были обращены въ бѣгство. 22 іюня козаки взяли Тульчинскій замокъ приступомъ и перерѣзали въ немъ всѣхъ, не разбирая ни пола, ни возраста: тогда погибъ и (владѣлецъ, князь) Четвертинскій, а жена его сдѣлалась женою козака (Остапа Павлюка, начальника другаго загона). Сошедшись съ Ганджею, который бралъ и Тульчинъ, а также Кривошапкою, Кривоносъ истреблялъ пановъ и жидовъ на Подольи. «Вся эта сволочь, говоритъ современный поэтъ польскій, состояла изъ презрѣннаго мужичья, стекавшагося на погибель пановъ и народа польскаго». Были взяты города: Красный, Брацлавъ. 7 Іюля Кривоносъ взялъ Винницу. По всей Подольи, до самой Горыни,

панскіе замки, города, мѣстечки лежали въ развалинахъ. Дворяне толпами бѣжали за Вислу, и ни одной шляхетской души не осталось на Подольи». (Богданъ Хмельн. 1870, I, 160—162. Подробности см. въ «Четыре года войны поляковъ съ русскими и татарами (1648—1652) или преслѣдованіе польскихъ израильтянъ», стр. 19—22 и Twardowski, Woina domowa, Kalisz, 1687, 15—16). По Твардовскому, во всей области Буга господствовалъ Кривоносъ. Здѣсь, на притокѣ Буга Соби, находятся и упоминаемые въ пѣснѣ Дашевъ и (могила) Сорока, въ нынѣшнемъ Липовецкомъ у. Кіевск. губ. О могилѣ говорится у Фундуклея (Обозрѣніе могилъ, валовъ и городищъ Кіевской губерніи, стр. 44): «Сорока, стоящая по правую сторону рѣки Соби, между мѣстечками Ильинцами и Дашевымъ. Судя по окружности, высота этой могилы могла простираться до 30 сажень; верхъ ея срѣзанъ».

Позже Кривоносъ двинулся къ сѣверу, гдѣ встрѣтился съ Іереміей Вишневецкимъ подъ Махновкою и, не смотря на то, что, по извѣстіямъ польскихъ хронистовъ, былъ разбитъ имъ, однакожъ сжегъ Махновку, перебилъ доминиканскихъ монаховъ и отодвинулъ Вишневецкаго къ Россоловцамъ (нын. Староконст. у. Вол. губ.). Объ этомъ см. у Твардовскаго op. cit., 18—23.

Выраженіе пѣсни: «по Случ наше» отвѣчаетъ границамъ козачества, опредѣленнымъ договоромъ Зборовскимъ. Самъ же Кривоносъ заходилъ дальше, такъ какъ онъ взялъ и Кременецъ, при сочувствіи ему русскихъ мѣщанъ. (Balinski i Lipinski, Staroz., Polska II, 899).

Слова: «Хмільницкій на жовтім піску підбився» (вар. А. стр. 40)—намекъ на побѣду при Жолтыхъ Водахъ, послѣ коей и начались дѣйствія загоновъ.

Пѣсня 7 приведена тутъ только ради имени Перебийноса, которое вставлено вмѣсто Нечая. Конецъ Перебийноса былъ не таковъ, какъ Нечая. Максимовичъ говоритъ, что Максимъ Кривоносъ умеръ въ концѣ 1648 отъ бывшаго тогда повѣтрія (Обозр. город. полковъ и сотенъ, стр. 14). Въ бумагахъ Мак-

симовича есть указаніе на источникъ, откуда взято это извѣстіе. «Это лѣтопись, которой пользовался Мацѣёвскій (Pamiętniki o dziejach, piśmenictwie i prawodawstwie slowian, 1839, II, 286, 314). Лѣтопись сія писана въ 17 столѣтіи и находится въ архивѣ львовской ставропигіи. Членъ оной Зубржицкій (правописаніе М-ча) хотѣлъ издать сію Лѣтопись. Сокращеніе оной въ Kwartalniku Naukowym (poszyt III).» Впрочемъ, не самъ Максимъ, но сынъ его былъ взятъ въ плѣнъ въ Острополѣ, но выпущенъ за выкупъ въ томъ же 1648 году. (Wojna domowa, 50).

8.

БѢГСТВО ШЛЯХТЫ ИЗЪ УКРАИНЫ.

1648.

1. Повіяли вітри все буйнії,
Пішли дворяне все смутнії,—
Берег з берегами, а круча з кручами—
Там дворяне проходили.
5. Кидают отчизну і свою дідизну,
Свої пасіки й левади.

(Въ Лубенскомъ у. Полт. губ. зап. Ст. Носъ).

Этотъ, къ сожалѣнію, короткій отрывокъ характерно изображаетъ бѣгство шляхты изъ Украйны послѣ первыхъ побѣдъ Хмельницкаго. Паника, овладѣвшая шляхтою послѣ Корсунской битвы, описана подробно у современниковъ: Ерлича, Твардовскаго и Стародубца Григорія Климова. Ерличъ говоритъ: «Какъ скоро шляхта кіевскаго воеводства узнала о Корсунской битвѣ, въ туже минуту обратилась въ бѣгство, а женъ и дѣтей усаживали на возы, оставляя дома и все въ нихъ находившееся; спасая лишь души свои, они оставляли даже укрѣпленные замки въ мѣстечкахъ и селахъ, бѣжали на Волынь и въ Польшу за Вислу. (Jerlicz, Liatopisec, I. 65, 68—69). Твардовскій говоритъ, что шляхтичи собирались бѣжать въ

Данцигъ и даже за море и предается сѣтованіямъ о морскомъ плаваніи и о негостепріимной чужбинѣ: Швеціи, Ирландіи и даже Исландіи. Самъ онъ между прочимъ говоритъ о собственномъ бѣгствѣ словами, которыя кой-гдѣ совпадаютъ съ нашей пѣсней: «въ эту минуту и я не ждалъ далѣе и предался бѣгству наравнѣ съ другими и, признаюсь, не лѣниво...., захвативъ съ собою въ маленькомъ ящикѣ лишь мелкія вещицы и связки старыхъ бумагъ. О блаженной памяти *дѣдизно! О пасѣка—дороже для меня, чѣмъ Гибла!* [1]) Теперь ты очень далеко отъ украшавшаго тебя нѣкогда хозяина». (Wojna Domowa, I. 34, 36).

9.

ПѢСНИ ОБЪ ОЧИЩЕНІИ УКРАИНЫ ОТЪ ПОЛЯКОВЪ.

1648.

I.

(Отрывокъ).

А.

1. Та не має лучше, та не має краще,
2. Як у нас на Вкраїні:
3. Та не має ляха, та не має папа—
4. Не буде ізміни.

(Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, 1870 т. III, стр. 353).

Б.

1—2=1—2 А.
3 . . . . . . жида
4 Не має Унiи

(Тамже стр. 354).

---

[1]) Въ Сициліи было три Гиблы. Одна изъ нихъ славилась медомъ, воспѣваемымъ классиками (Virg, Eclog. 1. 55 et cet).

В.

1. Ой не буде лучше, ой не буде краще,
2=2 А.
3. Та не мае жида, та не мае ляха
4=4 Б.

(Максимовичъ. Народ. Укр. пѣсн. 1834 г. стр. 102).

2.

Розлилися круті бережечки, гей, гей, по роздоллі,
Пожурились славні козаченьки, гей, гей, у неволі.
Гей ви хлопці, ви добрі молодці, гей, гей не журіться,
Посідлайте коні воронії, гей, гей, садовіться.
Та поїдем у чистее поле, гей, гей, у Варшаву,
Та наберем червоной китайки, гей, гей, та на славу;
Гей щоб наша червона китайка, гей, гей, не злиняла,
Та щоб наша козацькая слава, гей, гей, не пропала.
Гей щоб наша червона китайка, гей, гей, червоніла,
А щоб наша козацькая слава, гей, гей, не змарніла.
Гей у лузі червона калина, гей, гей, похилилася,
Чогось наша славна Украïна, гей, гей, засмутилася.
А ми-ж тую червону калину, гей, гей, та піднімемо,
А ми-ж свою славну Украïну, гей, гей, та развеселимо.

(Зап. въ д. Марьяновкѣ Херсонск. губ. Елисаветградск. у.).

Послѣ побѣдъ, одержанныхъ Хмельницкимъ въ 1648 г., Украина первый разъ послѣ долгой борьбы почувствовала себя свободною отъ ляховъ. «Всѣ де, сказываютъ, ляхи въ бѣгахъ» передавалъ въ распросныхъ рѣчахъ Стародубецъ Григорій Климовъ (Акты Южной и западной Россіи т. III, стр. 215). Это чувство давно желанной свободы и выразилось въ пѣснѣ, фрагменты только которой дошли до насъ (№ 1).

Козаки имѣли надежду докончить побѣдами начатое дѣло освобожденія, хотя-бы для этого пришлось предпринять далекій походъ на Варшаву (пѣсня № 2). Надежды эти высказывалъ самъ Хмельницкій въ разговорѣ съ польскими комисарами. Одинъ изъ нихъ Мясковскій передаетъ его слова слѣдующимъ образомъ: «я исторгну весь русскій народъ изъ польской неволи.... пойду сражаться за нашу православную вѣру. Вся чернь по Люблинъ и Краковъ поможетъ мнѣ.... Довольно съ насъ будетъ Украины, Волыни и Подоліи, довольно у меня выгодъ и богатства въ моей землѣ и въ моемъ княжествѣ, простирающемся по Львовъ, Холмъ и Галичъ. Ставши на Вислѣ, я скажу прочимъ Ляхамъ: сидите, молчите, ляхи! Туда я загоню всѣхъ дуковъ и князей, а если будутъ брыкать и за Вислою, то я и тамъ ихъ найду. Во всей Украинѣ не останется ни одного князя, ни одного шляхтича....» Памятн. Кіевск. Комм. I. Отд. III, стр. 333.

10.

ВЕРЕМІЙ ВОЛОШИНЪ.

—Не знаю, якось там: Веремій Волошин, воïн.... Полковник козакам каже: «Се воює не сотник, не полковник; се, видно, сам гетьман Хмельницький воює.» Да от один воïн отсее узнав, що се не гетьман Хмельницький, а Веремій Волошин,

Котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував,
І всі моï звичаï познав,
Дак се за мою хліб-соль благодареніе мині оддав:
А правою рукою чуть мене пополам не перетяв...
—Се, каже, польский начальник. А білш нічого не скажу.
Тільки знаю, що сказано: «Полковниче Уманський» да
«Веремій Волошин.»

(Нар. Южнор. пѣсни А. Метлинскаго № 13 стр. 413).

Отрывокъ этотъ очень не ясенъ; въ немъ въ добавокъ спутанъ «полковникъ козацькій» съ «польскимъ начальникомъ.» Дѣло идетъ, какъ кажется, о томъ, что былъ въ числѣ сподвижниковъ Хмельницкаго какой то волохъ, который прежде служилъ у поляковъ. Въ то время дѣйствительно у поляковъ служило много волоховъ. (См. Pam. Wojcick., II, 157, Twardowski, I, 29. Памятн. Кіевск. Коммисс., т. I, часть III, 385).

*

Въ реестрахъ всего войска запорожскаго послѣ Зборовскаго договора 1649 г., изданныхъ О. М. Бодянскимъ. (Чт. въ М. О. Ист. и Др. 1874, 3—4) очень часто встрѣчаются козаки съ прозвищемъ Волошинъ,—напр. стр. 6, 7, 104, 132, 137, 140, 140 (послѣдніе четыре въ Уманскомъ полку), 296, 300, 301 и т. д. Если только эпитеты: «полковникъ уманскій» и «Веремій Волошинъ» относятся къ одному лицу, то это можетъ быть Ганджа. При Хмельницкомъ были послѣдовательно три полковника уманскихъ: Ганджа, Штепка (Стефанъ) и Іосифъ Глухъ.

11.

ОСАДА ЗВАРАЖА.

1649.

А.

Поставлю я хижку,
Там на виріжку.
Виступцем тихо йду,
А вода по каменю, а вода по білому
Іще й тихше.
Засвічу я свічку,
Піду через річку;
Виступцем тихо йду *и проч.*
Ой, у тій хижці парубочки сидять,
Постольці мостють:
Виступцем *и проч.*
А в комірці дівочки сиділи,
Хусточки шили;
Виступцем *и проч.*
Пане Вишневецький,
Воевода крецький,—
Та виведу танчик
Сама молоденька, сама молоденька,
По німецькій.

(Острогожскъ, Ворон. губ. Метлинск., 294—295).

Б.

Ой там на моріжку
Поставлю я хижку,
Роступця,
Роступця, пане Кременецькій,
Воевода кгрецькій,
Да виведу танчикъ
Сама молоденькая по-німецькій.
Ой у тій же хижці дівочки сиділи
Дівочки сиділи, хусточки кроїли
Роступця.... и д.
Ой там на моріжку
Поставлю я хижку
Роступця.... и д.
Ой у тій же хижці парубки сиділи
Парубки сиділи, пожики гострили
Роступця.... и д.

(Борз. у. х. Петрушовка, зап. Аѳ. Маркевичъ).

В.

Туп, туп, пане Кременецький,
Заведи нам танчик—
А все по німецькій:
Що уступю, то улупю
Сухого деревце...
Накладу вогник,
Навару кашки,—
А що в ті кашці?
Жабяча лапка,—
Хтож її буде їсти?
Парубки, парубки.
Накладу вогник,
Навару кашки,

А що в ті кашці?
Лижечка масла,
Хто ж її буде їсти?
Дівочки, дівочки.

(Марковцы, зап. П. Кумановскій. Изъ Станислав. повѣта въ Галич.).

Г.

Ой що то за хижка
Там на виріжку.
Виступцем,
Пане Вишневецькій,
Воеводо Грецькій,
Та виведи танчик
По-німецькій,
Під тою хижкою
Пани сиділи
Виступцем и т. д.
Пани сиділи,
Собак лупили
Виступцем и т. д.
Ножі поламали,
Зубами тягали
Виступцем и т. д.
Ой там на виріжку
Поставлю я хижку
Виступцем
Тихо йду,
А вода по каміню,
А вода по білому
Іще тихше!

(Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій 1870, т. III, стр. 329 записана въ Воронежской губ).

Пѣсню эту поютъ во время весенней хороводной игры, называемой *выступецъ*. (Дѣвушки, при пѣніи каждаго двустишія, идутъ широкимъ кругомъ. Во время припѣва онѣ въ припрыжку то устремляются въ середину круга, направивъ кулаки впередъ, что-бы столкнуться, то подаются назадъ. Чубинскій, Матерьялы, III, 85).

Въ игровую веснянку вставлены насмѣшки надъ Вишневецкимъ и польскимъ войскомъ, страдавшимъ отъ голода въ осажденномъ козаками Збаражѣ въ 1649 г. Князь Іеремія Вишневецкій страдалъ въ это время отъ раны въ ногѣ.

Польскіе современники говорятъ, что въ Збаражѣ ѣли лошадей, кошекъ и собакъ (Twardowski Wojna Domowa' I. 70; тоже у Коховскаго Annalia Poloniae, I. 130, Wojcicki, Pamietniki etc II. 74). Что козаки пѣли во время осады Збаража оскорбительныя для осажденныхъ пѣсни и дразнили ихъ ругательствами, видно изъ Твардовскаго,—который передаетъ нѣкоторыя изъ нихъ: «почему вы до сихъ поръ не едаетесь, задерживаете кормъ воронамъ и добычу татарамъ? зачѣмъ рвете напрасно кунтуши по валамъ и по крайней мѣрѣ на ночь не раздѣваетесь? Вотъ вамъ очковое, роговое, аренды, ставщины, поемщины, пересуды и сухомельщины! Какъ стройно играютъ вамъ теперь дудки». Въ этомъ родѣ оскорбленія они повторяли до безконечности къ вящшему угнетенію несчастныхъ осажденыхъ.» (Tward, W. D., ч. II, 57).

Наша пѣсня—одна изъ такихъ насмѣшекъ, которыми дразнили козаки польское войско и злѣйшаго своего врага, самаго энергичнаго вождя шляхты, князя Іеремію Вишневецкаго, во время осады Збаража.

12.

НЕЧАЙ.

1650.

А.

1. Ой з-за гори високої, спід чорного гаю,
Ой крикнули козаченьки: «утікай, Нечаю!»
—«Не бійтеся, не бійтеся, пани атамани:

Поставив я стороженьку усіми шляхами.
Як я маю, козак Нечай, звідси утікати,
Славу свою козацькую марне потеряти?»—
—«А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю:
Держи собі коня в сідлі для свого звичаю!»
—«Ой є в мене Шпак, Шпак—от-то добрий хлопець:
Ой той мені дає знати, коли утікати.»—
—«А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю,
Держи собі шабелечку да під опанчею!
Коли приїдуть тебе ляхи, Нечаю, рубати,
Щоби-сь ся мав, мій Нечаю, чим обороняти.»—
—«Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного,
Та побіжи в чисте поле, чи йде ляхів много?»—
Вертається малий хлопець аж із Полонного:
«Їде ляшків сорок тисяч, тільки без одного.»
А молодий козак Нечай на тоє не дбає,
Та с кумою, с Хмельницькою мед-вино кружає;
Бо поставив козак Нечай три сторожі в місті,
А сам пішов до кумоньки щуку рибу зїсти.
Ой погляне козак Нечай за тихії води:
Їде ляхів сорок тисяч хорошої вроди.
Подивиться козак Нечай в горішну кватирку:
Ходить ляшків, вражих синів, як курей, по ринку.
—«Ей я козак молоденький ляхів не боюся,
Маю ж бо я козаченьків, та й оборонюся.»—
Ой як крикне козак Нечай на хлопця малого:
—«Сідлай, хлопче, сідлай, малий, коня вороного!
Сідлай міні вороного, собі буланого,—
Геть виріжем вражих ляхів геть що до одного!»
Ой не встигнув козак Нечай на коника спасти,
Взяв ляхами, як снопами по два ряди класти.
Ой кинувся козак Нечай від дому до дому,
Та зложив же ляхів тисяч с коней, як солому.
Повернувся козак Нечай на лівеє плече,
А вже з ляшків, вражих синів, кров ріками тече.

Повернувся козак Нечай на правую руку,
Не вискочить Нечаїв кінь із ляцького трупу.
Ой удався козак Нечай до коня словами:
«Не доступай, кінь козацькій, до землі ногами!»
Ой як стисне козак Нечай коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч з голими шаблями.
Пошпотався під Нечаєм коник на купинку,
Зловив ляшок, скурвий синок, ёго за чупринку.
Ой вдарився козак Нечай по полах рукою:
«Ой прийдеться розлучитись з дітьми і жоною!»—
—«А де ж твої, Нечаєньку, воронії коні?»...
«У гетьмана у Польного стоять на припоні.»
—«А де ж твої, Нечаєньку, кованиї вози?»...
«Під містечком Берестечком заточені в лози.»
—«Ой де ж твої, Нечаєньку, дітоньки та жона?»
«Ой в містечку Берестечку сидять собі дома.—
А котрий козаченько буде з вас у місті,
Поклоніться моєй жінці, нещасній невісті:
Нехай вона назбирає сребла, злота досить,
Нехай мене викупляє, та й останку просить!»—
Не хотіли вражі ляхи сребла, злота брати,
А веліли Нечаєнька в дрібний мак сікати.
—«Гей, молоді козаченьки, котрий буде в місті,
Поклоніться матусеньці, нещасній невісті:
Нехай вона, нехай плаче, а вже не виплаче,—
Ой над сином, над Нечаєм чорний ворон краче.»
За час, за годинку, за малу хвилинку,
Качається Нечаєва головка по ринку.
Ой не дбали вражі ляхи на козацьку вроду,
Рвали тіло по кавалку, пускали на воду.

(Чт. О. И. и Д., 1863, III, 7—9).

Б.

Ой у Краснім на ставочку
Туман осідає;
Чатовали козаченьки

У зеленім гаю.
Ой поставив козак Нечай
Та сторожу в місті,
А сам пішов до кумоньки
Звінок риби зъїсти.
Та він засів коло стола,
З дрібна промовляє,
А с кумою із любою
Мед, вино кружає.
Ой заржали кониченьки
Та посеред гаю,
Кличе козак молоденький:
«Утікай, Нечаю»!
—«Як я маю, козак Нечай,
Звідси утекати,
Славу свою козацькую
Марне потеряти!»
«Стережися, мій Нечаю,
Студеної води:
Ійде ляхів хоть сто тисяч
Хорошої вроди».
«А я козак запорожець,
Ляхів не боюся:
Ой маю я козаченьків,
Та й оборонюся».
«А я тебе, мій Нечаю,
Не убезпечаю,
Держи собі шабелёчку
Та під опанчею».
—«Кульбач, хлопче, коня собі,
Міні вороного,
Їде ляхів хоть сто тисяч,
Єще то не много».
Гей не встиг же Нечаєнко
На коника всісти,

Оглянеться назад себе,
А вже ляхи в місті.
Ударився Нечаєнько
По полах руками:
Сюда гляне, туда гляне—
Тече кров ріками.
Ой кинувся козак Нечай
Від башти до башти,
Ой зачав же він тих ляхів,
Як снопами класти.
Ой кинувся козак Нечай
Від брами до брами,
Оглянувся позад себе—
Тече кров ріками.
Ой спіткнувся козак Нечай
На хміль на тичину,
Злапав ёго пан Борейко
З заду за чуприну:
«На день добрий, козак Нечай!
Як ся нам тут маєш?
Що ж ти собі лиш погадав,
Вже в руках зістаєш?»
А где ж твоя, козак Нечай,
Хорошая жінка?
«Ой у пана, у гетьмана
Сидить як жидівка».
А где ж твої, козак Нечай
Хорошії діти?
«Ой у пана, у гетьмана,
Як ружові квіти».
А гдеж твої, козак Нечай,
Вороиї коні?
«Ой за гаєм, за Дунаєм,
Стоять на припоні».
А гдеж твої, козак Нечай,

Малёвані скрині?
—«Ой забрали тоті ляшки,
Що пасали свині.
А ви хлопці, тай молодці,
Поклоніться жінці;
Поклоніться, перекажіть
Нещасній невісті:
Мае она сукні, мае,
Мае і блавати,—
Нехай приїзжае, та Нечая
Із неволі викупляти».
—«Не хочем ми, козак Нечай,
Твоїх сукон, ні блаватів,
Тількі хочемо ми тебе
На мак порубати».
Чи не той-то хміль хмелевий
Що в меду купався,
Чи не той-то козак Нечай,
Що з ляхами грався?
Чи не той-то хміль хмелевий,
Що по тикам вьеться,
Чи не той-то козак Нечай,
Що з ляшками бъеться?
Не вважали вражі ляхи
На хорошу вроду:
Драли тіло по кусочку,
Пускали на воду.

(Чт. въ И. О. И. и Д. Р. 1870. № 2. III стр. 3, зап. въ Золочевск. у).

В.

Поїхала Лебедина до чужого млина;
Засідали вражі ляхи, хтіли Лебедину вбити.
Як зачали Лебедину тисаками піяти,
Зачалася з Лебедина

Річкою кров ляти.
Посадили Лебедину
На жовтім пісочку,
Зняли з Лебедину
Кріваву сорочку.
Прилетіла зозуленька,
Хтіла на ні сісти,—
Питаеться Лебедини,
Чи не хочеш їсти?
«Ой не хочу ні пити, ні їсти,
Їно занеси від мене до матінки вісти.»
Прилетіла зозуленька,
Сіла на воротях,—
Ой виходит стара нене,
Її рука в тісті.
«Ой сосіди сосідоньки,
Що ся мині снило—
Що наша Лебедина
В піску вожинився....»...
Ой як крикнув Нечай козак
На хлопця малого:
«Сідлай хлопче, сідлай коня,
Сідлай вороного!»
Ой як начав Нечай козак
Коника сідлати,
Зачалися під коником
Ноженьки дрижати.
«Ой ти, коню вороненький,
Ни бійся зо мною,
Їно не дотиркай землі під собою.»
Ой не поспів Нечай козак
На коника сісти,
Зачав ляшків панків
На два боки класти.
Оглянувся Нечай козак

У лівую руку,—
Не вискочить кінь вороний
Їз ляшецкого трупу.
«Ото вам, вражі ляшки,
За тую провину,—
Збавилисте мого брата
За яку причину!»
Нечай козак ні на що не вважає,
З кумою Мельничкою
Мед-вино кружляє.
Відчинив Нечай козак
Новую кватиру,—
А вже ляшків панів
Повное місто.
Зпотикнувся Нечай козак
На хміль, на хмилину,—
Злапав ёго пан Потоцькій
З заду за чуприну.
Чи не той то Нечай козак,
Що з ляшками бився,—
Не за малу хвильку, за малу годинку
Покотилася Нечаева голова в долинку.
«Де ж твої, Нечай козак,
Ковані вози?»
—Умістечку Берестечку
Заточені в лози.

(Изъ рукоп. сборн. Новицкаго).

Г.

Ой учора да з півночі
Хмара наступає,
А козак Нечай із кумою Мельнецькою
Мед-вино кружляють.
Ой поглянув та козак Нечай

В нову кватирочку:
Наїхало вражих ляшків
Повну й Паволоч.
Ой гукнув же та козак Нечай
Та й на журашина:
«Та сідлай, журах, та сідлай, малий,
Коня вороного,
А під себе, та малий хлопче,
Та коня буланого.
Ой як став же та козак Нечай
На коня сідати,
Стали-ж тому коню вороному
Ніженьки дріжати.
Ой не вспів же та козак Нечай
На коника спасти,
Як начав же тих вражих ляшків
Як снопиків класти.
Оглянувся та козак Нечай
На правеє плече,
Й а за ним за ним кров лядськая
Річеньками тече.
Оглянувся та козак Нечай
На лівую руку,
Й а не вискочить кінь вороненький
Їз лядського трупу.
Ой пустився ж та козак Нечай
До гаю втікати,
Й а за ним за ним пан Потоцький
Козака доганяти.
Ох як скочив та козак Нечай
З гори та в долину,
Й а за ним за ним пан Потоцький
Козака й за чуприну.
Чи не той то хміль зелений,
Що на тички вється—

Ой чи не це ж той превражий син,
Що з ляшками бьеться?
Ой це ж бо той хміль зелений,
Що й на тички вьеться—
Ой це ж бо той та козак Нечай,
Що з ляшками бьеться.
«Годі ж тобі, вражий сину,
Та й так воювати,
Треба ж твою кров козацьку
З лядьскою змішати.»
Ой глянула та ёго мати
Та й в нову кватирку:
Йа й покотилась Нечаева головонька
С плечей у долину.—

(Изъ рукописи. Кіевск. сборн. м. Паволочь).

Д.

Та із-під лісу, с-під зеленого гаю,
Ой крикнули пани козаченьки: «Утікаймо, Нечаю!»
А Нечай того не думае, та Нечай не гадае,
А з кумасею із Хмельницькою мед-вино кружае.
Ой поставив та Нечаенко та сторожу на місці,
А сам пійшов до кумасеньки та щуки-риби їсти.
Озирнеться—аж нема сторожі та стороженьки на місці;
Ой сів же та Нечаенко та щуки-риби їсти.
Ох і прилетіли до Нечаенка та не мудриї вісти:
«Ох і же ти, та пан Нечаенко, та мед-горілку кружаеш,
А вже твоїй стороженьки та на місці не мае.»
Ой крикнув та Нечаенко та на журу малого:
«Сідлай, журо, коня вороного, а під мене гнідого старого!
Ой підтягай, та малий журо, та попруги ізтуга:
Буде на ляхів, та на тих панів, та велика потуга!»
Ох та не вспів та Нечаенко та на коня ізсісти,
Задрижали в коня вороного та ніженьки на місці.

Як поїхав та пан Нечаенко та од бахти до бахти,
Ох і став панів, ох і став ляхів та як снопики класти.
Озирнеться та Нечаенко та по лівую руку,—
Ох не вискочить та кінь вороненький та із лядського трупу.

Озирнеться та Нечаенко та по правее плече,—
А за ним річка крівавая та бистренькая тече.
Озирнеться та Нечаенко та на лівсе плече,—
Ой полетіла та Нечаенку та голівонька з плечей.
Та позъїзджались та пани та стали сумовати:
«Ой де-ж бо нам Нечаенкову голівоньку сховати?
Ой сховаймо ёго голівоньку а де церков-Варвара
Ой щоб розійшлась по усёму світу Нечаенкова слава!»

(Нар. Южнор. пѣсни А. Метлинскаго № 10 стр. 403).

Е.

Ой у саду, в саду, у садочку бистра річка протікае;
Гей там козак, козак Нечаенко да кониченька наповає.
«Ой пий, коню, сю холодну воду, бо не будеш уже пити,—
Гей будеш ти, коню буланенький, сам на оркані ходити.»
Гей поставив козак Нечаенко він стороженьку в місті,
А сам пішов він до Хмелницької щуки-риби їсти;
Та не довелося та Нечаенкові та щуки-риби їсти,
Гей довелося та Нечаенкові та в кватирочці сісти.
Гей як крикне козак Нечаенко а на хлопця малого:
«Сідлай, хлопче, а ти хлопче малий, а коня буланого!»
Гей як вискочив козак Нечаенко сам кониченька сідлати,
Гей під кониченьком, гей під вороненьким, стали ніженьки дрижати.

Гей як поїхав козак Нечаенко а од башти до башти,
Гей взяв ляшків а взяв недоляшків, як снопики на віз класти.

Гей як гляне козак Нечаенко а на правее плече,—
Гей за коником та за буланеньким крівавая річенька тече.

«Ей біжи ж, хлопче, ох і біжи, малий, до високого мосту!
Гей дамо ляхам а превражим синам превелнкую хлосту!»
Ой чи се ж той хміль, ой чи се ж той хміль, а що па тину вьється?
Ой оце той козак Нечаенко, що із ляхами бьеться.

(Народн. Южнор. пѣсни А. Метлинскаго стр. 405).

Ж.

Від темного ліса
До зеленого гаю,
Ой крикнули козаченьки:
«Утікай, Нечаю»!
Нетреба втікати,
Не треба сі боати,
Тое слово козацке
Під ноженьки взяти!
—Я тебе, Нечаю,
Не обезпечаю,
Припни шаблю в лівім боці
Для свого звичаю.—
Ой на те Нечай козак
Нічого не вважае,
Но с кумою Ведельскою
Мед-вино кружляе.
Ой сів собі козак Нечай,
Суху рибу їсти,
Оглянеся кватирою
А вже ляшки в місті.
Подивився козак Нечай
В кватиру очима,
Ой вже ляшків сорок тисяч
Стоїт за плечима,—
Сідлай, сідлай, хлопче,
Коня вороного,

Бо вже ляхів сорок тисяч
Але ще не много!—
Як зачав Нечай козак
На стремель ніжки класти,
Взялися під коником
Всі ніжки трясти.
—Ей стій, ей стій, коню,
Не бійся нічого,
Не доступай підковами
Землі під собою!—
Переїхав Нечай козак,
Від брами до брами,
Сколотив ляшеньками,
Як вовк вівцами.
Переїхав Нечай козак
Від башти до башти,
Ой взяв вражі ляшки
Як сніп в полю класти.
Ой спустився Нечай козак
З гори па долину,
Влапив ёго пан Потоцкий
З заду за чуприну.
Влапив его пан Потоцкий,
Взяв ревидувати:
—«Годі, годі, Нечай козак,
Ляшки воювати!
А деж твоя, Нечай козак,
Молоденька жінка?»
—Ой Бог знае, Бог відае,
Може ще де дівка.
—«Аде ж твої, Нечай козак,
Дрібненькії діти?
—Ой Бог знае, Бог відае,
Десь пішли по світі.
—«А де ж твої, козак Нечай,

Вороний коні?»
—Ой зайняли вражі ляшки
В великім загоні.
—«Ой де ж твої, Нечай козак,
Кований вози?»
—Ой зайняли вражі ляшки
У густиї лози.
«Я ж тобі не винен,
Ні моя родина,
Но тобі завинила
Твоя кума мила.»

(Записалъ Петръ Бѣлинський въ Тарнопольскомъ округѣ, 1865 г.).

З.

Ой з-за гори, та з-за зеленой
Та з-за камъяной,
Ой як крикнуть
Усі козаченьки:
«Тікай, тікай, Нечаєнку!»
А наш Нечаєнко,
Козак молоденький
Ні думає, ні гадає,
А с кумою, с пані Хмельницкою
Та мед вино кружає.
Ой не вспів же пан Нечаєнко,
За скамницю сісти,
Ой одсуне всю оболоночку,
Аж усі ляхи в місті.
Ой як крикнув та пан Нечаєнко
Та на хлопка малого:
«Сідлай, міні, хлопку,
Та сідлай, мині, малий,
Та коня вороного;
Та підтягай, хлопку,

Та підтягай, малий,
Та попруги стугенько,
Ой щоб було міні воювати,
З ляхами легенько»
Ой не вспів же пан Нечаєнко
На коника сісти,
А взяв ляха, прескурвого сина,
На капусту сікти.
Ой не вспів же пан Нечаєнко
На коника впасти,
А взяв ляха, прескурвого сина,
Та як снопиків класти.
Ой як гляне пан Нечаєнко
На правую руку,—
Не вирветься мій кінь вороненький
Та із лядського трупу.
Коли гляне а пан Нечаєнко
Та на лівеє плече,—
Аж назад коня і поперед коня
Крівавая річка тече.
Ой збиралися славні козаченьки
В Нечаєви палати,
Та вони стали думать,
Стали і гадати,—
Де Нечая поховати.
Ой поховали пана Нечаєнка
Та в Києві крій Варвари,
Коли зажив пан Нечаєнко
Та козацької слави.

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

И.

1. Ой за гори та за крутой, ой із за гори вст...
Та виступа ляха а сорок тисяч, а гусара двісті.
А козак Нечай та не подумае, та не погадає,

Та з кумасею, та з Хмельницкою мед вино кружає.
Ой годі тобі, та Нечаєнко, пити та гуляти,
Та бери пушки, та зарядушки, та іди ляха воювати.
Ой не успів козак, не успів Нечай на коника сісти,
Та начав ляхів, скурвих синів, як капусту сікти.
Ой не успів Нечай, не успів козак на коника упасти,
Та зачав ляхів, скурвих синів, як снопики класти.
Ой оглянеться козак Нечай та на правую руку,—
Та не вибреде єго конь вороний із ляцького трупу.
Ой оглянеться козак Нечай па правоє плече,—
Аж позад єго коня воропого кровавая річка тече.
Ой оглянеться козак Нечай та на праву сторону,
Та покотилася Нечаєнкова головка до-долу.
Ой устаньмо ж, та милії браття, устаньмо, погадаймо,
Ой десь тую Нечаєнкову голову сховаймо.
Ой поховаймо, а милії браття, в церкві у Варвари,—
Зажив, зажив та Нечаєнко козацької слави.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

І.

Гей ізнесся Нечаєнко
Аж в бор на тичину,
Щоби єго пан Зборовській
Не взяв за чуприну.
Гей ізнесся Нечаєнко
Під млин на тичину,
Щоби єго пан Потоцькій
Не взяв за чуприну.
Але і там Нечаєнка
Та на стовп убито,
Чорненькою китайкою
Оченьки прикрито.

(Чт. въ И. О. И. и Д. Р. 1870 № 3 стр. 6).

К.

Ой є під гаю, гаю зеленого,
Пане Нечаєнко,
Вийшло ляхів сорок тисяч війська,—
Утікаймо, Нечаю!
Та того козак, та того Нечай,
Того не турає,
Та з Мельницькою все кумасею
Мед-вино кружає.
Ой відсунув та пан Нечаєнко
Кватирьку од ринку,
Аж іграють ляхи, ляські пани,
Як орли по ринку.
«Та біжи, хлопко, та біжи, малий,
Від хати до хати;
Та давай, хлопко, та давай, малий,
Козаченькам знати.»
Ой як мені, пане Нечаєнко,
А знати давати—
Поппилися наші козаченьки,
Полягали спати.
«Та сідлай, хлопко, та сідлай, малий,
Коня воронoго,
Ой мені та сідлай вороного,
Собі—буланого.
Ой підтягай, та малий хлопко,
Попруженьки стуга,—
Ой теперя мені молодому
Превелика потуга.»
Ой не вспів же та пан Нечаєнко
На коника пясти,
Ой став же він ляхів, ляських панів,
Як яшний сніп класти.
Ой не вспів же та пан Нечаєнко

На коника сісти,—
Ой став же він ляхів, ляських панів
На капусту сікти.
Та оглянеться пан Нечаенко
На правее плече,—
Позад ёго коня вороного
Крівава річка тече.
Як оглянеться пан Нечаенко
На правую руку,—
Не вискоче ёго кінь вороний
Із ляського трупу.
«Та швидко, швидко ти, малий хлопко,
На коні буланому;
Мені давай коня буланого,
Собі вороного.
Як не даеш коня буланого—
Дай води напиться:
Ой я сам же буду із ляхами
Без козаків биться.»
Не за великий час, не за великий час,
За малу годину,
Ой покотилась Нечаенкова
Головка в долину.
Ой стали та ляхи, ляські пани
Думати гадати:
Ой де сёго пана Нечаенка
Головку сховати.
Поховаймо пана Нечаенка
Де церква Варвара,
Ой шоб пішла пана Нечаенка
По всім світу слава.
Поховаймо ж пана Нечаенка
Де церква Микола,—
Нема, нема пана Нечаенка,
Не буде ніколи.

Отце тобі, пане Нечаенко,
(А) від ляхів заплата:
Висипаца висока могила,
Ще й дубова хата.

(Вербова. Александр. уѣз. Екат. губ. запис. Манджурс.

Л.

Ой с під холодної с під криниченьки,
З за зеленого гаю—
Ой як крикне славне Запорожжа:
«А тікаймо, Нечаю!»
Козак Нечай, козак Нечаенко
Він не дума, не гадае,
Держить коня при всёму наряді,
Мед-горілочку кружае.
Як поставив козак Нечаенко
Три стороженьки в місті,
А сам пішов та до кумасеньки,
А щуки-риби їсти.
Не вспів козак, не вспів Нечаенко
За дубовий стіл сісти,
Ой одсуне спідню кватирочку
Аж усі ляхи в місті.
Ой, як ударив та козак Нечай
Та об стіл булавою:
«Ой тут мені, козаку Нечаю,
Накладати головою»!
Ой як крикнув козак Нечаенко
На свого джуру малого:
«Та сідлай, джуро, та сідлай, малий,
Кониченька вороного,
А під мене, козака Нечая,
А старого гнідого».
Козак Нечай, козак Нечаенко

Джурі віри не доймае;
Сам своему конику гнідому
Сам попруги підтягае.
«Та біжи, джуро, та біжи, малий,
А степом долиною,
А я сам козак, та я сам Нечай
Дорогою стовповою......»

(Неокончено. Зап. тотъ же въ Мурахвѣ Богодух. у.)

М.

1—2 М=1—2 Л.
3 М.... славні запорожці
4—6 М=4—6 Л.
7. М. Та з кумасею та з вірненькою
8. Мед вино кружае.
9. М=9 Л.
10. М. Стороженьку в місті.
11. М..... козак Нечаенко
12. М.=12 Л.

Не успів же козак Нечаенко
За скамею сісти,
Та одсунув козак Нечаенко
Кватиру од ринку;
Ой грають ляхи, ще ляські пани,
Як шашки по ринку.
Як вискоче козак Нечаенко
На нове крилечко,—
Ой як крикне козак Нечаенко
На хлопа малого:
«Та сідлай, хлопе, та сідлай, малий,
Коня вороного,
А під мене, та малий хлопе,
Старого гнідого.
Ой та підтягай ти, малий хлопе,
Попруженьки стуга,

Наступае сорок тисячь війська—
Превелика потуга.»
Ой не вспів же козак Нечаенко
На коника сісти,
Та зачав ляхів, ще ляських панів
На капусту сікти.
Ой не вспів же козак Нечаенко
На коника пасти,
Та зачав ляхів, ще ляськіх панів
Як снопи в ряд класти.
Не доскочив козак Нечаенко
До дубового тинку,
Покотилась козака Нечая
Головка по ринку.
Ой збірались купці-господини,
Та стали гадати—
А де того козака Нечая
Головку сховати.
Поховаймо ёго головоньку
В церковці Покрові,—
Не прийдеться козаку Нечаю
Воювать ніколи.
Поховаймо ёго головоньку
В церковці Пречистій—
Поніс того козака Нечая
Воювать нечистий.

(Лисичья. Богод. у. Зап. тотъ же.)

Н.

1. В чистім полі, при тихім Дунаю,
2. Крикнув козак на Нечая: «тікаймо, Нечаю!,
3=5 А. 4=6 А. 5=7 А. 6=8 А....... кониченька для...... 7=11 А. 8=12 А. 9=13 А... тебе ляхи будуть... 10=14 А. 11=19 А. Ой алеж бо козак... тее.... 12=20 А... й... і є любою..... 13=21 А. 14=22 А...... щуки риби їсти.

15. Поглянеся в кватироньку, повно ляхів в місті.
16=23 А.... спогляне.... 17=24 А. 18=27 А. А я... 19=28 А. 20=29 А. 21=30 А. Кульбач...... кульбач...... 22=31 А. Міні....... 23=32 А....... шо...... 24=33 А. Не....... всісті
25=39+40 Б. Оглянеся.... 26=43 А. 27=44 А. 28=45+46 Б. Ой як візьме
29. Вражих ляхів, як би снопи, по три ряди класти.
30=37 А. Ой оберне Нечай коня......
31. За ним за ним кровавая, бистра річка тече
32=39 А. Ой оберне Нечай коня... 33=40 А. Не вискочив...
34=47 А. Ударився...... руками
35. Куда гляне, туда гляне, тече кров ріками!
36=47 А. Ударився..... 37=48 А..... прійдеся...... жоною.....
38. Ой піткнувся Нечаїв кінь на малу тичину
39. Пійняв ёго пан Потоцькій с коня за чуприну.
40. Ой чи той то хміль, що по дереві вьется,
41=95+96 Б. Ой чи той...... ляхами.....
42. Ой то то самий хміль, що по дереві вьется,
43. Ой то сам козак Нечай що з ляхами бьется...
44=49 А....... скарбовиї.....
45. Ой в містечку Берістечку стоять на вигоні.
46=51 А....... скарбовиї.....
47. Ой в містечку Берістечку стоять на залозі;
48=53 А..... тай.... 49=54 А. В самім місті.... 50=55 А... 51=56 А.. жоні... 52=65 А... годину... 53=66 А. 54=67 А. 55=68 А.

(Лукаш. Малорос. и червонорус. нар. пѣсни и думы 1836, 109—110).

О.

1=1 А. З-за темного ліса, з-за... 2=2 А. 3=5 А... звідсіль...
4=6 А. Свою славу.... під ноги топтати
5. Ой есть в мене козак Шпачок, той дасть міні знати,
6. Ой той скаже, коли мині треба утікати.
7=7 А...... 8=8 А...... коня у сідельці, держи для случаю!
9=11 А.......

10. Держи шаблю ти при боці,—я ворогів чаю!
11=15 А. Сідлай же ти, вірний Шпаче...... 12=16 А. Да подивись.... 13=17 А..... козак Шпачок.... од.... 14=18 А.... ляхів.... шляхти до одного
15. Козак Нечай, козак Нечай на тее не впуває
16=20 А..... кругляе 17=21 А. Поставив же......
18. Здалось не було де ляхам до міста пролізти.
19=23 А. 20=24 А. 21=25 А. Подивився..... в віконну.....
22. Ходить ляхів чи вже мало у місті по ринку.
23=29 А. 24=30 А. 25=31 А.... коня... полового, 26=32 А. 27=43 А..... стиснув..... 28=44 А. Ой кинулись за ним ляхи..... 29=45+46 Б. Ой як вдаривсь..... от.....
30. І став ляхів, вражих синів, як снопики класти.
31=49+50 Б. Повернувся...... от......
32. То наклав тих вражих ляхів як сіно скиртами.
33=37 А... правее... 34=38 А... синів сучих, крів річкою...
35=39 А..... на ляшськую купу, 36=40 А..... виксочив ёго коник із ляшського......
37. Ой спіткнувся Нечаїв кінь на якусь тичину,
38=39 Н. Поймав ёго Калиновський....
39. Чи не той хміль, чи не той хміль, що високо вѧеться?
40=95+96 Б....... ляхами.....
41. Чи не той то хміль, чи не той хміль, що у пиві грае?
42. Чи не той то козак Нечай, що ляхів рубае?
43. Чи не той то хміль, чи не той то хміль, що у пиві кисне?
44. Чи не той то козак Нечай, що ляшеньків тисне?
45. Не знаете, вражі ляхи, чим ёго убити?
46. Срібним гуцьком самопала треба зарядити.
47. Не за довгий щось часочок, за малу годину
48=66 А. 49=67 А. 50=68 А..... та кидали в.....

(Изъ рукописнаго сборника. А. А. Мартынова).

П.

1. Ой в Краснім при ставі, з зеленого гаю,
2=1 А.... козаки......

3. Од Красного броду, од Чорної води
4=23+24 А.... сорок.....
5. Ой як же я маю од-туди втікати,
6=4 О. 7=15 А. Сідай, сідай, малий хлопче..... 8=16 А. 9=17 А. 10=18 А. 11=19 А. козак Нечай молодий о...... 12=20 А. Іно.... співає 13=25 А. Подивився... тай вікном... 14=22 О. Аж там ходят вражиї ляхи по........ 15=29 А..... крикнув..... 16=30 А.
17. Собі вороного, міні полового.
18. Пойідемо до тих ляхів, хоть нас есть не много.
19. Скоро не встиг Нечай козак на коня впасти,
20=34 А...... во дві.... 21=41 О.... хмілезний.... в.... 22=42 О.... чи той.... Нечай козак..... 23=43 О.... хмілезний.... в.... 24=44 О..... чи той... Ничай козак..... 25=35 А. Проїхався Нечай козак..... 26=36 А. Зложив ляхів ой вже.... з коні....
27. Узяв Нечай ляхів класти трома шерегами.
28=51+52 Б. Поглянеся......
29. Ой узів Ничай козак тогді утікати
30. За ним гонят вражії ляхи, хотят єго зіймати.
31. Гей піткнувся під Нечаєм тай кінь на корницю
32. Добрав го ся Калиновський з верха за чуприну
33=49 А. 34=50 А. 35=51 А. 36=47 Н.
37. Гей зобачив козак Нечай свого брата в місті
38=56 А. Поклонися....... своїй...... 39=57 А. Має она тай нех бере.... 40=58 А...... и..... 41=59 А. 42=60 А.
43. Гей йоно за годинку, за малу хвильку
44=66 А. Нечаєва головонька точиться..... 45=61 А. Ви.... чи не були..... 46=62 А. 47=63 А. 48=64 А. Бо над.......

(Pauli, pieśni ludu ruskiego w Galicyi I 143—144).

P.

1=1 А. Ой з під гаю, гаю..... 2=2 А 3=3 А..... Отамани, 4=4 А. Я поставив..... 5=7 А 6=8 А.... свого кониченька в своїм обичаю! 7=27 А А я.... 8=28 А. 9=3 П 10=24 А.... Ляшків.... 11=33 А.... вспів.... сісти 12=39+40 Б.

13. Ой порвався козак Нечай до тугого лука
14. Обернется назад себе—а вже повно трупа.
15. Стрепенется Нечай козак об поли руками
16=43+44 Б 17=47 А Удариться.... об поли.... 18=48 А 19=49 А 20=50 А 21+22=51+52 А
23. Ой де-ж твої, Нечаєньку, сукні блаватаси?
24. Гей посікли, порубали ляхи, в шабельтаси.
25=53 А. 26=54 А 27=55 А 28=56 А Поклонися.... 29=57 А... Нехай бере... 30=58 А 31=59 А 32=60 А.
33. Гей ви козаченьки, чи не були в місті.
34=62 А.... невістці. 35=63 А 36=64 А.
37. Ой за малу хвильку, за малу годинку,
38=66 А. Ой скакала.....

(Максимов., Укр. нар. пѣсни, 1834, 99—110).

C.

1=1 А. Ой с під гаю, ой с під гаю..... 2=2 А 3=3 А..... 4=4 А я... 5=7 А. Ой ми.... наш.... обезпечаєм; 6=8 А.... у сідельці козацькім... 7=27 А О... молодецький... 8=28 А. 9=3 П.... того броду.... 10=24 А 11=33 А. Ой не вспів же Нечаєнько.... сісти 12=39+40 Б Оглянувся... 13=13 Р. Ой кинувся.... лука тугого.
14. Повернувся туда, сюда! наклав трупу много!
15=15 Р. Стрепенувся... 16=43+44 Б. Сюди... туди... крів...
17. Махнув Нечай перед себе правою рукою,
18=48 А.... с жінкой молодою. 19=49 А 20=50 А Польского... 21=51 А 22=52 А 23=23 Р... да гатласи? 24=24 Р. Поділили сучиї ляхи па....
25. Ой деж твоя стара мати, жінка молодая?
26. Сидять собі дома в Берестечці, тебе виглядає!
27=55 А.... із вас, братці, буде у тім....
28. Покланяйтесь мамі, жінці, скажіть чорні вісті!
28=57 А..... жінка, нехай бере..... 30=58 А..... викупати, кого треба просить. 31=59 А. 32=60 А. А хотіли Нечаєньку...

33. Хто з вас, милі козаченьки, в Берестечку буде,
34. Отдать поклон мамі й жінці нехай не забуде!
35. Нехай вони хоць і плачуть, мене не виплачуть!
36. Надо мною, козаченьком, вже ворони крачуть!
37=47 О. Ось за малий за... 38=66 А. Ой валялась.... голова...

(Изъ рукописн. сборн. А. А. Мартынова).

Т.

1=1 А. Ой з темного лісу, лісу із..... 2=2 А 3=5 А.... звідсіль... 4=4 О 5=9 А 6=10 А 7=7 А 8=8 А. Держи коня, держи... 9=11 А 10=12 А 11=15 А. Сідлай, сідлай, малий хлопче... 12=16 А... 13=17 А 14=18 А... 15=15 О 16=20 А. Да.... кругляв 17=21 А 18=22 А 19=23 А 20=24 А 21=25 А. Подивився..... у нову....
22. Ходить ляхів, вражих синів, як курей по ринку.
23=29 А. 24=30 А. 25=31 А. 26=32 А. 27=43 А. 28=44 А. 29=45+46 Б. Ой як візьме...... 30=30 О...... ляшків..... 31=50 Б. Повернувся козак Нечай....
32. А поставив вражих ляшків у чотирі лави.
33=37 А.... правее. 34=38 А. 35=39 А. 36=40 А. 37=37 О.... на малу 38=38 О.... пан Канёвскій.... 39=32 О. 40=95+96 Б. 41—44=41—45. О. 45=46. О..... срібним гудьком ручницю набити. 46=47 О.... довгій, довгій час.... 47—49=66—68 А.

(Максимовичъ. Укр. Нар. Пѣсни. 1834 г. II, 97—99.

У.

1. Ой за гори із за крутої орда виступає,
2=2 Д. Ой гукнули славні запорозці.
3. А, чай того тай не гадає, коня не сідлає
4=4 Д. Все.... гей та з.....
5. Ой одсунув Нечаенько від ринку кватирку,
6. Гей уже ж ляхи, гей уже пани та ходят по ринку.

7=12 Д. Гей як гукне.... чуру.... 8=30 А. Гей.... чуро, гей.... 9=14 Д. Та.... чуро, підтягай, малий, ізтуга попруги.
10. Гей, ой сподівайся, коню вороненький, на себе потуги.
11=15+16 Г. Гей... Нечаенько.... 12=17+18 Г..... в коня вороненького.... 13=43 А. Гей як ударе та Нечаенько.... 14=42 А. Аж не приторкайся, коню вороненький... 15=46 Б. Та недалеко заїхав.... 15=19 Д. Гей... гей.... гей у дві лаві класти. 16=17=37 А. Гей як спогляне та Нечаенько..... 18=31 Н. Ой уже ж з ляхів, гей уже ж з панів крівавая... 19=20 Д. Гей як спогляне.... на.... 20=21 Д.... вискоче.....
21. Не за великий час, не за великий час, за малу годину.
22=53+54 Г. Покотилася.... голова із гори....
23. Ой нумо ж ми, премилее браття, думати, гадати,
24. Де нам сее тіло Нечаєво біло, де нам ёго й поховати.
25. Гей зійдімось, премилее браття, на високу могилу,
26. Та викопаєм, премилее браття, глибокую яму,
27. Та посадім, премилее браття, червону калину,
28. Гей щоб зайшла лицарськая слава на всю Україну.

(Харьк. губ. изъ рукопис. сборн. Комарова.)

Ф.

1. Ой у місті Берестечку, а в зеленім гаю
2=2 А.... тікаймо.. . 3=25 А. Ой погляне.... а в нову кватиру,
4. Наїхало ляшків-панків як чорної хмари
5=31 А. 6=32 А.... а.....
7. Тай будемо виїздити з міста головного.»
8=33 А. А не стиг...., в стремені ніжки вкласти, 9=19 Д. Ой як зачав ляшків-панків..... 10=27+28 Г. Ой погляне..... та...... 11=29+30 Г. Не..... вороний з ляшецького.... 12=23 +24 Г. А погляне.... а....
13. Через город, через ринок кров річкою тече
14=65 А. Ой.... хвильку 15=39 Н. Спіймав.... Хмілевський з заду....
16. А що тепер, козак Нечай, що тепер думаєш,

17. Що з панками, що з ляшками війну починаєш?
18=51 А.... козак Нечай, а деж твої....
19. А у лузі при дорозі затягнуті в лози.—
20=73+74 Б А.... а деж твої....
21. Запитайся, пан Хмілевський, пані господині....
22=65 А. Ой...... хвильку 23=66 А.... пана Хмілевського...

(Подольск. губ. изъ рукопис. сборн. Синицкаго.)

Х.

1. Як була война с Поляком, да й Нечай—співають—приїхав до жидівки поїсти....
2. Не вспів та Нечай козак щуки-риби зїсти,
3. Як гляне в оконечко-аж уже ляшки в місті.
4=29 А. Ой і крикнув Нечай козак.... 5=30 А. 6=13 Д. А під мене.... 7=19+20 Г.... Нечай козак.... впасти 8=21 +22 Г. Почав ляшків, вражих синів.... 9=23+24 Г. Ой повернув та Нечай козак....
10. Тече річка та крівавая, що й конем не втече
11=29 П. Ой бросився та..... в містечка..... 12=33+34 Г. За.... та.... та почав з.... 13=35+36 Г. Ой побіг же та Нечай козак в полі на.... 14=37+38 Г. Та ісхватив.... Нечая ззаду.... 15=40 Н.... це..... тину.... 16=95+96 Б. Чи це той Нечай козак....
17. Годі тобі, хмелю, та по тину виться
18=47 Г. Годі тобі, Нечай козак...., із ляшками биться
19. Збіглися козаченьки, стали раду радити,
20. Де ёго тіло поховати—похоронити?
21. Похоронили ёго тіло у польскім костелі,
22. А сами козаченьки розішлися по своїй господі.

(Народн. Южн. пѣсни Метлинскаго № 10 стр. 404.)

Ц.

1. С під темного лісу, с-під зеленого гаю,
2=2 А.... наші....
3. А Нечай же та Нечаєнко того й не чуває,—

4=4 Д. С.... 5=2 Х.... же та Нечаєнко.... їсти,
6=3 Х.... та в віконечко... ляшеньки.... 7=12 Д... як крикне.... джуру.... 8=30 А.... джура.... 9=30 А.... джура....
10. А другого та гнідого під мене старого.
11=19+20 Г.... та Нечаєнко та.... 12=30 Як.... урагових..
13=24 Д. Ой як гляне...... пліче.
14. А за ним же, за Нечаєнком, крівавая річка тіче
15=20 Д. Ой як гляне.... та на правую....
16. Кінь вороний, сам молодий та не вискочить з трупу...
17=21 У..... та за малую.....
18. Покотилась Нечаєнкова голівка в долину.

(Народ. Южнор. пѣсни А. Метлинского № 10 стр. 404).

Ч.

1. Крикнув козак, крикнув Нечай од гаю до гаю;
2=2 А.... Втікаймо.... 3=15 О.... молод бував..... вповае,
4=20 А. Із панею....
5. Не вспів козак, не вспів Нечай конець стола сісти
6=6 Ц. Подивиться в кватирочку... 7=19+20 Г. Не.. козак, не вспів Нечай.... 8=22 Г. Як взяв ляшків, як взяв панків..
9. Не вспів козак, не вспів Нечай на коника сісти,
10. Як взяв ляшків, як взяв панків, як капусту, сікти.
11=49+50 Г. Обернувся..... 12=32 Т. Виклав ляшків, виклав панків.... 13=39 А. Оглянувся.... 14—40 А.... кінь козацький... 15=37 А. Оглянувся.... 16=10 Х. За ним річка крівавая, що.....

С. Оробьи Лубен. у. Полтав. губ. (Южн. пѣсни А. Метлинскаго № 10 стр. 407).
Зап. Н. Мельник. (Закревскій Стар. Банд. стр. 111).

Ш.

1=21 А. Ой..... стороженьку 2=22 А.... до кумасі..
3. З-під темного лугу, з зеленого гаю
4. Іде ляхів сорок тисяч: втікаймо, Нечаю!
5. А наш козак, а наш Нечай на те не вповае,
6=20 А.
7. Ой кинувся козак Нечай, одчипив кватирку;

*

Стоїть ляхів сорок тисяч на широкім ринку.
Ой як крикнув козак Нечай на джуру малого:
«Сідлай, джуро, сідлай, малий, коня вороного,
А під мене молодого-старого гнідого.
Підтягай, хлопче, підтягай, малий, на тугo попруги,
Буде ж бо нам, малий хлопче, велика потуга.
Як став козак, як став Нечай на коня сідати,
Став же той кінь вороний тяженько вздихати.
Як істиснув козак Нечай коня острогами,
Не торкався кінь вороний до землі ногами.
Як кинувся козак Нечай од брами до брами,
Стоять ляхи, вражі сини, у чотирі лави.
Ой кинувся козак Нечай од башти до башти,
А взяв ляхів, вражих синів, як снопики класти,
Ой кинувся козак Нечай на правую руку,
Не вискочить кінь вороний із лядського трупу.
Ой кинувся козак Нечай на правеє плече,
За ним, за ним бистра річка крівавая тече.
Ой пішов козак, пішов Нечай з покою до сали,
Аж там пани сенатори судицію судят.
Судят пани сенатори кайдани ковати,
Судят пани сенатори в неволю віддати;
Судят пани сенатори оддати в неволю,—
Вийшов декрет вичитаний, облитий смолою.
Пішов козак, пішов Нечай із гори в долинку:
Зловив ёго пан Потоцький з коня за чупринку.
За малий час, за малий час, за малу годинку
Качається Нечаева головка по ринку.
«Ой нум, брате, ой нум, брате, думати-гадати:
Де б нам сюю Нечаеву головку сховати?
Поховаймо Нечаенка де церква Варвара,—
Нехай пійде по всім світі Нечаева слава.»

(Изъ рукоп. сборн. Максимовича).

Стихи 26—32 представляютъ прибавку изъ чертъ эпохи гайдамацкой, XVIII в.

Щ.

1. Не стій дубе край дороги
2=1 Н. При.. 3=18 А. Бо.... тисяч 4=16 Б.
5. Але козак ба й....
6=19 А. На..... вважає,
7. Із кумкою Хільміцкою
8=12 Б..... качає. 9=21 Б..... Нечай козак 10=22 Б. Від бистрої...., 11=23 Б. Бо йде ляшків сорок.... 12=24 Б...
13. Стережися, Нечай козак
14. Від жовтого мосту,
15=18 А. Бо.... тисяч
16. Хорошого зросту.
17. Стережися Нечай, козак
18. Від крайнеї брами,
19. Бо йде.... сорок тисяч
20=4 Ф. Як.....
21. Стережисі, Нечай козак
22. Від крайнеї хати
23=18 А. Бо..... тисяч
24. Хотят тебе взяти.
25+26=19 А. Козак й але..... На.... вважає, 27+28=20 А. Із кумкою Хільміцкою качає. 29+30=25 А. Подивиси...
31. А вже ляшки походжують
32. То по ёго ринку.
33+34=47 А. Ударивши.... У стіл головою
35. Кумко ж моя Хільміцкая,
36. Пропав я с тобою!
37+38=43 А. Ударивси..... руками
39. Діти мої кумчиниї
40. Пропав же з вами!
41. А як крикну та як свисну
42. Та на джуру свого
43+44=30 А. джуро..... 45+46=13 Д. А під... під козака старого гнідого. 47=19 Г. Ой не постиг... 48=20 Г... сясти

49=21 Г. Й а взяв ляшків, сучіх синів, 50=22 Г. 51+52=39 А. Подививси Нечай козак 53+54=40 А. Не вібриде мій коничок 55=23 Г. Подививси 56=24 Г. Та..... 57=25 Г. За.... ляцка кровце 58=26 Г....

59. Ой узяли вражі ляхи
60. Джуру притомляти,
61. Взевси джурі маленькому
62. Коник потикати.
63. Взели джуру маленького
64. Цюркою крутити:
65. Скажи, скажи, джуро малий,
66. Чим Нечая вбити?
67. Пани мої вельможнії,
68. Нічим єго не вбъете,
69. Тілько кулев срібненькою
70. Під лівое плече.
71. Пустилися вражі ляхи
72. Гудзики вривати,
73. На Нечая, на козака
74. Куленьку зливати.
75. Ой не постиг пан Подольский
76. С панівки палити,
77. А взев козак ба й Ничай
78. Головку хилити.

79=31 Г. Ой кинувся козак....

80. Долі дороживов,
81. Вікрутивси пан Подольский

82=38 Г. Имив за...

83+84=41 О. Ой чи сесе хмелевина, Що... 84+86=42 О Той чи сесе..... ляшки..... 87+88=43 О. Ой чи сесе хмелевина Тай що в... 89+90=44 О. Ой чи сесе... на ляшків.. 91+92=47 О. За маленьку минуточку,... 93=94=60 А. Валялася....

95. Як тота пані матка
96. По горі лиліла,

97. За маленьку минуточку
98. Головка злетіла.

(Коломийск. Подгорье Вильхивци, М. Бучинскій).

Э.

1. Ой гаю мій, каже, гаю—
2. Зелений розмаю,

3+=3 Д.. два козаки:... 5+6=12 А Нечай козак молоденький... вважае, 7=11 Б.... солодкою 8=12 Б... качае,

9. Подививсі Нечай-козак
10. Очима в кватирю,

11=24 А. А вже.... тисяч

12. Сходить на долину.
13. Подививсі Нечай козак
14. У вікно очима,

15=24 А. Ой вже.... тисяч

16. Відай я загодину.

17+18=29 А.... Крикнув Нечай козак на джурила свого:

19. Сідлай, сідлай, мій джурило,
20. Кониченька мого.
21. Сідлай, сідлай міні мого,

22=34 Б. Собі... 23=21 А. Бо вже.... тисяч

24. То вже їх много!

25=19 Г. Ой не устиг Нечай козак 26=20 Г.... впасти, 27=21 Г. А узяв він враги-ляхи 28=22 Г. У сніпочки....

29. Ой бо троха погодивши

30=37 Р. А... фильку, 31+32=66 А. Качаесі Потоцького....

33. Ой чи в лісі ба й каже хміль,
34. Що по прутю весі,

35=95 Б.... Нечай козак 36=96 Б.... бесі?

37. Ой у полі, ба й каже, хміль
38. Що по меду грае

39+40=42 О.... Нечай козак,... Ляшків....

(Станисл. окр. подгорье записалъ Мелитонъ Бучинскій).

Ю.

1+2=1 Ц. Із.... з.... 3+4=2 А. Ох гукнули.... Тікаймо....
5. Ох як же ж ми, панове молодці,
6. Будем утікати.
7+8=4 О.
9. Є у мене хлопець Шпак,
10. То мій вірний козак,
11. Він дасть міні в пору...
12=10 А... 13=9 Ж 14=10 Ж 15+16=8 А. Держи, держи...
По свому.. 17+18=15 О... те не вважає 19+20=20 А.. кружляє
21+22=25 А: Ох як глянув.... В ясную....
23. А вже ж ляшків, а вже панків
24. Як орлів на ринку.
25+26=23 А. Ох як глянув... на синії...
27+28=24 А. А вже ж ляшків.... 29+30=29 А. Ох як гукнув... малий.. 31=25 Ж 32=26 Ж 33+34=31 А. Мені...
35. Та заженем вражих ляшків
36. Аж до Полонного
37+38=33 А. Не поспів ж.... впасти. 30+40=19 Д. Як став ляшків, як став панків. як... 41+42=9 Ч. Не поспів же козак.... 43+44=10 Ч.... став.... став 45+46=37 А. Оглянеться..... 47+48=31 Н..... молоденьким кров річками.....
49+50=39 А. Оглянеться... 51=29 Г. Не козацький 52=30 Г
53=31 Г ох пішов же....
54. Із тиха по ринку
55=37 Г.... Черницький
56 Піймав за чуприну.
57. Уже ж тепер вражі ляшки
58. Слави доказали,
59. Що вже мене Нечаєнька
60. У руки піймали.
61+62=45 О.... ляшки.... хлопця.... 63+64=45 Т... гудзом освященим рушницю...

(М. Крути, Балтскаго уѣзда, изъ сб. Сѣницкаго).

Я.

1=1 Д. Ой за лісу лісу, з за темного... 2=2 А.... Тікаймо.... 3=5 А.... я буду.... 4=4 О. Славу свою.... 5=9 А. Єсть у.... 6=10 А. Отой... подасть.... 7=7 А. 8=8 А. Держи, держи... 9=15 А...., сідлай малий хлопче.... 10=16 А.... виїди.... 11=17 А. Ой приїхав.... з під..... 12=18 А. Аже їде..... 13=15 О.... те не вважає 14=20 А. Із.... 15=21 А. Ой.... 16=22 А..... їсти. 17=25 А. Ой виглянув.... у нову... 18=22 Т. Шатаїться вражих ляшків,.... 19=29 А... крикнув... 20=30 А..... сідлай мерщій 21=31 А. 22=32 А.... всіх.... 23=49+50 Б. Як візьме.... од.... 24=32 Т. Та й.... 25=37 А.... лівее.... 26=38 А.... ж.... панків.... річками..... 27=39 А. правую..... 28=40 А. 29=45 О. 30=45 Т. 31=47 О.... довгий час,.... 32=66 А. 33=67 А. 34=68 А.... кусочку....

(Записано въ Кіевѣ отъ лирника).

Ѳ.

1=1 Ц. З-за ...., з зеленого... 2=2 А. гукнули... втікаймо... 3=5+6 Ю... ми козаченьки. 4=4 О. 5=9+10 Ю єсть... 6=10 А. Він дасть мені в пору... 7=23 А... як глянув... та на... 8=24 А. А вже ляшків.... 9=15 О... те не вважає 10=4 Д. С... 11=25 А. Ой як гляне... у ясну... 12=23+24 Ю. 13=29 А.. крикнув... 14=25+26 Ж.... малий.... 15=31 А. Мені.... 16=35+36 Ю. 17+18=9 Ч. Та... впасти 19=39 Ю. 20=22 Г... снопика... 21+22=9 Ч. 23+24=10 Ч.... став.... став.... 25=54 Ю. Ой поїхав козак Нечай.... 26=55+56 Ю. За ним, за ним пан...

(Кіевъ, отъ лирника.)

а.

1=1 Ж. з..... лугу 2=2 Ж. з..... 3+4=2 А. Утікаймо.....
5+6=19 А. А козак.... гуляє, Ні віще....
7. Зайшов собі в дім багацькій
8=12 Б.

9. Є у мене Шпачок
10. Маленькій козачок
11+12=10 А. Той.... дасть... 13=9 Ж. 14=10 Ж.
15. Тримай коня в наряді
16. Для сєго случаю
17. А козак Нечай гуляє
18. На то неуважає
19+20=20 А. С...... кружляє. 21+22=25 А. Подивився...... в віконце 23+24=23 Ю.... там...., там.... 25=24 Ю. собак.... 26+27=29 А.
27. Крикнув....
28+29=30 А.
30. І подтягай попружники
31. На ляшка жадного.
33+34=33 А. Не вспів.... впасти..... 35+36+37=30 О. А взяв ляшків.... синків в три лави... 38+39=9 Ч. козак Нечай.... 40+41=10 Ч. А...., вражих синків,.... 42+43=39 А.... у.... 44=41 В.... вискочив. 45=42 В.... ляхського.... 46+47=45 О... знали.... Нечая.... 48+49=45 Т. Було їм.... 50=35 Г. Повернувся.... 51=36 Г. 52=53 Г. Покотилася.... 53=54 Г. С гори та в....

(Литинскій у. Подольск. губ. Зап. М. Симашкевичъ.)

б.

1=1 З... да із за крутої 2=2 З. 3=3 Ж... як.... славні.... 4=5 З. 5=6+7 З. 6=8 З. Не..... не..... 7=9 З. Ой він.... 8=12 Ж. 9=11 З.... да... 10=12 З. На...
11. Ой як гляне у єго болоночку,
12=14 З.
13. Ой як тупне да пан Нечаєнко
14. Да об скамью ногою:
15. Ой тепер міні за всіх одвічати
16. А своєю головою
17=15 З... крикне... 18=16 З Да... хлопця... 19+20=30 А.

Ой.. ., да... 21=20+21 З. Да... хлопче, да... 22=22 З. Да.. стугенька 23=23 З.... мині було... 24=24 З Із... легенько. 25=25 З. 26=26 З.
27. Ой узяв ляхів, да й узяв панів
28=28 З. На 29=29 З. 30=20 Г.
31. Ой узяв ляхів, да узяв панів
32=22 Г. 33=33 З. 34=38 З.... правеє.... 35=39 З. Ой позад... 36=40 З. Кровавая... 37=33 З. 38=34 З. Да.. лівую... 39=41 В. Ой... єго... 40=42 В.... людьского.... 41=41 З.... 42=42 З. 43=43+44 З. Ой стали.... 44=45 З. 45=46 З. 46=47 З. 47=48 З. Ой що... а... 48=49 З.

(Изъ рукописнаго сборн. Новицкого и Чубинскаго).

в.

1. Ой у лузі, лузі, зеленому гаю,
2=2 А. Там..... тікаймо....
3. Ой як мені з гаю, з гаю утікати
4=4 О. Славу свою... 5=9+10 А. Єсть.. 6=10 А... дасть... як з гаю тікати 7=9+10 Ж.
8. Держи лучок і стріл пучок для свого звичаю.
9=15 О. На те козак, на те.... 10=20 А. А... 11=23 А... у новую браму 12=24 А. Стоїть ляшків... хорошого вбраня 13=15 О. На те козак, на те..... 14=4 Д. 15=5+6 Г..... погляне..... у.... кватирку.
16. Шатаються вражі ляхи, як мухи по ринку
17=30 А. 18=14 Г. А під мене молодого... 19=19+2 О. Г. Не..... козак, не вспів Нечай..... 20=31 З. Ляшків, вражих синків.... 21=9 Ч. 22=10 Ч.... вражих синків.... 23=37 А. Ой погляне.... 24=31 Н.... ним та Нечаєм, річка крові.... 25=54 Ю. Іде козак, іде Нечай.... 26=37+30 Г. за.... Потоцький з заду.... 27=39+40 Г. А.... хміль, хміль, тичку.... 28=95+96 Г. А... 29=17 Х... тичині... 30=18 Х... козак із.. 31=52 Г. Ой погляне малий хлопець у....
32. Аж голова Нечаєва котиться по ринку.

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

г.

1=1 Ф. 2=49 В. Ой там козак, ой там Нечай.... 3=3 Ф. 4=4 Ф. 5=30 А. 6=17 П..... а.... буланого 7=7 Ф. 8=8 Ф... встиг козак Нечай... 9=9 Ф. 10=27+28 Г. А погляне... а... ліву... 11=29+30 Г. Не.... буланий.... 12=23+24 Г. А погляне.... а... праве... 13=13 Ф... річками... 14=64 А. Ой... хвильку; 15=15 Ф. 16=16 Ф.... що.... а... 17=17 Ф... ляшками..... панками..... 18=51 А..... козак Нечай, а деж твої 19=19 Ф. 20=73+74 Б.. деж.... деж твої... 21=21 Ф.
22. Ой за час за годинку, ой за час за годинку
23=66 А.... пана Хмілевского...

(Въ Калюсикѣ, Ушицкаго уѣзда, Под. губ. Изъ рукописнаго сбор. Сѣницкаго).

д.

1. Ой виходило сорок тисяч ляха:
2. Бережись, Нечай! А пан Нечаєнко
3=7+8 З. 4=4 Д. 5=5 Е. Ой як... він та... на 6=6 Е... Хмельніцкого... 7=11+12 З. Не... та... столиком
8. Як дала ёму та молодому стороженька звісти.
9=5 У. Ой як... та пан... новую...
10. Аж ляшеньки, преуражі сини, як шашки по ринку.
11=12 Д... як... пан... хлопка... 12=19 З. Ой сідлай, хлопку...
13. Та підвязуй, хлопку, та попругу стуга
14=15 Д. Бо буде на нас та.... 15=25+26 З 16=10 Ч.... став...., преуражих синів, на дрібен мак.... 17=29+30 З.... спасти. 18=19 Д. Став ляшків, преуражих синів....
19. Ой поїхав та пан Нечаєнко на Саву могилу
20=53+54 Г. Покотилася ёго... у яру...

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

е.

1=25 А. Ой заглянув... на двір у.... 2=26 А. А аж там ляшків, аж там панків... 3=12 Д... же козак Нечай... цюру своёго. 4=23 Д... цюро... мого, а собі другого! 5=29+30 З...

козак Нечай... 6=30 О. Ой... ляшків, ой став панків... снононьки .. 7=47 А. Ударився... полам руками, 8=51+52 Б. Оглянеться назад.. річками. 9=53+54 Б.. споткнувся.. хмель... 10=55+56 Б. Ловить... зверху... 11=37 Р. 12=66 А.... в долинку 13=93+94 Б. Ой деж то... хміль, хміль... тиках... 14=95+96 Б. Деж то той...

(Изъ рукописн. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

ж.

1. Ой з-за гори з-за крутої, з-за темного ліску
2. Виступало сорок тисяч козацького війська.
3. Молод козак Нечаєнко та й не подумає:
4. Із кумою Любусею мед-вино кружає.
5=21 А. Бо.... три сторожі.... 6=22 А.
7. Не вспів козак Нечаєнко за скамейку сісти,
8. Як погляне в кватироньку, а вже ляхи в місті.
9=15 А.
10. Та підтягуй з сіделечка ремінь під острога.
11. Як поїхав Нечаєнко від дому до дому,—
12. Начав валять вражих ляхів з коней як солому.
13. Проїхався Нечаєнко від башти до башти,—
14. Гей став ляхів, вражих синів, як снопики класти.
15. Повернувся Нечаєнко на правеє плече,—
16. А вже з ляха, прескурвого сина, кров річкою тече.
17—18=39—40 А. 19—20=29—30 П. 21=43 А. 22=44 А.... вражі ляхи....
23. Ой спіткнувся Нечаїв кінь на малу корину,
24. Піймав ёго Калиновський в коня за чуприну.
25=47 А.
26. Нещастная моя доле, пропав я з тобою!
27=55 А. 28=56 А..... матусенці..... 29—30=57—58 А. 31—32=63—64 А.
33. Не за час, не за час, за малу годинку
34, Покотилась Нечаєнка голова з затилку.

35. Стали, стали козаченьки думати-гадати:
36. Де козака Нечаєнка голову сховати.
37. Поховаймо, пани-братці, в церкві у Варвари—
38. Зажив, зажив Нечаєнко козацької слави.

(Запис. въ Ахтырск. у. отъ Щеголева. Рук. сб. Максимовича)

з.

1. З-під темного лугу, з-під темного гаю,
2=2 А... втікаймо... 3=5 Ш. 4=20 А.
5. Не бійтеся, хлопці, славні запорозці:
6. Поставили сторіженьку край доріженьки в боці.
7. Од нашої сторіженьки ні слиху, ні вісти,
8. Ой погляне козак Нечай, аж ляшеньки в місті,
9=15 А.
10. А під мене козаченька того буланого.
11=7 И. 12=10 И. А взяв... а взяв панів... 13=37+38 Ж.
14. Поклав ляшків, поклав панів у чотирі лави.
15—18=23—30 Г.
19. Переїхав козак Нечай од шинку до шинку,
20. Ой випустив із кишені білую хустинку.
21. Ой спіткнувся кінь вороний на малу тичину
22=23 ж Зловив...
23. Ото ж тобі, Нечаєнку, за час, за годинку
24. Качається Нечаєва головка по ринку.

(Максимовичъ, рукоп. сб.).

Множество варьянтовъ въ пѣсни о Нечаѣ свидѣтельствуетъ о популярности этого лица. Данило Нечай, полковникъ брацлавскій, былъ однимъ изъ сторонниковъ народныхъ массъ на Украинѣ и одною изъ жертвъ шляхетскихъ притязаній въ рѣшительный для народа моментъ козацкаго движенія при Хмельницкомъ. Послѣ Збаражской побѣды козаковъ надъ польскими войсками заключенъ былъ договоръ въ

Зборовѣ (1649), по которому права козаковъ были гарантированы, число козаковъ было опредѣлено 40.000, мѣстомъ для нихъ назначены воеводства Черниговское, Кіевское и Брацлавское. Все же остальное населеніе,—поспольство даже въ упомянутыхъ воеводствахъ—должно было возвратиться въ подданство старостамъ (въ королевскихъ имѣніяхъ) и панамъ (въ частныхъ). Реестръ козацкій былъ оконченъ къ новому 1650 году,—и Хмельницкій поручилъ явить его въ гродскую книгу кіевскую именно Данилу Нечаю. Реестръ этотъ возбудилъ негодованіе народа, не вошедшаго въ него. Посполитые упрекали Хмельницкаго въ измѣнѣ ихъ интересамъ и угрожали, что выберутъ другаго гетмана. «Найпаче же,—говоритъ Грабянка,—Забужане и Поднѣстряне о семъ роптаху; имъ же предводителемъ о томъ Нечай бяше. Устрашившеся Хмельницкій отъ народа сіе слишавъ и убояся, да не яко изверженъ чести гетманской будетъ, остави написовати козаки, но даде имъ свободу, хто хочетъ козакомъ быти, да будетъ.» (Лѣтопись, 1854, 93) Гетманъ Польный Калиновскій, который самъ владѣлъ имѣніями въ районѣ, отведенномъ козакамъ, въ виду такого настроенія поспольства, рѣшился ввести, вопреки 6-й статьѣ Зборовскаго договора, польскія войска въ Украину, о чемъ издалъ универсалъ,—«приказывая поспольству, чтобы каждый, оставивъ бунты, спокойно сидѣлъ дома..... чтобы крестьяне были послушны своимъ панамъ, козаки же были вѣрными подданными королевской милости.» Нечай же съ своей стороны выдалъ универсалъ къ поспольству и двинулся за предѣлы козацкой Украйны, на встрѣчу Калиновскому, къ Бару, черезъ лѣсную полосу,—около Тульчина,—называемую и теперь Чорнымъ лѣсомъ (ср. въ пѣснѣ—с під чорного гаю.») Узнавъ о быстромъ наступленіи Калиновскаго и не желая встрѣчаться съ нимъ въ лѣсу (ср. въ вар.), Нечай отступилъ къ Красному (теперь мѣстечко Ямпольскаго уѣзда),—гдѣ поджидалъ большого ополченія крестьянскаго и между тѣмъ безпечно проводилъ масляницу,—полагаясь на сторожевой отрядъ подъ начальствомъ сотника Шпа-

ченка, стоявшій въ Ворошиловкѣ на р. Бугѣ. Отрядъ же этотъ былъ захваченъ Калиновскимъ и истребленъ до послѣдней души. Калиновскій ночью напалъ на Красное, перебилъ въ воротахъ пьяную стражу и вошелъ въ городъ.—Ближайшій къ событію польскій анналистъ Коховскій говоритъ весьма сходно съ словами пѣсни: «случилось такъ, что нѣкоторые изъ жителей Краснаго, угадывая по гулу земли и сильному лаю собакъ на предмѣстьяхъ, приближеніе войска,—предупреждали полковника объ опасности, но онъ, думая, что это или возвращается патруль, или идутъ свои, которыхъ онъ ждалъ, не обращалъ вниманія на предостереженія.... Услышавъ крикъ на улицѣ, Нечай вышелъ изъ за стола,—сѣлъ на коня охлябь и бросился въ битву вмѣстѣ съ пировавшими съ нимъ товарищами.» (Annal., I, 224) Онъ успѣлъ было привести въ смущеніе нападающихъ, и почти вытѣснилъ ихъ изъ замка, но съ другой стороны въ городъ ворвался отрядъ брацлавской шляхты,—зажегъ дома и напалъ на козаковъ сзади. «Нечай съ братомъ своимъ, отчаяно сражаясь, погибъ;—раненнаго и уклонившагося среди козаковъ хотѣлъ его схватить Доброцѣскій, и когда Нечай еще оборонялся, убилъ его выстрѣломъ изъ мушкета,—и за тѣмъ шляхта, выгнанная изъ брацлавскаго воеводства, порубила его какъ лишителя ихъ имѣній (jako wydzierce fortun onych) (Pamiętn. Wojcickiego, II, 154.) Козаки унесли останки Нечая въ замокъ, гдѣ еще одбивались три дня, наконецъ были истреблены, при чемъ поляки, заставъ въ церкви трупъ Нечая и священниковъ, побили послѣднихъ и, наругавшись надъ трупомъ Нечая, сожгли все мѣстечко. (Kochowski, ibid. 225, Костомар. Богд. Хм., II, 290).

Не много спустя Калиновскій писалъ къ Хмельницкому, что «разбитіе Нечая не должно считаться началомъ войны, что Нечай—своевольный бунтовщикъ, началъ войну безъ позволенія своего гетмана; Калиновскій припоминалъ, что Нечай еще прежде былъ непослушенъ Хмельницкому и поднималъ хлоповъ противъ пановъ.» (Костом., Богданъ Хмельницкій, II, 291).

Мѣстность событія названа вѣрно въ двухъ изъ нашихъ варьянтовъ: Б. и П; въ другихъ она называется различно: Паволочь, Берестечко.

Въ одномъ изъ варьянтовъ, С, Берестечко названо какъ мѣсто жительства семьи Нечая.

Полонное названо въ вар. Ю, какъ мѣсто, куда Нечай предполагаетъ загнать ляховъ; Полонное—не далеко отъ р. Случи, которая была границею Кіевскаго воеводства, т. е. предѣломъ мѣстности, куда, по Зборовскому договору, не должны были вступать польскія войска.

Шпакъ, Шпачокъ—вышеупомянутый сотникъ Шпаченко. Имя лица, убившаго Нечая, ни въ одномъ варьянтѣ не названо согласно съ письменными источниками. Чаще всего его называютъ Потоцкимъ,—что частью объясняется тѣмъ, что Потоцкій, Великій Коронный гетманъ, былъ главою войска, которое дѣйствовало въ Подольи въ то время. Въ вар. О, П, *ж з* она называется Калиновскимъ, въ вар. Т, Канёвскимъ, (позднѣйшая вставка имени очень извѣстнаго народу по пѣснѣ о Бондарівнѣ Николая Потоцкаго, старосты Каневскаго, во 2-й половинѣ XVIII в.) два раза упомянутъ Чарнецкій (Ю, Ѳ),—вѣроятно, въ память того Чарнецкаго, воеводы Русскаго, который четырнадцать лѣтъ спустя опустошилъ Украину,—и нѣсколько разъ называются совершенно случайныя имена: Подольскій, Борейко, Хмѣлевскій, Зборовскій.

Мы не знаемъ,—почему кума, съ которою пьетъ Нечай, называется Хмельницкою.

Симпатичность для народа личности Нечая была причиною, почему въ нѣкоторыхъ варьянтахъ (Д, З, И, К, Ш). голову его хоронятъ около св. Варвары въ Кіевѣ.—Въ вар. У тѣло Нечая хоронятъ, сообразно эпическому пріему, на могилѣ подъ калиною, въ вар. І очи Нечая прикрываются тоже по эпическому пріему чорною китайкою,—при чемъ пѣсня полагаетъ, что Нечай былъ посаженъ на колъ.

Вар. Т, Щ и Ю представляютъ Нечая *характерникомъ*, котораго нельзя убить простою пулею.

13.

ИВАНЪ БОГУНЪ.

1650.

(Отрывокъ изъ думы).

Як у Вилниці, на гряниці,
Над Бугом рікою
Там стояв Іване Богуне Каленицький,
Обителю Комлицький,
Із ляхами, із мостивими панами,
Чотирі неділі в запорі,
Казав би, як у тяжкій, великій неволі.
Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького посилав:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинову Чигиринський,
Помочі-порятунку дай....»

(Зап. П. Кулишъ отъ кобзаря Андрея Шута въ м. Александровкѣ Сосницкаго у. Черн. губ. Народн. Южнорус. пѣсни Метлинскаго. № 11-й стр. 407).

Послѣ убіенія Нечая, войско Потоцкаго двинулось къ Винницѣ, гдѣ сидѣлъ полковникъ козацкій Иванъ Богунъ, популярный вслѣдствіе его преданности народному дѣлу, а также черезъ стойкость и военную находчивость. Богунъ укрѣпилъ городъ, замокъ и монастырь, и оборонялся, отступая въ случаѣ надобности въ эти укрѣпленія. Тогда между прочимъ Богунъ обманулъ поляковъ, обрубивъ старый ледъ на Бугѣ и прикрывъ новый соломою; много поляковъ, погнавшись за козаками, потонуло. Богунъ защищался долго, ожидая помощи отъ Хмельницкаго. Чтобъ затянуть время, онъ вступилъ въ переговоры съ поляками,—и тѣмъ часомъ ночью сдѣлалъ вылазку, во время которой самъ былъ загнанъ

въ вышеупомянутую прорубь, но успѣлъ выскочить. Наконецъ пришелъ уманскій полкъ, а также хлопы стали подниматься,—получилось извѣстіе, что идетъ Хмельницкій со всѣмъ войскомъ. Поляки бѣжали отъ Винницы въ такомъ безпорядкѣ, что бросили лагерь, добычу; собственные ихъ слуги разграбили обозъ. — Grondski, Historia belli cosacco-polonici, 131—132. Kochowski I. 227, Pam. Woicick. II, 157. Tward. II, 14.—Нашъ отрывокъ представляетъ, очевидно, начало думы объ этой интересной подробностями оборонѣ Винницы. Полкъ Винницкій назывался также и Кальницкій. Слова «обителю Комлицький,» должно быть, искаженіе: вм. «в обителі Комлицькій.» Богунъ, какъ сказано выше, укрѣпилъ монастырь Винницкій; почему эта «обитель» названа въ пѣснѣ—Комлицькою, мы впрочемъ не знаемъ.

14.

ПОХОДЪ ВЪ МОЛДАВІЮ.

1650.

А.

Як із низу із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, Бог святий і відає,
Що Хмельницький думає-гадає.
Тогді-ж то не могли знати ні сотники, ні полковники,
Ні джури козацькії,
Ні мужі громадськії,
Що наш пан гетьман Хмельницькій,
Батю Зинов Богдану Чигиринський,
У городі Чигрині задумав вже й загадав:
Дванадцять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з города Чигрина рушав;
За ним козаки йдуть,
Яко ярая пчола гудуть;
Котрий козак не міє в себе шаблі булатної,

*

Пищалі семипьядної,
Той козак кій на плечі забірає,
За гетьманом Хмельницьким у в'охотне військо поспішає.
Оттогді-ж то, як до річки Дністра прибував,
На три часті козаків переправляв,
А ще до города Сороки прибував,
Під городом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв;
А ще од своїх рук листи писав,
До Василия Молдавського посилав,
А в листах приписував:
«Ей Василию Молдавський,
Господарю Волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною биться?
Чи мириться?
Чи города свої Волоські уступати?
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?....»
Тогді-ж Василий Молдавський,
Господар Волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зінов Богдану Чигринський!
Не буду я з тобою ні биться,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх Волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти:
Не лучче-б тобі покориться меншому,
Ненужли мині тобі старшому?»
Оттогді-ж то Хмельницький, як сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сідав,
Коло города Сороки поїжжав,

На город Сороку поглядав,
Іще стиха словами промовляв:
«Ей городе, городе Сороко!
Ще ти моїм козакам дітям не заполоха—,
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великиї скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жаловання давати.»
Оттогді-то Хмельницький як похваливсь,
Так гаразд добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано зпадобідде взяв,
На ринку обід пообідав,
К полудній годині до города Січави припав,
Город Січаву огнем запалив
І мечем ісплиндровав.
Оттогді-то иниї січавці гетьмана Хмельницького у вічі не видали;
Усі до города Яси повтікали,
До Василя Молдавського істиха словами промовляли:
«Ей Василю Молдавський,
Господарю наш Волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдовати;
Коли-ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем іншому пану кровью вже голдовати.»
Оттоді-то Василь Молдавський,
Господарь Волоський,
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотині одъїжджав,
У Хвилецького копитана станцією стояв,
Тогді-ж-то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького, кроля Польского, посилав:
«Ей Івану Потоцький,
Кролю Польский!
Ти-ж бо то на славній Україні пьеш, гуляеш,

А об моїй ти пригоді нічого не знаєш;
Що-ж то в вас гетьман Хмельницький Русин
Всю мою землю Волоську обрушив,
Все моє поле копьем ізорав,
Усім моїм Волохам, як галкам,
З пліч головки познімав,
Де були в полі стежки, дорожки,
Волоськими головками повимощував;
Де були в полі глибокиї долини,
Волоською кровъю повиповнював.»
Оттогді-то Івану Потоцький,
Кролю Польский,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Ей Василию Молдавський,
Господарю Волоський!
Коли-ж ти хотів на своїй україні проживати,
Було тобі Хмельницького у вічниї часи не займати;
Бо дався мині гетьман Хмельницький гаразд добре знати:
У первій войні
На Жовтій Воді
Пятнадцять моїх лицарів стрічав,—
Не великій їм одвіт оддав:
Всім, як галкам, с пліч головки поздіймав;
Трох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Мене, Івана Потоцького,
Кроля Польского,
Три дні на прикові край пушки держав,
А ні пить мині, ні їсти не дав.
То дався мені гетьман Хмельницький гаразд добре знати,
Буду ёго во вік вічний памъятати!»
Оттогді-то Хмельницький помер,
А слава ёго козацька не вмре, не поляже.

Теперешнёго часу, Господи, утверди і подержи
Люду царьского,
І всім слушащим,
І всім православним християнам
Сёму домодержавцю,
Хазяїну й хозяйці,
Подай, Боже, на многа літа!

(М. Александровка, Сосницк. у. черн. г. отъ А. Шута. Метлинск. Нар. южнор. пѣсни 1854, 391—395.)

Б.

Із низу Дніпра тихий вітер віє, повіває;
Військо козацьке в поход виступає:
Тілько Бог Святий знає,
Що Хмельницький думає, гадає!
Об тім не знали ні сотники,
Ні отамани курінниї, ні полковники:
Тілько Бог Святий знає,
Що Хмельницький думає, гадає!....
Як до Дністра прибували,
Через три перевози переправу мали;
Сам Хмельницький наперед-всіх рушав,
До Хотії прибував, у старшого копитана на квартирі став,
До Василя Молдавського листи посилав, словами промовляв:
«Що ти зо мною будеш гадати—
Чи будеш биться,
Чи будеш мириться;
Чи на примирьє будеш приймати,
Чи славної Волощини половину оддавати?»—
То Василий Молдавський теє зачував,
До Потоцького листи посилав, словами промовляв:
«Гетьмане Потоцький,
Що в тебе розум жіноцький!

Ти за дорогими напитками, бенкетами уганяєш—
Чом ти Хмельницького не єднаєш?
Вже почав він землю кіньскими копитами орати,
Кровъю Молдавською поливати!»
Тогді ляхи із города із Сочави утікали,
Василю Молдавському знати давали,
То Василій Молдавський до Яс прибуває,
Словами промовляє:
«Ой ви Яси мої, Яси!
Були есте барзо красні,
Да вже не будете такі,
Як прийдут козаки!»
То пан Хмельницький добре учинив: Полщу засмутив,
Волощину побідив, Гетьманщину звеселив.
В той час була честь, слава,
Військовая справа!
Сама себе на сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала.

(Макс., Укр. нар. пѣсн., 1834, 40—42).

В.

1=7 А... зтиха... 2=2 А. 3=7 А. Як наш... 4=9 А.
5=10 А... одсилає 6=11 А... рушає
7. А ще зтиха на козаків словами промовляє:
8. «Козаки ви молодиї, ідіть же ви, родниї!
9. Прошу я вас, добре дбайте,—
10. Да в охотноє войсько поспішайте!»
11=14 А... ні саблі булатної
12. Ні пистоля семи-пьятного
13=16 А. 14=17 А.
15. Гетьман Хмільницький до річки Дністра прибував,
16=19 А. 17=20 А.
18. Пуд городом куренем стояв,
19=23 А. 20=24 А; 21=26 А.

22. Господирь Волоський!
23. Чи можеш ли мини
24. Полумиски червонцями ісполняти
25. А й мене, пана Хмельницького благати?»
26=30=34 А—39 А.
31. «Нейлегше тобі покориться мині—меньшому,
32. Нежели мині—старшому.»
33. Гетьман Хмельницький як сеє зачував,—
34. Город Сороки до обіда взяв,
35=61 А.
36. У полудня години=62 А.... приїжджав,
37=63 А. 38=64 А.
39. Іниї Січавці всі непишні бивали,
40. До города Осіхва утікали,
41. Перед Василием на колінця впадали:
42=69 А. 43=70 А. Господирь...
44. «Єжели будеш за нами голдовати,
45. Так і будем і ми за тобою стояти;
46. А не будеш за нами голдовати,—
47. Так будем за иним королем стояти.»
48. Василий Молдавський од своїх рук=80 А.
49=81 А. 50=82 А. 51=83 А. 52..... на своїй=84 А.
53=85 А.
54. Игдесь увзявсь такой-то русин,
55. Що всю=87 А... порушив,
56=93 А. 57=94 А. 58=91 А. 59=92 А. 60—63=95 А—101 А... Господирь...
64. «Було тобі на твоїй Україні
65. Тихо проживати,
66. А гетьмана Хмельницького
67. До віку вічного не займати.
68=104 А. 69=117 А... споминати.
70. На Бистрій воді пятнадцять=107 А.
71=108 А. 72=109 А.
73. А і мене... 112 А.

74=113 A. 75. Три дні і три ночі.... 114 A. 76=115 A.
77. Отепер я буду знати,
78. До віку вішнього Хмельницького не займати.

(Записала С. О. Линдфорсъ въ с. Алешнѣ Черниговской губ. въ 1872 г. отъ молодого лирника изъ с. Березино).

Желая пріобрѣсти союзъ съ Молдавіей, Хмельницкій вступилъ въ переговоры съ господаремъ Василіемъ Лупуломъ о замужествѣ дочери послѣдняго Роксанды съ сыномъ своимъ Тимофеемъ. Лупулъ, имѣя зятемъ великаго гетмана Литовскаго Януша Радзивила и дорожа связями съ Польшей, уклонялся отъ этого брака, слѣдствіемъ чего былъ походъ Хмельницкаго въ Молдавію, составляющій предметъ вышеприведенной думы. Хмельницкій переправился черезъ Прутъ у Сороки, сталъ лагеремъ вмѣстѣ съ крымскимъ султаномъ—Нурадиномъ у Прута и послалъ загоны, которые сожгли Ясы и Сочаву, двѣ столицы Молдавіи. Лупулъ бѣжалъ къ Хотину и просилъ о помощи Великаго коронпаго гетмана Потоцкаго,—не Ивана, какъ въ думѣ, а Николая,—стоявшаго лагеремъ у Каменца-Подольскаго,—но Потоцкій помощи не далъ, что и послужило думѣ поводомъ къ эпизоду о перепискѣ между Василіемъ Молдавскимъ и Потоцкимъ. Этотъ Потоцкій потерялъ сына при Жолтыхъ Водахъ и былъ взятъ въ плѣнъ при Корсуни и отданъ въ Крымъ, откуда только что освободился, оставивъ заложникомъ другаго сына. Въ поясненіе словъ думы о требованіяхъ Хмельницкаго отъ Василія Молдавскаго приводимъ эти требованія, формулированныя Хмельницкимъ: I) Princeps Moldaviae Moldaviam pleno jure obtineto. II) Filius Chmelnicii Principis Moldaviae gener esto. III) Tataris cosacisque nunc sexenta milia thalerorum numerato. IV) Polonis nequaquam faveto. Такъ какъ свадьба сына Хмельницкаго произошла черезъ годъ послѣ похода, то дума о ней и не упоминаетъ, а ограничивается только памятью о контрибуціи съ Василія Молдавскаго и объ обязательствѣ его быть одномышленнымъ съ козаками. (Палаузовъ. Румынскія

господарства Молдавія и Валахія, гл. III. Самовидецъ стр. 16, Kochowski, I. 198—200. Tward. II, 6, Pam. Woje. II 138—139).

Кто такой капитанъ Хвилецкій, мы не знаемъ. Изъ источниковъ видно, что въ службѣ Лупула были польскіе офицеры (Кутнарскій и Доброшевскій) съ которыми онъ совѣтовался, какъ поступить съ Хмельницкимъ. (Pam. II, 139, Kochowski, I. 199).

Характеристика, сдѣланная въ думѣ Потоцкому, сходна съ тою, какую дѣлаетъ ему же Ерличъ: «Николай Потоцкій болѣе заботился о чаркахъ и кубкахъ, чѣмъ о благѣ Рѣчи Посполитой и ея цѣлости; не смотря на преклонныя лѣта, онъ постоянно думалъ о молодыхъ дѣвкахъ и красивыхъ женщинахъ.... и по причинѣ безпросыпнаго пьянства и разврата, онъ погубилъ войско и нанесъ вѣчное безчестіе Рѣчи Постолитой.» (Liatop. I. 64).

15.

ВИТВА ПОДЪ ВЕРЕСТЕЧКОМЪ.

1651.

I.

A.

Висипали козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький на воронім коні.
«Ступай, коню, дорогою, широко ногами;
Недалеко Берестечко і Орда за нами.
Стережися, пане Яне, як Жовтої Води:
Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди.»
Як став джура, малий хлопець, коника сідлати,—
Стали в того кониченька ніженьки дрїжати.
Як заговорить козак Хмельницький до коня словами:

«Не доторкайся, вражий коню, до землі ногами!»
«Чи не той то хміль, хміль, що на тички вється?
Чи не той то козак Хмельницький, що з ляхами бьеться?»
—Ой не я той хміль зелений,—по тички не вьюся;
Ой не я той козак Хмельницький;—з ляшками не бьюся!
«А деж твої, Хмельниченьку, ворониї коні?»
—У гетьмана Потоцького стоять на пригоні.
«А деж твої, Хмельниченьку, кованиї вози?»
—У містечку Берестечку заточені в лози!
Що я з вами, вражі ляхи, не по правді бився:
Як припустив коня вороного,—міст мені вломився!

(Мордовцевъ. Малор. лит. сборн. 1859, стр. 186. Записана Н. И. Костомаровымъ въ Волынской губ.).

Б.

1 Б=1 А. Виспались.... 2, 3, 4, 5 Б=2, 3, 4, 5 А. 6 Б=6 А. Їде.... 7 Б=7 А. 8 Б=8 А..... под тим кониченьком ноженьки..... 9 Б=9 А.... заговорив..... 10+11 Б=10+11 А. 12 Б=12 А..... ти..... ляшками....? 13 Б=13 А..... той я..... на тички.... 14 Б=14 А..... той я.... 15 Б=15 А..... гдеж.... 16 Б=16 А..... на припоні. 17 Б=17 А..... гдеж.... 18 Б=18 А. А в містечку.... 19+20 Б=19+20 А.

(Stecki. Wolyn, 1864, I, 114. Записано въ Берестечкѣ, Вол. губ.)

2.

Кину пером, лину орлом, конем поверну,
А до свого отамана таки прибуду.
—«Чолом пане, наш гетьмане, чолом, батьку наш!
А вже нашого товариства багацько не маш!»
—«Ой як же ви, панове молодці, ой як ви ставали,
Що ви своє товариство на віки втеряли?»
—«Становились, пане гетьмане, плечем об плече,

Ой як крикнуть вражі ляхи: у пень посічем!»
—«Ой щож ви, панове молодці, що за здобич мали?»
—«Мали коня у наряді, та ляхи одняли!
Зіма прийшла, хліба нема, то ж нам не хвала;
Весна прийшла—ліс розвила, всіх нас покрила!»

(Костомаровъ—Богданъ Хмельницкій 1870 г. т. III, стр. 343, записана въ Волынской губ.).

Короткія пѣсни эти говорятъ о пораженіи козаковъ подъ Берестечкомъ въ 1651 г. (20 Іюня) и о положеніи козаковъ послѣ битвы. Хмельницкій подошелъ къ Берестечку съ ханомъ, который, какъ извѣстно, не захотѣлъ сражаться съ поляками и даже увезъ гетмана въ Подолію, гдѣ тотъ успѣлъ выкупиться. Въ отсутствіе Хмельницкаго козаки были разбиты, бѣжали изъ табора, потопивъ свой обозъ въ болотѣ, чтобъ сдѣлать плотины. (Tward., II. 41). Панъ Янъ, передъ которымъ похваляется въ началѣ пѣсни Хмельницкій, вспоминая Желтыя Воды—вѣроятно, если не король Янъ Казиміръ, то вышеупомянутый Николай Потоцкій, называемый и въ концѣ пѣсни.

Разговоры о подробностяхъ пораженія козаковъ въ обѣихъ пѣсняхъ аналогичны съ тѣмъ разговоромъ Хмельницкаго послѣ возвращенія отъ хана съ первымъ встрѣтившимся ему бѣглецомъ, старшиною Хмелецкимъ,—какой приводитъ по современному источнику г. Костомаровъ: Въ сопровожденіи мѣщанъ Хмелецкій вошелъ къ Хмельницкому.—«А табор де?» вскричалъ гетманъ.—Оже чорти узяли табор. Утеклисьмо з табора!—«Як?»—Молодці битьcя не зхотіли.—«А корогви де?»—І корогви пропали,—«А гармати?»—І гармати! «А шкатула з червонними?»—Про те не знаю. и т. д. (Богданъ Хмельн., 1870, т. II. 381.)

Послѣдніе два стиха № 2 намекаютъ на голодъ, наступившій зимою послѣ Берестецкой битвы и на то, что на слѣдующую весну козаки предприняли новый, болѣе удачный походъ,—къ которому относятся дальнѣйшія пѣсни.

16.

УГНЕТЕНІЕ ПОЛЯКАМИ УКРАИНЫ ПОСЛѢ БѢЛОЦЕРКОВСКАГО МИРА И НОВОЕ ВОЗСТАНІЕ.

1652.

Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький починив,
Що з ляхами із мостивими у Білій Церкві замирив?
Да велів ляхам,
Мостивим панам,
По козаках, по мужиках, станцією стояти,
Да не велів великої станції вимишляти.
То ще ж то ляхи,
Мостивії пани,
По козаках і по мужиках поставали,
Да великую станцію вимишляли,
Одіх ключі поодбірали,
Да стали над їх домами
Господарами.
Хозяіна на конюшню одсилає
А сам з ёго жоною на подушках почиває;
То козак, альбо мужик, із конюшні прихождає
У кватиру поглядає,
Аж лях, мостивій пан, іще із ёго жоною на подушках почиває.
То він один осьмак у кармані має,
Піде з тоски да з печалі у кабак, тай той прогуляє.
То лях мостивий пан от сна уставає,
Юлицею йде,
Казав би як свиня не скребена по переду ухом веде,
Іще слухає прослухає,
Чи не судить ёго де козак, альбо мужик;

У кабак ухождає,
То ёму здається,
Що ёго козак медом шклянкою, або горілки чаркою витає,
Аж ёго козак межи очі шклянкою шмагає,
Іще стиха словами промовляє:
«Ей ляхи ж ви, ляхи,
Мостивиї пани!
Хотя ж ви од нас ключі поодбірали,
І стали над нашими домами господарами,—
Хотя-б ви на нашу кумпанію не нахождали!»
Тогді ж то стали козаки у раді, як малиї діти,
Од своїх рук листи писали,
До гетьмана Хмельницького посилали,
А в листах приписували:
Пане Гетьману Хмельницькій;
Батьку Зінов наш Чигиринський!
За що ти на нас такий гнів положив?
На що ти на нас такий ясир наслав?
Уже ж тепер ми ні в чому волі не іміем;
Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбірали,
І стали над нашими домами господарами.
Тогді ж то Хмельницькій листи читає,
Стиха словами промовляє:
«Ей козаки діти, друзі, небожата!
Погодіте ви трохи мало, не багато,—
Як од святої Покрови да до світлого трехдневного Воскресення,
Як дасть Бог, що прийде весна красна—
Буде наша вся голота рясна.»
Тогді ж то пан Хмельницькій добре дбав,
Козаків до схід сонця в поход виправляв,
І стиха словами промовляв:
«Ей козаки діти, друзі,
Прошу я вас добре дбайте,
На славну Україну прибувайте,

Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу не давайте!»—
Тогді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,
Усі по кущах, по лісах повтікали;
То козак і лісом біжить,
А лях за кущем і лежачи дріжить;
То козак ляха за кущем знахождає
Келепом межи очі наганяє,
І стиха словами промовляє:
«Ой ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани,
Годі ж вам по за кущами валяться,
Пора до наших жінок па опочипок іти;
Уже наші жінки і подушки поперебивали,
І вас ляхів, мостивих панів, ожидали!»
Тогді-то ляхи козаків рідними братами узивали:
«Ей козаки,
Рідниї брати!
Коли-б ви добре дбали,
Да нас за річку Вислу хоть в одних сорочках пускали!»
Оттогді-то ляхам Бог погодив:
На ріцці Вислі лід обломив;
Тогді козаки ляхів рятували,
За патлі хватали
Да ще далі під лід підпихали:
«Ей ляхи-ж ви, ляхи,
Мостивиї пани!
Колись наші діди над сією річкою козакували,
Да в сієї ріцці скарби поховали;
Як будете скарб находити,
То будемо з вами по-полам ділити,
Тогді будемо з вами за рідного брата жити.
Ступайте, тут вам дорога одна,
До самого дна!»

Тогді ж то Хмельницький умер,
А слава єго не вмірає.

Зап. въ м. Александровкѣ П. Кулишемъ.

Б.

1=1 А... учинив, 2=2 А 3=3+4+5 А.... стацією...., 4=6 А... стації... 5=7—9 А... стацією постали, 6=10 А... стацію... 7—10=11—15 А. 11=16 А... прихождає, 12=17 А... кватирку... 13=18 А... опочиває. 14—26=19—32 А. 27=33 А.... поодбирали, 28=34 А. 29=35 А.... кунпанію....» 30—32=36—38 А. 33=39 А.... прописували: 34=40 А..., гетмане,... 35—37=41—43 А 38=44 А..... не маєш: 39—43=44—49 А. 44=50 А. Подождіте..... 45—48=51—54 А. 49=55 А.... сход... випроважав 50=56 А 51=57. Ех... 52—55=58—61 А 56=62 А..... святої християнської..... 57—61=63—67 А 62=68 А... плечі.... 63—66=69—72 А 67=73 А.... опочивок.... 68—70=74—77 А 71=78 А.... братці! 72—78=79—85 А.

79. І стиха словами промовляли:

80—88=86—94 А.

(Записки о Ю. Р. I, 51—56. Александровка Сосницкаго у., Черниговъ. губ. записано Кулишемъ отъ Андрея Шута).

В.

Ой чи добре пан Хмельницький починав,
Як із Берестецького року
Всіх ляхів-панів на Україну на чотирі місяці висилав,
І велів панам-ляхам на Україні чотирі місяці стояти,
А ні козаку, ні мужику жадної кривди починати.
Да вже-ж пани-ляхи на Україні три місяці стояли;
Стало на четвертий місяць повертати,
Стали пани-ляхи способ прибірати:
Од козацьких, од мужицьких комор ключі одбірати,

Над козацьким, над мужицьким добром господарами знахожатись.
То вже де бідний козак розгадає пятак,
То нельзя по улиці пійти, побуяти,
Що-б у корчмі пятак прогуляти.
То вже-жодин козак, доброго клича і луччої руки, один шостак розгадав,
Да й той к катовій матері у корчмі прогуляв.
То вже-ж лях містом іде,
Як свиня ухом веде;
То лях до корчми прихожає,
Як свиня ухо до корчми прикладає;
А слухає лях, що козак про ляхів розмовляє.
То лях у корчму убігає, й козака за чуб хватає.
То козак козацький звичай знає:
То будто до ляха медом і оковитою горілкою припиває,
А тут ляха за чуб хватає,
І скляницею межи очі морскає,
І келепом по ребрам торкає.
«Не лучче б тобі, ляше, превражій сину,
На Україні с козацькою жінкою спати,
А ніж в корчму вхождати?
Да вже-ж на Україні не одна жінка курку зготовала,
Тебе, ляха, кручого сина, на ніч чекала!»
То вже-ж козаки й мужики
У неділю рано Богу помолившись, листи писали,
І в листах добре докладали,
І до пана Хмельницького у Полонне посилали:
—Гей, пане Хмельницький,
Отамане Чигиринський,
Батьку козацький!
Звели нам під москалів тікати,
Або звели нам з ляхами великий бунт зривати!—
То Хмельницький листи читає,
До козаків словами промовляє:

«Гей, стійте, діти,
Ладу ждіте!
Не благословляю вам ні під москаля тікати,
Ні з ляхами великого бунту зривати.»
То вже-ж Хмельницький до козаків приїзжає,
Словами промовляє:
«Гей, нуте, діти, по-три, по-чотирі з куренів вставайте!
І до дрючків і до оглобель хватайте,
І ляхів-панів, у нічку у четвертеньку, так як кабанів заганяйте!»
То вже-ж із куренів по-три, по-чотирі вставали,
До дрючків і до оглобель хватали,
І ляхів-панів, так як кабанів, у нічку у четвертеньку заганяли.
То вже-ж один козак лугом біжить;
Коли дивиться на кущ, аж кущ дріжить;
Коли дивиться у кущ, аж у кущі лях як жлукто лежить.
То козак козацький звичай знає, із коня встаює,
І ляха за чуб хватає, і келепом по ребрах торкає.
То лях до козака словами промовляє:
—Лучче б, козурю, могли мої очі на потилиці стати,
Так би я міг із-за річки Висли на Україну поглядати!

(Въ Херсонской губ. запис. г. Мурзакевичемъ. Максимович., Сб. укр. пѣс., 1849, I, 74—77.)

По условіямъ бѣлоцерковскаго мира (16 сентября 1651) Хмельницкаго съ польскимъ правительствомъ, заключеннаго послѣ берестечковскаго пораженія,—число реестровыхъ козаковъ было ограничено 20,000, а остальные должны были обратиться въ посполитство и стать подданными пановъ; войска королевскія должны были занять послѣ составленія реестровъ козацкихъ, т. е. послѣ Рождества, воеводства брацлавское и черниговское. Войска эти стали дѣлать притѣсненія жителямъ, которыя описываются въ думѣ и въ современныхъ историческихъ, памятникахъ: тоже самое стали дѣлать и паны, воро-

*

тившіеся въ свои имѣнія. (Tward. III. 69, Самовид. 19, Пов. о презѣльн. брани у Костом., Богд. Хм., 1870, III, 3. Kochowski, I, 350.) Притѣсненія эти вызвали новое возстаніе козаковъ и народа, окончившееся побѣдою надъ поляками на Батогѣ, (подольск. губ., брацл. у.), 29 мая 1652 г. Такимъ образомъ дума довольно вѣрно опредѣляетъ срокъ *стацій* жовнѣровъ на Украйнѣ—четыре мѣсяца. Послѣ битвы на Батогѣ повторилось бѣгство пановъ и истребленіе ихъ, описываемое въ концѣ думы. Ср. разсказъ Ерлича (I. 138—139 и Самовидца (20.)

17.

ПРОКЛЯТІЕ ХМЕЛЬНИЦКОМУ ЗА ТАТАРСКІЙ ЯСЫРЬ.

1653.

А.

Вийди, Василю, на могилу,
Поглянь, Василю, на Вкраїну,
Що Хмельницького військо іде;
Що все парубочки, да дівочки,
Да молодиї молодички,
Да безщасниї удовички.
Парубочки ідуть,—у дудочки грають,
А дівочки ідуть—пісні співають,
А вдовички ідуть—сильно ридають.
Ой вони, ідуть, сильно ридають,
Да Хмельницького проклинають:
«Бодай того Хмельницького
Первая куля не минула,
А другая устрелила,
У серденько уцелила!»

(Радом. у. Сичевка. Зап. отъ бабы Поцелихи. Изъ бумагъ Аѳ. Маркѣвича.

Б.

Хмельницький той був такий, що з турком знавсь. Поїде було до турка да й продасть один, другий город або село. То турки вже тії села розоряли і ясирь брали. Медведовку и Ташлик два рази продавав. А коло Смілої, кажуть, мимо саму греблю турки йшли, але Смілої не займали, бо не була продана. Єсть і пісня з того часу:

1. Бодай Хмеля Хмелницького перва куля не минула,
2. Що велів брати дівки й парубки і молодиї молодиці.
3. Парубки йдуть стреляючи, а дівчата співаючи,
4. А молодиї молодиці старого Хмеля проклинаючи....

А далше й не знаю як.

(Зап. П. Кулишемъ отъ Кондрата Тарануха, въ Смѣлой, 1843, авг. 12; изъ бумагъ М. А. Максимовича).

Почти также приведено въ зап. о Юж. Руси, т. I, стр. 322, только ст. 3 иначе: «парубки йдуть співаючи, а дівчата ридаючи» и послѣ 4-го прибавлено:

«Ой бодай Хмеля Хмельницького перва куля не минула.»

В.

1. Ой Хмеле, Хмельниченьку!
2. Учинив еси ясу,
3. І миж панами великую трусу!
4. Бодай тебе, Хмельниченьку, перва куля не минула,
5. Що велів Орді брати дівки й молодиці!
6. Парубки йдуть гукаючи, а дівчата співаючи,
7. А молоді молодиці старого Хмеля проклинають:
8. «Бодай тебе, Хмельниченько, перва куля не минула!»

(Сб. Вол. пѣсенъ Н. И. Костомарова въ Мордовц. Малор. сборн. стр. 185).

Народность первыхъ трехъ стиховъ весьма сомнительна, тѣмъ болѣе, что и значеніе ихъ темно.

Послѣ Жванецкой осады поляки заключили мирный договоръ съ козаками и другой съ ихъ союзниками татарами;

татары же, желая вознаградить себя за походъ, распустили загоны въ Подоліи и Волыни и брали въ плѣнъ, какъ поспольство, такъ и шляхту. Хмельницкій, котораго коритъ пѣсня, будто онъ велѣлъ брать татарамъ плѣнныхъ, былъ виноватъ собственно тѣмъ, что призвалъ татаръ себѣ на помощь. Съ польской стороны было условлено съ татарами, что татары будутъ брать ясырь 40 дней, но исключительно съ русскаго населенія,—чего татары не исполнили, такъ какъ забрали до 5,000 шляхты. (Костом. Богданъ Хм. 1870, III. 121—122, Kochowski, I. 393, Tward. IV, 114).

18.

СМЕРТЬ БОГДАНА И ВЫБОРЪ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦКАГО ГЕТМАНОМЪ.

(Дума).

1657.

А.

Ей зажуриться, захлопочеться Хмельницького старая голова,
Що при ёму ні сотників, ні полковників нема;
Тільки пробував при ёму Іван Луговський,
Писар військовий,
Козак лейстровий;
Тогді-то вони стали у раді,
Як малиї діти;
Од своїх рук листи писали,
По городах по полкових, по сотенних розсилали,
А до козаків у листах приписували:
«Ей козаки, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте:
Борошно зсипайте,
До Загребелної могили прибувайте,

Мене, Хмельницького, к собі на пораду ожидайте.»
Оттогді-ж то козаки добре дбали:
Борошно зсипали,
До Загребелної могили прибували;
Воскресения Христового дожидали—
Хмельницького в вічі не видали;
Вознесения Христового дожидали—
Хмельницького в вічі не видали;
Духа-Тройці дожидали—
Хмельницького в вічі не видали
Петра й Павла дожидали—
Хмельницького в вічі не видали;
Ільї Пророка дожидали—
Хмельницького в вічі не видали.
Тогді-ж то козаки стали у раді,
Як малиї діти.
«Хвалився нам гетьман Хмельницький,
Батю Зінов Богдану Чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса Преображение ярмалок закликати...»
Тогді-ж то козаки добре дбали,
До города Суботова прибували,
Хмельницького стрічали,
Штихи у суходіл стромляли,
Шлики із себе скидали,
Хмельницькому низький поклон послали:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зінов наш Чигиринський!
На що ти нас потребуєш?»
Тогді-ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас добре дбайте:
Собі гетьмана настановляйте.
Чи нема между вами котрого козака стариннного,
Отамана курінного?

Вже-ж я час од часу хорію,
Міждо вами гетьмановати не здолію;
То велю я вам междо собою козака на гетьманство обибрати,
Буде междо вами гетьмановати,
Вам козацькі порядки давати.»
Тогді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зінов наш Чигиринський!
Не можем ми сами міждо собою козаками гетьмана обібрати,
А жолаем од вашої милости послихати.»
Оттогді-ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте;
Єсть у мене Іван Луговський,
Котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував,
Всі мої козацькі звичаї познав;
Буде междо вами козаками гетьмановати,
Буде вам козацькі порядки давати.»
Тогді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зінов наш Чигиринський!
Не хочем ми Івана Луговського:
Іван Луговський близько ляхів, мостивих панів, живе;
Буде з ляхами, мостивими панами, накладати,
Буде нас, козаків, за не-віщо мати.»
Тогді-то Хмельницький стиха, словами промовляє:
«Ей козаки, діти, друзі!
Коли ви не хочете Луговського,
Єсть у мене Павел Тетеренко.»
—Не хочем ми Павла Тетеренка.—
«Дак скажіте, говоріть, кого ви жолаете?»
—Ми, кажуть, жолаем Євраха Хмельниченка.—
«Ще-ж, каже, моєму Євраху Хмелниченку

Тільки всёго дванадцять літ от роду;
Ще він возрастом малий, розумом не дійшлий.»
—Будем, говорять, попліч ёго дванадцять парсон сажати,
Будуть ёго добрими ділами наущати,
Буде междо нами козаками гетьмановати,
Нам порядки давати.—
Оттогді-то козаки добре дбали:
Бунчук, булаву положили,
Євраси Хмелниченка на гетьманство настановляли;
Тогді із разних пищаль погримали,
Хмелниченка гетьманом поздоровляли.
Оттогді Хмелницький, як благословение синові здав,
Так і в дом одправився,
І сказав ёму:
«Гледи ж, говорить, сину мій!
Як будеш немного Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на цуромки вигравати,
Дак будеш отця живого заставати;
А як будеш много Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на цуромки вигравати,
Дак не будеш отця живого заставати.»
Тогді-ж-то Єврась, гетьман молодий,
Ташликом-рікою довго гуляв,
На бубни, па цуромки вигравав,
Додому приїжджав,
І отця живого не заставав.
Тогді-то велів у Штомнном дворі,
На високій горі,
Гроб копати.
Тогді-ж-то козаки штихами суходіл копали,
Шликами землю виносили,
Хмельницького похоронили;
Із разних пищаль подзвонили,
По Хмельницькому похорон счинили.

Тогді-ж-то козаки, поки старую голову Хмельницького зачували,
Поти і Євразя Хмелниченка за гетьмана почитали;
А як не стали старої голови Хмельницького зачувати,
Не стали і Єврася Хмелниченка за гетьмана почитати:
«Ей, Єврасю Хмелниченку, гетьмане молодий!
Не подобало-б тобі над нами козаками гетьмановати,
А подобало-б тобі наші козацькі курені підмітати.»

(Зап. въ м. Александровкѣ Сосниц. у. Черниговской губ. отъ Андрея Шута. Метлинск., Южнор. нар. пѣсни 1854, 395—399.)

Б.

Зажурилася Хмельницького сідая голова,
Що при ёму ні сотників, ні полковників нема:
Час приходить умирати,
Нікому поради дати.
Покликне він на Івана Луговського,
Писаря військового:
«Іван Луговський,
Писарь військовий!
Скорійше біжи,
Да листи пиши,
Щоб сотники, полковники до мене прибували,
Хоч мало пораду давали!»—
То Іван Луговський,
Писарь військовий,
Листи писав,
До всіх розсилав.
То сотники, полковники, як їх прочитали,
Усе покидали, до Гетьмана Хмельницького скорійшь прибували.
То гетьман добре їх приймає,
Словами промовляє:
«Панове молодці! добре ви дбайте,

Собі гетьмана наставляйте;
Бо я стар, болію,
Більше гетьманом не здолію!...
Коли хочете, панове, Антона Волочая Киевського,
Або Грицька Костиря Миргородського;
Або Филона Чичая Кропивьянського;
Або Мартина Пушкаря Полтавського.»
То козаки тее зачували, смутно себе мали,
Тяжко вздихали, словами промовляли:
—Не треба нам Антона Волочая Киевського,
Ні Грицька Костиря Миргородського,
Ні Филона Чичая Кропивьянського,
Ні Мартина, Пушкаря Полтавського;
А хочем ми сина твого Юруся, молодого,
Козака лестрового!
—«Він, панове молодці! молодий розум має,
Звичаїв козацькихъ не знає!»
—Будем ми старих людей біля ёго держати,
Будуть вони ёго научати, будем ёго добре поважати,
Тебе, батька нашого, гетьмана споминати.!
То Хмельницький тее зачував, великую радість собі мав,
Сідою головою поклін отдавав, слёзи проливав.
Скоро після того ще й гірше Хмельницький знемогав,
Опрощенье зо всіми приймав,
Милосердному Богу душу оддав.—
То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйнії вітри в темнім лузі бушували,
Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали....
А молодий Юрусь під Білою-Церквою гуляє,
Об смерті отцевській не знає;
Скоро лейтарі до ёго прибували,
Листи подавали.
То Хмельниченко листи як прочитав,
Світа Божого не взвидав!

То не багато Луговський гетьмановав,
Півтора года булаву держав.
Скоро сотники, полковники прибували,
Юруся Хмелниченька гетьманом поставляли:
«Дай же Боже! козаки промовляли:
За гетьмана молодого
Жити як за старого,
Хліба солі ёго вживати,
Города Турецькі плїндровати,
Слави, лицарства козацькому війську доставати!»

(Максимович., Украинскія нар. п. 1834, 43—47, 1849, 77—80.)

1657.

Ближайшій къ событіямъ польскій историкъ, Коховскій, описывая смерть Богдана Хмельницкаго, не говоритъ ничего объ избраніи Юрія Хмельницкаго гетьманомъ на радѣ, при жизни отца, а только о томъ, что Богданъ опасался, какъ бы козаки не предпочли при выборахъ популярнаго между ними Выговскаго (Sed ea ipsa popularitas affectati imperii suspectum reddebat, et quem Bohdanus secundum non priorem filio cuperet, etsi aetatis ac experientiae suffragio censeret potiorem), а потому, умирая, совѣтовалъ козакамъ, по всей вѣроятности, окружавшимъ его въ то время, слушаться Выговскаго, которому поручалъ и опекунство надъ Юріемъ (Annal. Poloniae Climacter, II, 248, сравн. 269).

Въ такомъ же родѣ разсказываетъ конецъ Хмельницкаго и авторъ Historya panowania Jana Kazimira, изд. Рачинскаго, т. I, стр. 305. И въ изданныхъ пока документахъ извѣстій о такой радѣ не находимъ. Но Н. И. Костомаровъ говоритъ о «радѣ изъ полковниковъ, сотниковъ, и выборныхъ козаковъ,» на коей былъ выбранъ Юрій по желанію отца. «Изъ дѣлъ Московскаго малороссійскаго приказа, писанныхъ въ апрѣлѣ 1657 г., говоритъ г. Костомаровъ, видно, что Хмельницкій думалъ объ этой радѣ, а изъ писанныхъ въ іюнѣ, видно, что она совершилась. Рада эта сдѣлалась въ народѣ памятнымъ

событіемъ и перешла въ народную думу.» Дальше г. Костомаровъ описываетъ раду 6 августа, на основаніи разсказа народной думы и рукописной «Исторіи презѣльной брани», писанной послѣ Коховскаго и «Лѣтописнаго повѣствованія о Малой Россіи» Ригельмана (1785, 1786), авторъ коей имѣлъ источникомъ «Исторію предѣльной брани». (Богданъ Хмельницкій, 1870; т. III, 254—259). Разсказъ Ригельмана дѣйствительно имѣетъ большое сходство съ разсказомъ думы о радѣ, только влагаетъ Богдану Хмельницкому длинную рѣчь о его намѣреніяхъ при жизни и т. п. (Ч. I, стр. 216—217). Къ сожалѣнію, Н. И. Костомаровъ не приводитъ выдержекъ изъ писемъ Хмельницкаго о радѣ,—а изъ приводимыхъ имъ выдержекъ переписки Выговскаго съ воеводою Зюзинымъ видно, что Богданъ Хмельницкій умеръ 27 іюля, и что рады передъ смертію Богдана не было. «Гетьманомъ, писалъ Выговскій 16 августа, всѣ старшины оставили пока Юрія Хмельницкаго, а впредь какъ будетъ, не вѣдаю; но скоро по погребеніи тѣла, будетъ рада всей старшины и нѣкоторой части черни, а что на ней усовѣтуютъ, не вѣдаю.» Нѣсколько дней позже онъ писалъ: «Гетманъ Богданъ Хмельницкій, умирая, приказывалъ мнѣ быть надъ сыномъ его опекуномъ...» Дальше Н. И. Костомаровъ расказываетъ, по Ригельману, о радахъ въ Чигиринѣ 24 и 27 августа, на коихъ было постановлено, чтобъ гетьманомъ былъ Юрій, а до его зрѣлости правилъ бы Выговскій. (Гетманство Выговскаго, Историч. Монографіи, II, 47—52).

На основаніи вышесказаннаго, кажется, можно сдѣлать такое предположеніе, что кобзари малорусскіе смѣшали предсмертные переговоры Хмельницкаго съ приближенными и рады, бывшія по смерти Хмельницкаго, въ одно событіе, помѣстивъ его на крупный праздникъ—6 августа, ближайшій ко дню смерти Богдана. День этотъ, всего вѣроятнѣе, былъ 27 іюля, согласно письмамъ Выговскаго, а не 15 августа, какъ это говорили позднѣйшіе малорусскіе лѣтописцы. (Акты Ю. и З. Россіи, т. IV. стр. 3. Другія, подтверждающія это, показанія см. у г. Карпова» Критич. обзоръ разработки глав-

ныхъ русскихъ источниковъ, до исторіи Малороссіи относящихся. М. 1870, стр. 14). Юрію было во время смерти отца, конечно, не 12 лѣтъ, а болѣе, если черезъ полтора года онъ могъ выступить гетманомъ. По словамъ Коховскаго, Юрій Хмельницкій былъ въ послѣдніе дни жизни отца на глазахъ его.

Что послужило поводомъ первому варьянту думы говорить о прогулкѣ Юрія на Ташлыкъ, не извѣстно. Рѣчки Сухой Ташлыкъ, Гнилой Ташлыкъ и Старый Ташлыкъ, (Звениг. и Черк. у.), притоки р. Тясмина, на коей стоитъ Чигиринъ, мѣсто смерти Богдана. Какое это урочище—*Штоминъ Двір* (вар. А), не знаемъ.

Упоминаемые въ думѣ,—въ вар. А: писарь Иванъ Луговскій есть извѣстный Иванъ Выговскій, Павелъ Тетеренко полковникъ переяславскій, впослѣдствіи гетманъ.

Въ вар. Б: Антонъ Волочай Кіевскій—Антонъ Ждановичъ, полковникъ кіевскій со смерти Крычовскаго, т. е. съ 1649 г., до смерти Б. Хмельницкаго, послѣ коей царь приказалъ его смѣнить за походъ съ Ракочіемъ противъ Польши (Костом., Моногр., II, стр. 43), Грицько Костырь Миргородскій—миргородскій полковникъ, исправлявшій должность и генеральнаго судьи, Григорій Лѣсницкій, (тамже, 42), коего Богданъ Хмельницкій назначилъ сначала опекуномъ Юрія вмѣстѣ съ генер. есауломъ Ковалевскимъ (Kochowski, II, 248), Филонъ Чичай—Филонъ Джеджелій, первый полковникъ кропивянскій съ 1649 г. (Максимов. «обозрѣніе городовъ полковъ и сотенъ,» стр. 18). Мартинъ Пушкарь Полтавській—извѣстный противникъ Выговскаго.

ПРИЛОЖЕНІЯ.

I.

СОВРЕМЕННЫЯ ВИРШИ О ГЕТМАНѢ ПЕТРѢ КАНОШЕВИЧѢ САГАЙДАЧНОМЪ.

1.

Несмертелної слави достойный гетмане,
Твоя слава въ молчаню нѣкгды не зостане;
Поки Днеіпр с Днѣстром многорыбнѣ плинути
Будуть: поты дѣлности тежъ твои слынути.

(Изъ книги Вѣршѣ 1622 г.,)

2.

Отрывки виршѣй, читанныхъ студентами Кіевобратской школы, при погребеніи Гетмана Сагайдачнаго.

Єсть для чого гойныя слези выливати,
Сердцы, усты, і шатми жаль свій освѣдчати:
Бо ото смерть горкая невчесне порвала
Славного рыцера, котрого похвала
Кролю Пану и Речи посполитой была;
Бо его слава въ многихъ краяхъ земныхъ слыла.
Славное войсько годно такого Гетмана,
Который пилне стерегъ чести своего Пана;
Умѣлъ мудре тымъ силнымъ Войскомъ керовати,
Доброго любилъ, злого зась звыклъ билъ карати.
Для тогожъ и звитязтва часто доказувалъ,

Же карность съ послушенствомъ въ своемъ войську мѣвалъ.
Пилне онъ того стерегъ, бы война съ христіаны
Христіаномъ не была, лечъ тілько съ поганы,
Которыхъ онъ водою и сухомъ воевалъ,
И плѣненныхъ христіан зъ моцы ихъ выдиралъ.
Слушне о томъ Гетманѣ каждый держать може,
Же былъ правый Гетман, дай му вѣчний покой, Боже!
За великую себѣ мѣлъ то нагороду,
Гды зъ неволі вызволить кого на свободу.
Кгдыжъ война для тихъ толко причинъ маетъ быти:
Себе отъ кривдъ и иних также боронити.
О, цный Гетмане, славный въ людехъ по всѣ вѣки,
Нехай тя пріиметъ Христосъ въ небесныи лики!
Не разъ онъ громилъ орды Татаровъ на шлакахъ,
И загоны ихъ разилъ въ великихъ оршакахъ.
Дознал моци Рыцера того Турчинъ силный,
Въ томъ тогорочномъ бою, якъ то былъ мужъ дѣлний.
Же въ маломъ почтѣ своихъ, Турськимъ многимъ полкомъ,
Менжне спиралъ поганскимъ розъѣдлымъ вовкомъ,
За ойчизну менжне ся имъ заставляючи,
Здоровя своего намнѣй не охороняючи.
Волѣлъ самъ, якъ Кодрусъ кроль въ Атенахъ въ Греціи,
Смерть подиять, бы ойчизна токмо была вцѣлѣ.
Гдыжъ лепѣй есть стратити животъ за отчизну,
Нѣжли непріятелю достаться въ коризну;
Кто бо вѣмъ за ойчизну не хочетъ вмирати,
Тотъ потомъ зъ ойчизною мусить погибати.
Цный Сагайдачный волѣлъ самъ рану подняти,
Нѣжли бы поганину христіанъ выдати;
Отъ которои раны ото умираетъ,
Але слава и менство его зоставаетъ.
По прожну фрасуетъ ся всякъ живый человѣкъ,
Поневажъ короткій есть его на свѣтѣ вѣкъ.
Богатство, мудрость, слава, сила, все преходитъ.
Нѣчого ся трвалого въ мірѣ не находитъ.

Што можемъ въ томъ Рыцеру нашомъ оглядати,
Же такъ не иначей есть, латво узнавати.
Ци-ли онъ не мѣлъ силы, здоровя, и грошій;
Не былъ ли славный, менжный, на тѣлѣ хорошій;
Ци-ли не мѣлъ докторовъ на свою хоробу!
Лечъ на смерть нѣтъ лѣкарства, отдается гробу.
Чловѣкъ якъ тѣнь, сонъ, трава: якъ цвѣтъ увядаетъ,
Нагъ ся родитъ, нагъ сходитъ, все ся тутъ застаетъ....
Уродился онъ въ краяхъ Подгорськихъ Премысскихъ,
Выхованъ въ вѣрѣ Церкви Всходней зъ літъ детинськихъ
Шолъ потомъ до Острога, для наукъ уцтивыхъ,
Которыи тамъ квитли, за благочестивых
Княжатъ, которыи ся въ наукахъ кохали,
На школы маетностій много фундовали:
Абы ся млодь въ наукахъ уцтивихъ цвѣчила,
Церкви и тыжъ отчизнѣ пожитечна была.
Дай, Боже, бы тая тамъ фундація трвала,
Же бы ся оттоль хвала Божія помножала!
Тамъ теды Конашевичъ часъ не малый живши,
И наукъ въ письмѣ нашомъ Словенскомъ навыкши,
Потом видячи ся быть способнымъ до менства,
Шолъ до Запорозкого славного Рыцерства,
Межи которымъ презъ часъ не малый жіючи
И Рыцерскихъ дѣльностей тамъ доказуючи,
Гетманомъ потомъ себѣ Войско го обрало,
И зъ нимъ менжне Татаровъ и турковъ бивало.
За своего Гетманства взялъ въ турцехъ мѣсто Кафу,
Ажъ и самъ цесаръ Турскій былъ въ великомъ страху:
Бо му чотырнадцать тисячъ тамъ людей збилъ,
Катарги едины палилъ, другія потопилъ;
Много тогды зъ неволѣ христіанъ свободилъ,
За што Богъ зъ воинствомъ его благословилъ.
Бо за найбольшую пехъ собѣ нагороду
Почитаетъ рыцеръ, кгды кого на свободу
Визволитъ: за што грѣхов собѣ отпущене

Одержитъ, а по смерти въ небѣ вмѣщене.
Дозналъ не по единъ кроть турчинъ поганинъ
Его мензства, и прудковоенный Татаринъ.
Повѣстъ и Мултянская земля и Волошинъ,
Якъ ихъ тотъ Гетманъ зъ своимъ рыцерствомъ полошилъ.
Досвѣдчилъ и Инфляптчикъ того войска силы,
Гды ихъ тамъ тыи Рыцери якъ траву косили....
И завше онъ дѣльностю своею въ то трафлялъ,
Якъ бы безъ шкоды своихъ, неприятелюв досталъ,
Теды церкви въ покою оставляти казалъ....
И завше зъ своимъ Войскомъ Кроля пана просилъ,
Абы вѣру нашу святую успокоилъ,
Офѣруючися му тымъ хентнѣй служити,
Кгды бы рачилъ релію нашу успокоити,
Для которыи междоусобная война
Дѣется межи людми въ панствѣ Кроля пана,
Кгдыжъ за вѣру готовъ есть правый христіанинъ
Умирати, а не дасть ся привести до новинъ.
А кгды тую прозбу Кроль зъ Сенатомъ откладалъ:
Тым часомъ Патріарха вчасне къ намъ завиталъ,
Зъ землѣ сватои, мѣста Іерусалима,
Отколь вышла на ввесь свѣтъ правдивая Вѣра.
Котораго тотъ Гетманъ зъ войскомъ наведивши
Въ Кіевѣ, и поклонъ му достойный отдавши,
Съ Православными почалъ раду въ томъ чинити:
Же бы могли Пастрыей Православныхъ мѣти
Въ Церкви своей, на мѣстцахъ владиковъ Унѣтовъ,
Которыхъ маетъ народъ нашъ за езунтовъ,
Кгдыжъ унѣяти зъ ними единомудрствуютъ,
Всѣхъ подбити подъ владзу папѣ усилуютъ.
Обравши теды згодне всѣ, зъ людей духовнихъ,
Честныхъ мужей и въ писмѣ бѣглыхъ особъ годныхъ:
Патріарсѣ святому ихъ презентовали,
О посвяченя ихъ на владицства жадали.

А кгды святѣйшій отецъ съ екзархомъ [1]) обачилъ
Слушность въ жаданю, особъ тыхъ посвятити рачилъ:
Іова Борецкаго на Митрополію,
И владыкъ на каждого ихъ Епископію.
Зоставивши теды намъ святыню въ Россіи,
Святѣйшій Патріархъ самъ ѣхалъ до Кгреціи.
Которого тотъ Рыцеръ зъ Войскомъ Запорозкимъ
Отпровадилъ въ покою къ границомъ Волоскимъ,
Чинячи то за его Кр. Мил. позволенемъ,
И тыжъ Войска Запорозкого повеленемъ.
О, якій тамъ плачъ былъ, кгды ся Войско вертало
Назадъ, и зъ святѣйшимъ отцемъ южъ жегнало:
Сердце ихъ правѣ мдлѣло зъ набожного жалю,
Въ ономъ ихъ зъ собою ся въ дорозѣ розстаню.
Тую теды послугу годне отправивши
И благословеніе Войску одержавши,
Вернулися въ покою до своихъ салашовъ,
И ледво троха вытхли: але Турчынъ нашолъ,
Зъ многоличбнымъ поганствомъ на отчизну нашу,
Южъ назначивши свого до мѣстъ нашихъ башу
Который въ Запорозкому Войску хотѣлъ снѣдати,
А въ польскомъ зась обозѣ мыслилъ обѣдати.
Але Богъ, въ котрого моцы есть звитязство,
Додалъ моцы нашому Войску на поганство,
Же хотъ шесть кроть не ровно, предъ ся утѣкали
Турцы предъ нашими, кгды на нихъ натирали:
Снѣданя имъ посполу зъ обѣдомъ даючи,
А на вечерю на честь до Плютона шлючи,
Которои не хтячи другіи чекати,
Ради не ради, назадъ мусѣли вступати.
Дознал теды поганинъ Іисуса Христа,
Которого блюзнили злыи его уста,

[1]) Объ экзархѣ Арсеніѣ, тогда бывшемъ въ Кіевѣ, упоминаетъ патр. Ѳеофанъ въ своей Грамотѣ Богоявленскому Братству 1620 г. мая 27.

*

Же нашихъ священниковъ хотѣлъ въ плугъ запрягати,
И въ домахъ Божіихъ конѣ обѣщалъ ставляти.
Але гордому, все ся то вспак обернуло:
Же малошто Войска зъ нимъ назадъ ся вернуло.
Такъ то Богъ гордымъ завше звыклъ ся противляти:
Покорнымъ зась и тихимъ благодать давати!
Изъ нашихъ, хоть много тамъ побитыхъ и ранныхъ.
Зостало, оружіемъ Турчиновъ поганыхъ:
Еднакъ, если зъ сповѣдю шли на тую войну,
Возмутъ заплату въ Нѣбе, за мужество, гойну:
Же за христіанскую кровъ ся заставляли,
Ойчизны обороначи, кровъ свою выляли.
На томже пляцу тотъ нашъ Гетманъ пострѣленый,
Пріѣхалъ до Кіева, на полы умерлый:
Где розмаитыхъ лѣкарствъ долгій часъ заживалъ,
На докторы отъ Кроля самого коштъ мѣвалъ.
Бо ктожъ бы не зычилъ былъ такому Гетману
Здоровя што вѣрне служилъ Ойчизнѣ и Пану.
А кгды тѣлу лѣкарство намнѣй не помогало,
И овшемъ въ большую го хоробу затягало:
Почалъ далей о душномъ лѣкарствѣ мыслити,
Якъ бы отъ змазъ грѣховныхъ моглъ ен очистити,
На которую плястры такіе прикладалъ:
Жаль и слези гойныи за грѣхи выливалъ,
Ку смерти ся отъ килку недель готуючи,
Сповѣдю и жалостю грѣхи ветуючи.
Тайну седмъкротъ принялъ маслосвященія,
Такъ тежъ тайны святого зъ нимъ причащенія,
Маетность свою роздалъ, едину на шпиталѣ,
Другую зась на церквы, школы, монастырѣ.
И такъ все спорядивши, живота доканалъ,
При церкви Братской честно въ Кіевѣ покованъ.
Въ котрое ся Братство, зо всѣмъ Войскомъ вписалъ,
И на него ялмужну значную отказалъ.
Съ того Гетмана кожный Рыцеръ нехъ ся учитъ,

Якъ бы тыжъ мѣлъ на свѣтѣ тотъ животъ свой кончить.
Ото онъ въ Вѣрѣ своеи Святой трвалъ статечне,
И ойчизны своеи боропилъ тыжъ менжне.
И маетностю добре своею шафовалъ,
Не на костки, и карты, и збытки обертал;
Але яко есь слышалъ, на речи добрыи,
Души его по смерти барзо потребныи.
Видѣлъ онъ и Лвовское Братство, хоть далеко,
Церковь ихъ въ мѣстѣ надѣлилъ, неледаяко:
Суму значную грошій до Братства лековалъ,
А же бы науки тамъ были, пилне жадалъ.
И такъ отъ всѣхъ повсюду богомолье маетъ:
За тымъ, нехъ душа его въ небѣ почиваетъ!

(Сочинилъ ректоръ школы Кассіанъ Соковичъ).

3.

Надпись на гробѣ Сагайдачнаго.

Тутъ зложилъ Запорозкій гетманъ свои кости,
Петръ Канашевичъ, ранный въ войнѣ: для волности
Отчизни, кгди на нь Турцы моцно натирали,
И пострелов смертелныхъ килка му задали:
Которыми зраненый, живота доканалъ.
Вѣры Богу, и кролю, и войську доховалъ.
И умер бороначи мира ойчистого:
За што узычъ му, Творче, неба вечистого,
Як ревнитель вѣры благочестѣвои,
Въ которой былъ выхованъ зъ молодости своеи,
Року тысяча шесть сотъ двадесять второго,
Погребенъ въ монастирі Брацва Кіевскаго
На который тысячій килка офѣровалъ,
Аже бы там науки фундовано, жадалъ.

(Всѣ три №№ заимствованы нами изъ „Кіевлянина" Максимовича на 1850 г.).

Напоминаемъ главнѣйшія событія жизни Сагайдачнаго, которыхъ касаются и вирши.

Петръ Конашевичъ Сагайдачный былъ родомъ изъ Подгорья Галицкаго, сынъ Самборскаго шляхтича Конона или Конаша Сагайдачнаго. Послѣ ученія въ Острогѣ былъ онъ не Запорожьи, участвовалъ въ взятіи Варны въ 1605 г.; съ 1606 г. онъ сталъ считаться гетманомъ козацкимъ, сжегъ Синопъ въ 1613 г., взялъ Кафу въ 1616 г. и освободилъ много христіанскихъ плѣнныхъ. Въ 1618 г. Сагайдачный съ успѣхомъ участвовалъ въ походѣ королевича-претендента Владислава на Московское государство. Въ 1618—1620 г. Сагайдачному удалось вынудить у польскаго правительства, нуждавшагося въ козакахъ по случаю войнъ съ Москвою и турками, значительныя уступки козацкому самоуправленію, а также православной церкви,—о чемъ особенно говорятъ вирши. Онъ подалъ «предрагоцѣнный,» по словамъ канцлера Сапѣги, меморіалъ объ уніи, вѣроятно, въ томъ духѣ желанія религіознаго мира, о которомъ говорятъ вирши. Въ 1620 г., по настоянію его, ѣхавшій домой изъ Москвы патріархъ Іерусалимскій Ѳеофанъ посвятилъ въ Кіевѣ Исаію Копинскаго епископомъ перемышльскимъ, грека Аврамія Стагонскаго поставилъ епископомъ туровскимъ и пинскимъ, извѣстнаго Мелетія Смотрицкаго посвятилъ архіепископомъ полоцкимъ, а Іова Борецкаго митрополитомъ кіевскимъ и т. образомъ возстановилъ православную іерархію, разстроенную уніей. Послѣ того были посвящены епископы въ Владиміръ Вол. и Брестъ, въ Луцкъ и Острогъ, въ Холмъ и Белзъ. Сагайдачный съ 3000 козаковъ провожалъ патріарха до Буши у Волошской границы. Въ 1621 г. Сагайдачный участвовалъ въ походѣ Хотинскомъ противъ Турокъ, во время котораго установились пріязненныя отношенія между королевичемъ Владиславомъ и козаками; но изъ похода гетманъ вернулся въ Кіевъ больной и раненый, полуживой и скоро умеръ 10-го апрѣля 1622 г., отправивъ передъ смертію меморіалъ къ королю съ просьбою о защитѣ козаковъ отъ недружелюбія магнатовъ, и

православія, которое гетманъ считалъ возстановленнымъ, отъ преслѣдованій іезуитовъ и уніи. Между богатыми вкладами въ разные монастыри Сагайдачный оставилъ вкладъ 1500 червонцевъ на школу братства львовскаго.

II.

СОВРЕМЕННЫЯ ВИРШИ ОБЪ ЭПОХѢ ХМЕЛЬНИЦКАГО [1]).

1.

О Желтоводской битвѣ.

1648.

Висипався Хміль изъ міха
И наробивъ ляхамъ лиха,
Показавъ имъ розуму,
Вивернувъ дідчу думу.
До Жовтои водиці
Наклавъ имъ дуже хмельници.
Не могли на ногахъ стояти—
Волили утикати.
Гетманчику-небоже!
Не туди на Запорожье!
Не найдешъ гараздъ шляху,
У Сидоровимъ байраку.
Чи не ти Степанку-сараче!
Одъ козаківъ гарачи,
Не тисъ бравъ имъ хутори.
Єсть инши теперъ пори!
Одже побірки прокляти
Підъ Очаковимъ взяти
И по пастуши тебунці
Приїхали къ вамъ ординці.

---

[1]) Мы приводимъ эти вирши по спискамъ г. Костомарова, который принялъ для нихъ новое правописаніе.

Не утікай же, ляху,
Зъ самого перестраху,
Заждай юнаківъ въ табори,
Готуй деньги за хутори.
Южъ не будешъ ихъ хати
Поганцямъ оддавати,
Не будешъ пересудівъ брати,
А ні ихъ воювати
Милішъ вамъ жиди збойці,
Ніжъ запорожці молодці.
Хоть же маете кримчухи,
Дайте имъ теперъ кожухи.
Отже Хмельницкій може,—
Поможи ёму, Боже!—
Тихъ куркоідівъ бити,
Якъ жидівъ неживити.
Южъ утікають зъ валівъ;
Бояться самопалівъ,
Волять татарскои юки,
Ніжъ козацкої руки.

Вирша эта съ выпускомъ стих. 11, 12 и 19 напечатана въ приложеніи къ 3-му изданію «Богдана Хмельницкаго» Костомарова, т. III, стр. 303—304. Мы возстановляемъ ее по списку, находящемуся въ сборникѣ, составленномъ Н. И. Костомаровымъ для печати въ 30-е годы и процензурованномъ, но почему-то попавшемъ въ бумаги М. А. Максимовича. На спискѣ этомъ сдѣлана помѣтка рукою Максимовича: «изъ Строенной книги козаковъ послѣ Зборовскаго мира, выписалъ Срезневскій въ Варшавѣ.»

Степанко гетманчикъ, упоминаемый въ виршѣ,—Стефанъ Потоцкій, сынъ гетмана короннаго. Старый Потоцкій, отправляя Стефана со многими другими молодыми аристократами, давалъ имъ наставленіе: «Пройдите степи и лѣса, разорите Сичь, уничтожьте до тла презрѣнное скопище и приведите зачинщиковъ на праведную казнь.» Раненный и взятый въ плѣнъ Стефанъ Потоцкій умеръ въ степи послѣ битвы при Жолтыхъ Водахъ. (Исторія о презѣльной брани и др. у Костомар., Богд. Хм., 3-е изд., I, 100 113). Орда, названная въ виршѣ набраною подъ Очаковымъ,—была т. наз. Перекопская орда.

2.

Плѣненіе Потоцкихъ при Жолтыхъ Водахъ и Корсуни.

Онъ глянулъ якъ звіръ, онъ крикнувъ якъ левъ на жолнірскії слова.
Острая якъ мічъ, грубая якъ пічъ була тамъ тая мова.
Заразъ синачка свого єдиначка шлеть на Жовтую Воду.
Тамъ на большую и на горшую собі и всімъ шкоду.
Бо скоро стали ляхи подле Плавли, заразъ поскочили,
Хмельничики, ординчики обозъ заточили,
А скоро привернули, заразъ огорнули, роскопали моцнии вали
Однихъ постреляли, другихъ порубали, третіхъ живцем въ орду по-оддавали.
На тімъ не досить; миру не просить Потоцький здумалий (гордий)
На войну встає, штурми готує, бо мівъ (имѣлъ) встидъ немалий.
Хочеть битися, кривди мститися, підъ Корсунь вступає,
А за собою, якъ за свою волю запорозьцівъ потягає,
Тамъ же на полю всімъ своимъ силу жолнерскимъ утрачає,
Стрельбу и штуки и всі риштунки запорозьцямъ нажичає
Турецькии коні, дрогии убори оддає по неволі.
А сам иде и иншихъ веде до татарськои неволі!

(Изъ рукоп. XVII вѣка. Лѣт. Ерлича Богд. Хмельн. Костом. изд., III стр. 315).

3.

Плѣненіе польскихъ гетмановъ.

Отъ такъ пиха наробила лиха коронному Потоцькому.
Отъ такъ була и тобі скрута польному Калиновському.

Отамъ жолніре ідіте сміло на зимовиско,
Въ Білогороді въ загороді майте становиско.
Нехай, христіяне ваші подоляне, не роспложують кури,
Що виловили виносили ваші дьзюри (слуги).
А ви въ татарахъ въ тяжкихъ кайданахъ до смерти сідите;
Якъ ми одъ васъ, такъ ви одъ насъ теперъ потерпіте,

(Изъ рукоп. XVII в. Лѣтоп. Ерлича; также 313).

4.

Отправка плѣнной шляхты въ Крымъ.

Котрии прийшли Хмельницького аби піймали,
Сами въ неволю у султанську впали,
Поихали бучно до Криму ридвани,
З совітниками обое польскии гетмани.
А вози скарбовии козакам зостали,
Аби въ ихъ худобу свою полатали.
Хотіли ляхи зъ козаківъ славу мати,
Аже Богъ давъ тому, хто ся радъ смиряти
Той вознесъ нині смиреннихъ русаковъ,
Гордихъ же съ престоловъ низложи поляковъ,
Богатихъ тщихъ въ рубищі одпусти до Криму,
Хотівшихъ руську вольность наклонить до Риму.

(Изъ исторіи о презѣльной брани; также 316).

Въ битвѣ подъ Корсунемъ взяты были гетманы: коронный Николай Потоцкій и польный Калиновскій и отправлены въ Крымъ. См. выше, стр. 38. Плавни упом. въ № 2, вѣроятно, мѣста съ камышевыми *плавнями* около Каменнаго Затона, гдѣ стало польское войско у Жолтыхъ Водъ. Въ битвѣ «Хмельничики» и «ординчики» окружили польскій обозъ. Подробн. см. у Костомарова, Богд. Хм., 3 изд., I, 107—слѣд.

5.

Обличеніе магнатской гордости Н. Потоцкаго.

Глянь обернися, стань а задивися котрий маешъ много,
Же ровний будешъ тому, въ которого не маешъ ничого;
Бо той справуеть, що всімъ керуеть; самъ Богъ милостиве
Всі наші справи на своей шалі важить справедливе.
Глянь обернися, стань задивися, котрий високо
Умомъ літаешъ, мудрості знаешъ широко, глубоко.
Не попсуй мозку, мудруй по-трошку, въ собі обачайся;
И тих рада не лиха, що ходять з-тиха, и тихъ поражайся.
Глянь обернися, стань задивися, котрий воюешъ,
Лукомъ стрілами, порохомъ, кулями и мечемъ ширмуешъ,
Бо тежъ рицеръ и кавалери передъ тимъ бували,
Тимъ воѐвали, одъ тогожъ меча сами поумірали.
Глянь—обернися, стань—задивися, и скинь зъ серця бути,
Наверни ока, котрий въ Потока іде ку Славуті (Днѣпру)
Невинніи души берешъ за уши, вольность одіймуешъ,
Короля не знаешъ, ради не дбаешъ, самъ собі сеймуешъ;
Гей, поражайся, не запаляйся, бо ты рейментарюешъ,
Самъ булавою въ сімъ польськімъ краю, якъ самъ хочешъ керуешъ.
Мій Бога въ серцю, а не май в-легце шляхетскои крови,
Бо світъ чорніе, правда нищие, а все къ твоїй волі.
Гей каштеляне, коронний гетьмане, потреба намъ чола,
Ище памятати и поглядати на задніе кола.
Жони и діти где ся мають подіти нашии, а потомъ
Гди насъ молодці тии запорозці набавятъ клопотомъ.
Глянь обернися, стань задивися, що ся діе зъ нами,
Поручниками и ротмистрами польскими синами.
Глянь—обернися, стань—задивися, видишъ людей много;
Чи ти воюешъ, чи имъ зголдуешъ, бо то въ рукахъ Бога!
Чини трактати, а кажи брати гроші за заслуги,
Бо то есть здавна заслуга славна запорозького люду.

(Изъ рукоп. XVII в. Лѣт. Ерлича; также 313—314).

Эта вирша передаетъ характерно настроеніе мелко-шляхетскаго, отчасти роялистическаго элемента, приставшаго къ козакамъ при удачѣ ихъ возстанія.

6.

Торжество днѣпровскаго войска.

1647—1649.

Честь Богу хвала! Навіки слава війську дніпровому,
Що изъ Божои ласки загнали ляшки къ порту Висляному.
А родъ проклятий жидівський стятий, чиста Украина,
А віра святая въ цілі (въ цѣлости) зостала—добрая новина,
И ти Чигирине, місто україни, не меншую славу!
Теперъ въ собі маешъ, коли оглядаешъ въ рукахъ булаву
Зацного (знатного) Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця,
Хмельницького чигиринського, давного запорозьця.
Богъ би указавъ и війську подавъ, аби имъ справовавъ,
Ажеби покорнихъ одъ рукъ онихъ гордихъ аби справовавъ [1])
Учинишъ, Боже, всімъ намъ гоже, аби булавою....
Войсько тее славне всіму світу явно за ёго головою!

(Изъ рукописи XVII вѣка. Лѣтоп. Ерлича; тамже 312).

7.

Надпись подъ гербомъ Хмельницкаго.

1650.

Старожитності; то тілько якъ би обновила.
Же вікопомность явно знову ся одкрила.

[1]) Вѣроятно было *ратовавъ*.

Клейнотъ, котрий Хмельницькихъ домъ приоздобляетъ,
Въ мужності, въ правді, въ вірі моцно утверждаетъ.
Не дивъ, бо Абданкъ знакъ есть щодрий поволности,
Крестъ за фараментъ віри Хмельницькихъ мужности.
Незвитяжоний, кролю, въ христіанскомъ панстві,
Кеди повольность Хмельницькихъ маешъ у подданстві.

(Украинецъ Максимов. 1859. стр. 167).

Стихи эти написаны на оборотѣ перваго заглавнаго листа книги «Реестра всего войска Запорожскаго,» составленной послѣ Зборовскаго мира въ 1469 году. Напечатаны въ первый разъ Максимовичемъ въ Украинцѣ 1859 г.. стр. 164—165. потомъ О. М. Бодянскимъ (факсимиле) вмѣстѣ со всѣми реестрами, въ Чтен. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Росс. при Моск. универс. 1874 г., кн. III.

III.

ДРАМА

Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкаго преславнаго войскъ запорозкихъ Гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ 1728 лѣта [1]).

ДѢЙСТВІЕ 1.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Богданъ Хмельницкій долю Козацкую оплакуетъ, и новые совѣты въ умъ пріемлетъ.

Егей, славы нашея упадокъ послѣдній!
Чого въ свѣтѣ живучи дождалъ Козакъ бѣдный!
Докозаковалися и мы подъ ляхами;

[1]) *Ѣ* чит.=і

Чого намъ не дѣлають ляхи изъ жидами!
Честь и славу въ нивочто нашу обращають,
Козацкое потребить имя помышляють.
Сея ли мы отъ тебе, ляше, ожидали
Платы, егда вѣрности нашей показали
На земли и на морѣ знаменія многа,
Бодуща тя враговъ си сокрушая рога?
Се ли достойная мзда? Сія ли заплата
За службу нашу? Се ли зыскъ нашъ и интрата
За неисчислимые пріятые раны,
За смерти различные па различной брани,
За толикіе и толь славные побѣды
Терпѣли толикіе, толь тяжкіе, бѣды:
Грабленія, насильства, утиски, досады,
Узы и прочая, безъ всякоя отрады?
О, и вспоминати то, во истинну, студно;
А якъ самимъ дѣломъ намъ терпѣти не трудно!
Что такъ безумни есмы, что такъ помраченни,
Что спимъ, аки летаргомъ якимъ омраченни?
О, жалю мой незносный: больше ли чекати?
Крайней ли погибели еще выглядати
Будемъ? Не видимъ, что ся грядетъ? Окаянни,
Егда стеная молчимъ, тако поруганни
Суще. О, нечувствія нашего! Страдати
Кая нужда есть, аще честь за честь воздати
Можемъ! Татаре, Турки и Нѣмци бували
Не страшни: и ляхи ли ужасни намъ стали!
Сверѣпые львы, тикры, вепри побѣждати
Удобъ было: отъ зайцовъ ли станемъ втѣкати?
Когда шабля при насъ есть: не совсѣмъ пропала
Многоименитая опая похвала
Наша; доказовала чуждой славы много
Она: студа жъ своего не отмстить такого
Не отобрали еще ляхи намъ остатка:
Живъ Богъ, и не умерла Козацкая Матка!

Хоръ.

Муза и Аполло грядущую ляхомъ погибель предвозвѣщають.

Не видишъ, Поляче,
Кто на тебе плаче,
Кого обиждаешъ;
Кому досаждаешь?
Славу ти сотворшихъ
Побѣды порождшихъ,
Тщишся погубити,
Славу испразднити.
Где жъ услуга тая,
Егда вся благая
Своя оставляли,
Тебѣ воевали;
Крови не жалѣли,
Головъ не щадѣли,
Тебе заступая,
Тебе прославляя?
О, что жъ ожидаетъ,
Кая месть чекаетъ,
Яко за благое
Воздаеши злое!

Коль лютое время,
Коль тяжкое бремя,
Пошлетъ на тя вскорѣ,
Судяй правду горѣ!
Се, твоя предѣлы
Пройдуть сквозѣ стрѣлы,
Слонце зайдетъ въ хмуры,
Вдарять на тя бури;
Шкуры тебѣ дерти,
Главы будуть терти,
Шіи вытягати,
Въ ярмо закладати,
По лѣсахъ гонити,
По рѣкахъ топити,
Зъ склеповъ выдирати,
Ажъ за Вислу гнати [1]).
Пріидуть на тя злая
Непремѣнно сяя:
Богъ бо тебѣ судитъ,
Судъ Его не зблудитъ!

ДѢЙСТВІЕ 2.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Хмельницкій Козакамъ Запорожскимъ обиды и озлобленія неудобоносимая, отъ ляховъ дѣемыя, предлагаетъ, и свой имъ совѣтъ объявляетъ, которому Кошовій именемъ всѣхъ козаковъ отвѣтствуетъ, и якъ въ прочіихъ потребахъ, такъ найпаче въ томъ, послушнихъ себе быть, и головъ своихъ не щадѣть, обѣщаетъ.

Хмельницкій.

Пріѣзду моего къ вамъ вина есть не ина,
Панове Запорожцѣ, токмо се едина,

[1]) Ср. пѣсни, № 2, 6.

Что по премногихъ бѣдахъ неисповѣдимыхъ,
И утискахъ всегдашнихъ, неудобстерпимыхъ,
Крайняя всѣхъ насъ уже хощетъ постигнути
Пропасть, которой якъ бы могли убѣгнути,
Поки еще время есть, треба разсужати,
И что полезно будетъ, сіе предъизбрати:
На васъ бо то залежитъ, или жити тако
При Козацкихъ вольностяхъ безъ налога, яко
Издавна жили, или вѣчными рабами
Въ ляховъ быть, которіи якъ хотятъ надъ нами
И надъ дѣтми нашими руки истираютъ.
И уже явного насъ студа исполняютъ.
А мнѣ далеко лучше видится и главу
Свою положить, нѣжбы козацку славу
И Украину зъ крайнимъ студомъ потеряти,
Или неблагодарнымъ врагомъ голдовати.
Вѣдаете бо вси, и не токмо вы сами,
Но и весь свѣтъ гораздо вѣдаетъ со вами,
Яко вѣрности въ насъ ляхи дознавали много,
Колико отвратили отъ головъ ихъ злого,
Когда за нихъ на брани перси выставляли,
Когда кровь проливали и головы клали,
Когда той не могъ отнюдь дружитися съ нами,
Кого между своими имѣли врагами,
Когда мы ихъ отъ татаръ и турковъ предѣлы
Зъ непрестаннымъ опаствомъ всегда боронили,
А они за нами, якъ за муромъ, стояли,
Или и на обѣдвѣ уши еще спали,
Ворочуячися. Я не воспоминаю
Древнихъ оныхъ дѣлъ нашихъ, како же ихъ маю
Изрещи, не вѣмъ, ибо не токмо ихъ полно
Было на земли, но и на морѣ довольно.
Свѣдѣтель есть Трапезонтъ, на пень посѣченый,
Свѣдѣтель есть и Сынопъ, зъ землею смѣшенный.
Являютъ и славные оные подходы

Ажъ подъ Констaнтиполь, или и народы
Самые тамошніе, ихъ же веси, гради,
Хутори, егда и самъ Салтанъ, вертограді
Своя обходяще, зрѣлъ, иные спалили,
Иные же въ нивочто тако разорили,
Что который пыхою надменъ, обладати
Цѣлымъ свѣтомъ мнѣлъ себе, обаче признати
Радъ, не радъ истинную храбрость превелику
Козакамъ понужденъ былъ. Что же и колику
Вѣрность свою свѣдчили, уже и недавно
Того доказовали подъ Хотинемъ явно.
И сами ляхи сіе, чаю, намъ признаютъ,
Любъ и не токмо славѣ нашей зазрощаютъ,
Но и всегда худыми словами, елико
Возможно, умаляютъ умыслне толико.
И Османовы войска когда напирали
Найпаче на козаковъ, ясно показали,
Что лядская вся при насъ была оборона,
Которую если бы избили, Корона
Польская давно бъ уже до чорта пропала,
И сама своего бы слѣду не познала.
А козаки первые когда мужественно
Выдержали никурсы, тогда дерзновенно
Великій во воинствѣ его учинили
Падежъ, и самый ему обозъ разорили.
Тако о силѣ своей гордящеся зѣло
Османа посрамили, и мира всецѣло
Искати понудили. Но что жъ исчисляю?
Міръ симъ и инымъ дѣламъ нашимъ поставляю
Во свѣдѣтельство, яже есмы яко полни
Отважного сердца, такъ и въ похвалѣ довольни.
Но что жъ? Видите, якъ намъ за сія платили
И платятъ услуги; коль тяжко угнѣтили
Бѣдную Украину тыми очковыми,
Поемщизнами тыми, тако жъ роговыми.

Повымышляли къ тому уже и ставщизны,
А ири иныхъ поборахъ и сухомельщизны.
Власное наше добро въ очахъ передъ нами
Арендуютъ, и въ своемъ невольни мы сами.
И уже по времени а ни дѣтей родныхъ,
Ни женъ власныхъ нашихъ, намъ не будетъ свободныхъ.
Что жъ говорить о иныхъ бѣдахъ нашихъ большихъ?
Что о безчестіяхъ, и укоризнахъ горшихъ?
Козака и за жида не важатъ: милѣйшій
Имъ жидъ, нежели русинъ, и весьма честнѣйшій;
Съ жидомъ они ѣдятъ, пьютъ, банкеты справляютъ,
А Козака бѣднаго за нѣзащо маютъ [1]).
И что горше: которымъ поклонъ отдавали
Турки и татаре, а многи не востали
Никогда же, егда разъ наклонили выи,
Нынѣ, срамно и казать, нынѣ сами сіи
Жидамъ клапяются, и шапку въ рукахъ носятъ
Передъ ними, и ихъ якъ пановъ якихъ просятъ.
О горе! о болѣзни! о неизреченна,
Студа нашего печаль, но не оконченна,
Злоба ихъ! ибо уже и вѣру святую
Испразднити тщатся, а ввести треклятую
Унію помышляютъ, и Божіи храми
Вездѣ своими хотятъ оскверняти мшами.
Словомъ рещи: всѣхъ въ конецъ мыслятъ потребити,
И славу Козацкую въ пепелъ обратити.
Что убо сотворите, теперь разсуждайте,
Когда еще можете, всякъ о себѣ дбайте:
Послѣдней ли пагубы своей ожидати
Что день будете, или и золъ убѣжати
Грядущихъ и обиды отмстити, якіе
Доселѣ претерпѣли за дѣла благіе?
Я на Бога всю мою надежду слагаю!

[1]) Ср. выше думы № 3, 4, (вар. А).

Его, во первыхъ, себѣ помощи желаю;
Имѣю же надѣю на шаблю по Бозѣ,
Что нахилитъ подъ наши враговъ нашихъ нозѣ.
Только вы всѣ въ единъ гуж со мною тягните,
А отчизны и вѣры своей не дадите
Православной до конца отъ нихъ пропадати
И козацкой на вѣки славѣ исчезати [1]).

Кошовой.

Поки силы нашея, поки духа стане,
Будемъ себе боронить, вельможный Гетмане;
Туркамъ, татарамъ въ очи отважне ставали
За плюгавцевъ тыхъ, когда на нихъ наступали.
За себе противъ Ляховъ не вооружимся,
Въ своихъ бѣдахъ помогти себѣ убоимся?
Вѣдаемъ, яко всѣмъ намъ Украина мати,
Кто жъ не похощетъ руку помощи подати
Погибающей матцѣ, былъ бы той твердѣйшій
Надъ камень, надъ льва былъ бы таковый лютѣйшій!
Мы всѣ, якъ прежде были безъ всякой отмовы,
Такъ и найпаче теперъ служити готовы,
Будемъ себе и матку нашу боронити,
Аще намъ и умерти, будемъ ляховъ бити!

ЯВЛЕНІЕ 2.

Козаки Днѣпромъ пришедши, приходятъ до Хмельницкаго, и что ляхамъ едѣлали, ему повѣдаютъ; вѣстникъ извѣщаетъ не далекій ляцкій приходъ; Хмельницкій кажетъ козакамъ на кони сѣдать.

Хмельницкій.

Что вы за Козаки и откуля?

Козаки.

Зъ Ляхами
Посланіи были мы Днѣпромъ байдаками.

[1]) Ср. выше думы № 1, 3, (стр. 98—97 А).

Хмельникцій.

Кто васъ послалъ зъ ними, и гдѣ вы ихъ подѣли?

Козаки.

Гетманы обидва намъ ѣхать повелѣли.

Хмельницкій.

Гетманы гдѣ?

Козаки.

Зъ обозомъ по волѣ ступаютъ:
Но гдѣ уже суть, или куда натягаютъ,
Сего знати не можемъ: бо Днѣпромъ единыхъ,
Поки они настигнутъ, а землею иныхъ,
Ради скорости, легко передомъ послали,
Сами съ табуромъ нога въ ногу поступали.
Шембракъ изъ Сапѣгою поѣхалъ землею,
И сынъ же Потоцкаго зъ юртою тоею!
А намъ казали спѣшно ступати водою,
Придавши комисаровъ для лучшаго строю
И безпечности.

Хмельницкій.

Гдѣ суть ваши комисарѣ?

Козаки.

Гдѣ жъ уже сидятъ, може у чорта въ кошарѣ:
Бо мы еретиковъ тыхъ нещадно побили
Иныхъ, а иншихъ живцемъ въ Днѣпрѣ потопили.
Лучше збравши, що будетъ, то будетъ, терпѣти,
Нежели лякамъ, хотя присягши, служити.

Хмельницкій.

Не бойтеся, надежду на Бога имѣемъ
Милостива, что нашимъ врагомъ одолѣемъ;
А что вѣрне служить имъ въ церкви присягали,
Передъ Богомъ такую кондицію клали:

Аще не будутъ они насильствовать вѣру
Нашу святую, и не переберутъ мѣру
Въ поступкахъ своихъ зъ нами, и за службу нашу
Не такую, якъ мы пьемъ, будемъ пити чашу;
Чого они поневажъ сами не сполняютъ,
Дармо и отъ насъ себѣ вѣры ожидаютъ.

Вѣстникъ.

Ляховъ, вельможный пане, не далеко чути.

Козаки.

Що румомъ поѣхали, мѣли то прибути.

Хмельницкій.

Не страшний намъ есть приходъ и самихъ гетмановъ,
Не устрашается духъ отъ ляховъ Богдановъ.
Нуте только, молодцѣ, на конѣ сѣдайте,
А пришествія оныхъ къ себѣ не чекайте:
Приходящимъ къ намъ гостямъ на встрѣчь поѣзджаймо,
А пришествія оныхъ къ себѣ не чекаймо.

ДѢЙСТВІЕ 3.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Украина о помощь и пособіе Божіе Хмельницкому во брани той проситъ.

Украина.

Въ безмѣрныхъ бѣдахъ моихъ въ неисповѣдимой
Болѣзни и печали, во неусладимой
Горести сердца имамъ се мало отрады,
Се утѣхи ощутихъ нѣчто того ради,
Что чада моя уже якъ отъ сна востали
Коего, и нечувство далече прогнали
Отъ себе, и вси обще почали гадати,
Якъ бы матери своей пропасти не дати.
Малодушіе и страхъ всякій отложили,
Дерзость и безстрашіе себѣ прилучили,
На предлежащій подвигъ весело ступаютъ,

Скорбь мою преложити на радость желаютъ.
Но, увы! не извѣстна фортуна есть брани:
Ибо неудобѣ познать отъ коея страны
Стояти будетъ, на ся различные виды
Воспріимати обыче, иногда бѣды
Наноситъ, иногда же бываетъ удобна,
Тѣмъ кости или картѣ она есть подобна:
Кому бо послужитъ и кому въ руки пойдетъ,
И самѣй премудрѣйшій астрономъ не дойдетъ.
Обоихъ странъ многажды силы будутъ равни,
Такъ числомъ воевъ, яко храбростію славни;
Но едини наконецъ изъ нихъ торжествуютъ,
Другіи побѣжденни, стеняще, сѣтуютъ;
Иногда же противно надеждѣ бываетъ,
Сильнаго немощнѣйшій часто постилаетъ.
Толикую я разность егда помышляю,
Увы мнѣ! отъ болѣзни паки унываю.
Паки острый во мнѣ тернъ пронзаетъ утробу,
Паки лютая печаль влечетъ мя ко гроду:
Ибо аще что на мя супостатъ успѣетъ,
Аще мнѣ окаянной нынѣ одолѣетъ—
Горе мнѣ! что сотворитъ суще побѣдитель,
Таковъ и толикій мой врагъ и озлобитель
Раздраженный? Ко Тебѣ, о Боже всесильный,
Прибѣгаю азъ, воззри на плачь мой умильный!
Доколѣ мя до конца забудеши, Боже?
Душа моя отъ скорби во мнѣ изнеможе.
Доколь лице отъ мене Свое отвращаешь,
Доколѣ безъ отрады мене оставляешь?
Призри съ небесе и виждь на мое толико
Окаянство, и помощь низпосли, Владыко,
Иже древле съ Моусеомъ милость сотворивый,
И тѣмъ Израильское племя свободивый
Отъ работы Египта, проведъ по пустыни
Столпомъ сугубымъ: Ты Самъ, Ты тожде и нынѣ

И Богдану моему яви неизмѣрну
Благодать Твою! Буди вожду правовѣрну
Столпъ крѣпости, отъ лица враговъ заступая
И правовѣрныхъ его воевъ защищая,
Сотвори, да, иже мя посрамити тщатся,
Вѣчнымъ на брани студомъ сами посрамятся:
Да возрадуются же, иже въ Тебѣ чаютъ,
Твоей помощи въ бѣдахъ своихъ ожидаютъ!

ЯВЛЕНІЕ 2.

Вѣсть приходитъ, повѣдая преславные козаковъ надъ ляхами побѣды, и студное ихъ за Вислу прогнаніе, и торжественное вскорѣ Хмельницкаго на Украину возвращеніе.

Вѣсть.

Не плачь, о Украино, престани тужити,
Печаль твою на радость время преложити:
Призрѣ на тя съ небесе Вышняго зѣница,
Поборствуетъ по тебѣ Божія десница!
Жолтые Воды злату при брегу своему
Побѣду породили Богдану твоему.
Шембракъ изъ Сапѣгою пошли оглядати,
Таврики, свою Хану визиту отдати,
А Стефанъ Потоцкій, сынъ Гетманскій, зъ своими
Лучше въ пеклѣ збравъ жити, нѣжъ въ Крыму зъ чужыми.
Корсунь другой побѣды есть тебѣ свѣдѣтель,
Явися Хмельницкій твой паки побѣдитель;
Враговъ твоихъ студно въ лѣсъ якъ зайцовъ загнали,
И единыхъ побили, другихъ повязали:
Тамъ самъ Гетманъ Потоцкій, тамъ и Калѣновскій
Польный, тамъ и Синявскій, тамъ и Бѣгановскій;
Тамъ Ясколькій, и инни тамъ многіе взяти
Пошли в слѣдъ Шамбрака и Сапѣги искати.
Нестерваръ мѣсто Ганджа и Остапъ достали,
Глубокій ровъ Жидовскимъ стервомъ заровняли;
Ляховъ недобитыхъ подъ Корсунемъ побили,

Зъ ксендзовъ живыхъ шкуры, як зъ барановъ, лупили.
Кривоносъ въ Барѣ взятомъ отъ себе гуляетъ,
Ляховъ въ склепахъ и въ домахъ зъ свѣчками шукаетъ,
А иныхъ зъ подъ стрѣхъ тягнетъ, якъ воробціовъ много,
Всѣхъ на пень истинаетъ, не смотритъ ни кого.
Дивны твои побѣды суть: ибо и тіи,
Которыхъ страхъ за Вислу у лѣса густіи
Розно позаносилъ былъ, когда и собрались
Большъ надъ тридесять тысящъ, да и перебрались
Вкупѣ за Константиновъ, подъ рѣчку Пиляву,
Тамо свою хотяще показати славу,
Зъ студомъ и безчестіемъ неслыханнымъ, зъ вѣчнымъ
Поруганіемъ своимъ, зъ срамомъ необычнымъ,
Знову всѣ въ безвѣстная мѣста повтекали,
Якъ тилько въ полю въ очи Хмельницькому стали:
Кто коня, кто шабли, кто узды, кто кульбаки,
Кто воза, кто хомута, а кто и собаки,
Или чего иного кто тилько дорвался,
Якъ найскорѣй за Вислу знову поспѣшался
Не отягощенъ ничемъ; ибо тамо рисы,
Соболи, горностаи, кунки, волки, лисы,
Сѣбирки, ванны, конвы, имбрики, наметы,
Мѣдинцы сребряные, фарины, паштеты,
Цукры, кредансы, столы, скрини зоставляли,
Окованныхъ возовъ сто тысящъ покидали.
О прочіихъ корыстехъ не воспоминаю,
Токмо безчисленные быти утверждаю.
Довольно грабленія твоя наградили,
Которые чрезъ Старостъ и жидовъ робили.
Толикое ихъ бѣгство вельми удивило
Вожда, и въ слѣдъ за ними гнати понудило
До Львова; а Небабы, Тиши, Полкожухи
И Нечая по бокахъ, сламаніе духи
Ихъ въ конецъ имъ отъемлютъ, гдѣ ихъ постизаютъ,
И такъ славу ко славѣ тебѣ прибавляютъ.

Но не было подъ Львовомъ изъ кимъ воевати,
А мѣста и самъ дармо не хотѣлъ псовати,
Когда сукна на барму козакамъ прислали,
И повелѣнну денегъ сумму поскладали.
Далѣ, Украино, все Богданъ твой ступаетъ,
Отъ Львова до Замосця скоро приступаетъ.
Слава о немъ повсюду дивная проходитъ,
Имя его до морей послѣднихъ доходитъ,
А ляхамъ такъ страшно, что гдѣ либо повѣютъ
Вѣтры, всѣ, же Хмельницкій идетъ, разумѣютъ.
Таковый и толикій ляховъ побѣдитель,
И Богомъ дарованный тебѣ избавитель,
Супостатъ твоихъ въ мѣста пустыя загнавши,
А по Вислу границу тебѣ закопавши,
Вскорѣ, торжествуя, онъ къ тебѣ возвратится,
Неисказанна радость тебѣ съ нимъ явится [1]).

Украина.

Словеса твоя дивно мене утѣшаютъ,
Егда толикіе мнѣ побѣды глашаютъ;
Убо се по словеси твоему да будетъ:
Богданъ мой, побѣдитель толикъ да прибудетъ!

Хоръ.

Богъ скорбящихъ утѣшаетъ.

Иже Самъ въ Себѣ отъ вѣкъ почиваяй,
Иже предъ Ангелъ лики пребываяй,
Всесиленъ, премудръ, красенъ и богатый,
Святъ и всякоя полный благодати,
Чистъ непороченъ, во всемъ совершенный,
Славою вѣчнѣ въ Себѣ прославленный,
Всяческая всѣмъ обильно дарствуяй,
Но самъ ничего отнюдь не требуяй,

---

[1]). См. пѣсни № 6, 8, 9, и примѣчанія къ нимъ.

Той на престолѣ сидяй превысокомъ,
Дольняя зряще всевидящимъ окомъ,
За безмѣрную милости пучину,
Призрѣвъ на бѣдну свыше сиротину,
Ухо абіе свое приклоняетъ,
Гласу молитвы милосердъ бываетъ;
И аще бури возмущаютъ море,
Ведя зъ собою великое горе;
Аще и волны до небесъ возносятъ,
И видимую пагубу наносятъ;
Но Онъ не даетъ лютѣ погибати,
Ибо Его есть таковыхъ спасати,
Иже во бѣдахъ къ Нему прибѣгаютъ,
Въ Немъ всю надежду свою полагаютъ;
Сынъ паче забвенъ у матери будетъ,
А нежели Онъ таковыхъ забудетъ;
Блаженнiи суть убо таковiи,
Ибо скорбь въ радость премѣнити тiи,
Аще и страждутъ, чаютъ непремѣнно;
Упованiе оныхъ не сумнѣнно;
Богъ бо есть щедрый, въ Немъ же уповаютъ,
Яко па нь свою печаль возверзаютъ.

ДѢЙСТВІЕ 4.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Хмельницкiй со торжествомъ на Украину возвратився въ Кiевъ, при вратахъ торжественныхъ благодаритъ Бога за толикiе побѣды: дѣти Украинскiя, во училищахъ Кiевскихъ учащiися, его привѣтствуютъ, потомъ и козаки чрезъ писара толикой ему славы вѣнчуютъ.

Хмельницкiй.

Что Тебѣ воздамы мы, о всеблагiй Боже?
Кто бо Твою къ намъ милость изрещи возможе?

О Тебѣ супостаты наша побѣдихомъ,
Тобою гордiи ихъ думы низложихомъ,
И духи попрахомъ, ни на лукъ, ни на стрѣлы,
Ни на инши якiе уповахомъ силы.
Десница, о Господи, Твоя прославися,
Въ крѣпости, десная Ти рука утвердися
На нихъ, пособляя намъ. Отселѣ познаютъ,
Яко щедроты Твоя по намъ побораютъ.
Не до конца бо Твоихъ вѣрныхъ забываешь,
По гнѣвѣ милостива Себе имъ являешь:
Наказуешь, но яко Отецъ мисосердый,
Ибо потомъ бываешь аки щитъ имъ твердый,
Отъ лица вражiя въ день брани защищая,
И всякiя далече скорби прогоняя.
Сiе коимъ извѣтомъ будемъ утверждати,
Довольно показуютъ Твоя благодати
Ко намъ: праведнымъ Твоимъ судомъ мы страдали,
Яко неправды наша Тебе прогнѣвали.
Но егда мы милости Твоея искахомъ,
И благоутробiе Твое не престахомъ
Молить: призрѣ съ небесе на наша обиды,
Толикiе намъ нынѣ дарова побѣды.
Рогъ убо правовѣрныхъ Твоихъ возвышенный
Супостатъ безъ отрады стенетъ побѣжденный:
Твое сiе дѣло есть, а не человѣка,
Буди благословенъ Ты отъ нынѣ й до вѣка!

Дѣти Украинскiя.

1.

Ревностiю святыя Церкве разжженный,
Безбоязненно дерзнувъ вступить въ бой военный,
Егда съ врагами ея, Богдане, ратуешь,
Достойно и праведно съ нею торжествуешь:
Врата бо ей адова съ своими навѣты
Не могутъ, глаголющу Христу, одолѣти.

Донелѣ убо Церковь имать пребывати,
Дотоль и Твоя будетъ похвала сіяти.

2.

Отчества любовь, яже въ тебѣ распалила
Сердце твое ко брани, но и пособила
Тоюжде ти въ побѣдѣ такъ, что разъяренный
Супостатъ твой явися весьма помраченный.
Вся бо яже суть въ мірѣ, любовь побѣждаетъ,
Любве неудобное ничтоже бываетъ,
Всякъ убо, иже имать Отчество любити,
Не можетъ тя никогда въ любвѣ не имѣти.

3.

Славою предковъ твоихъ поощренъ, на рати
Побѣдилъ еси славно твоя супостаты;
Отъ двоихъ бо едино восхотѣ имѣти:
Или умерти, или врага побѣдити,
Но козацка отъ тебе слава смерть прогнала,
А надъ врагомъ побѣду тебѣ даровала;
Иже убо за Отчу подвизался славу,
Безсмертнымъ слава вѣнцемъ увѣнчаетъ главу.

4.

Добродѣтель твоя есть торжества виною
Нынѣшняго, побѣди сею единою
Врага твоего; ибо такъ сильно ничтоже
Обращается, или такъ высоко, что же
Мужествомъ добродѣтель своимъ не превзыдетъ,
А може она когда наконецъ не взыйдетъ;
Добродѣтель убо мы твою величаемъ,
Тебѣ Несторовыхъ лѣтъ отъ Бога желаемъ!

Писарь.

Аще тя и малыя дѣти привѣтствуютъ
И Богомъ данной тебѣ побѣды вѣншуютъ,
Якъ мы не устыдимся безстудно молчати,

Як будемъ нѣмотою уста заграждати?
О едина похвала наша, о Богдане,
О дивный въ Гетманѣхъ, ты, нашъ Вельможный пане!
Радуется о тебѣ Россія Малая,
Веселитжеся купно и Церковь святая:
Ибо твоя то были первые порады,
Не оставить матери своей безъ отрады;
Но елико возможно въ бѣдѣ утѣшити,
Горькую ея печаль въ сладость премѣнити.
Се уже и самымъ то дѣломъ совершися:
Скорбь далече отбѣже, радость водворися.
Торжественные гласы происходятъ всюду,
Тамо пѣсни слышатся, кимвали оттуду,
Грады, веси, дубравы, горы, холмы, рѣки,
Красно являютъ лице свое съ человѣки!
Словомъ единымъ сказать: якъ Вкраина стала,
Толикая въ ней радость еще не бывала.
Кто жъ не признаетъ, что все, что-либо имамы,
Такъ чудныя измѣны, яко надъ врагами
Нашими преславно мы нынѣ торжествуемъ,
А они воздыхаютъ? тебѣ долженствуемъ,
Твоимъ добродѣтелемъ должны восписати,
Тебѣ благодарствіе должны воздавати;
Будутъ убо вѣтіи вездѣ тя славити,
Будутъ и ритмотворцы дѣла твоя пѣти
Зъ гисторіографами: мы тя поздравляемъ
Толикою славою, а къ тому желаемъ:
Которую днесь радость имѣемъ тобою,
Долгимъ твоимъ житіемъ утверди по бою!

Хмельницкій.

Радости сея не я и не добродѣтель
Кая моя вина, но Творецъ и Содѣтель
Нашъ: благодареніе Ему возсылайте,
Его дивную ко намъ милость величайте.

Прочее въ мирѣ между собою живите,
Друголюбіе надъ вся паче возлюбите.
И малыя бо вещи умножаетъ згода,
Великія вопреки вмаляетъ незгода.
А желѣзо доброе важте и надъ злато.
Злато бо потемнѣетъ безъ него, якъ блато.
Что злато и что сребро ляхамъ пользовало,
Коликіе жъ богатства желѣзо побрало?
Зъ сребныхъ полумысъ отцы наши не ѣдали,
И зъ золотыхъ пугаровъ они не пивали [1]):
О желѣзѣ старались, желѣзо любили,
И велику тѣмъ себѣ славу породили.
О нихъ путемъ идите, о нихъ подражайте,
Славы ища, богатство вы за ничто майте.
Не той славенъ, котрий многа лѣчитъ стада,
Но иже многихъ враговъ своихъ шлетъ до ада:
Сему едино токмо желѣзо довлѣетъ,
А злато или сребро ничтоже успѣетъ.
Что Богъ дастъ, тѣмъ довольни суще, ни коея
Не обидите ни чимъ братіи своея:
Кто лѣсокъ добрый, или хуторецъ порядный,
Кто ставъ, кто луку, кто садъ имѣетъ изрядный,
Болѣть или завидѣть тому не хотите,
Якъ бы его привлащить къ себѣ не ищите.
Ибо когда козаки уже обнищаютъ,
То не долго остатки ваши потрываютъ.
Откуду коня, или ручницю, откуду
Инный порядокъ возьмутъ, аще не оттуду?
А безъ тыхъ приборовъ, что, мните, по насъ будетъ [2])?
Слава, безъ сумнѣнія, наша не прибудетъ.
На послѣдокъ глаголю: сами не купчуйте:

[1]) Ср. выше, пѣсни № 6, вар. А, ст. 11—12, 21—24.

[2]) Намекъ на захватъ земель старшиною козацкою послѣ Хмельницкаго. Ср. въ слѣдующей книгѣ думы о Гандже Андыберѣ.—

Лука, стрѣлки, мушкета и шабли пильнуйте!
Куплями бо обвязанъ житейскими воинъ,
Имени сего весьма таковъ не достоинъ.
И дѣтей своихъ, скоро отправлятъ науки,
До сей же обучайте козацкои штуки.
Тако творя, вражія потрете навѣты:
Радость сію на многи удержите лѣты.

ДѢЙСТВІЕ 5.

ЯВЛЕНІЕ 1.

Украина радуется Богу, помощнику своему, и благодареніе возсылаетъ.

Соторжествуйте мнѣ вси нынѣ Россіяне,
Радуйтеся со мною и вси Христіане,
Иже не поврежденни злочестія ядомъ,
Зъ малымъ въ союзѣ есте благовѣрнымъ стадомъ.
Скорбь моя отложися: радость водворися,
Супостаты падоша, рогъ мой возвысися.
Дивпа се измѣна есть Вышняго десницы,
Ляхъ побѣжденъ и прогнанъ за своя границы:
Страхъ, бѣда, клопотъ и студъ побѣже зъ ляхами,
Побѣда и торжество осталася съ нами.
Иже славы моей путь запяти хотѣли,
Путь, ведущь здѣсь за горы, сами погубили.
Не вѣдаютъ и сами, куда утѣкати,
Гдѣ бы на старость себѣ отчества искати.
О, ниже риторскими усты исказанной,
Ниже историческимъ перомъ описанной
Фортуны моей! се бо Богъ мнѣ пособствуяй,
Излія на мя Своей благодати струя,
Совлекъ съ мене острое рубище печали,
Въ ризу мя веселія одѣя; престали
Бурніи свирѣпѣти на мя Аквилоне,

Тишайшіи явились ко мнѣ Алціоне:
Преч лютая отъ мене зима отступила,
А благопріятная весна наступила;
Тма во свѣтъ, а нощь во день златый премѣнена,
Горесть сердца моего въ сладость обращена.
Вышняго воистинну есть сія измѣна,
Милость Его ко мнѣ се сотвори едина.
Вси, иже ко мнѣ любовь имущіи, роды,
Вси, мнѣ желающіи многихъ лѣтъ, народы
Возмите трубы гласни, настройте тимпаны,
Брацайте во кимвалы, пустите органы,
Пріймите псалтирь зъ гусльми, и пѣсни сложите,
Гласомъ радости купно Богу воскликните.
Се мъсяцъ новъ явися; се день торжественный
Всемірный, нарочитый, свѣтлый, праздепственный!
Аще когда, найпаче нынѣ возыграйте,
Бога же, побѣду мнѣ давша, величайте!
Что бо Ему принесу за радость толику?
Что иное за милость воздамъ толь велику?
Буду развѣ имени Его воспѣвати,
Буду Господне имя во вѣкъ прославляти!

ЯВЛЕНІЕ 2.

Смотрѣніе Божіе предсказуетъ Украинѣ незыблемое ея блаженство подъ крѣпкою непобѣдимыхъ Монарховъ Всероссійскихъ рукою, добрымъ и Рейментарскимъ правленіемъ.

Смотрѣніе.

Радуешися Богу, тебѣ пособивщу,
Украина, въ брани, враговъ же низложивщу
Твоихъ, и обліявшу необычнымъ студомъ:
Но радуйся и дивно о тебѣ строящу,
Дивнымъ тя смотрѣніемъ утвердить хотящу.
Славы твоей толикой мнози ненавидятъ,
Толикому счастію не мало завидятъ:
Но зависть тая, ихъ же самыхъ погубляетъ,

Егда сердце, аки ржа, желѣзо снѣдаетъ:
Тебѣ же не принесетъ вреда никоего;
Никако не умалитъ блаженства твоего:
Прійму бо тя подъ крѣпку руку Свою вскорѣ.
Непобѣдиміи на земли и на морѣ
Монархи Россійскіи,—поборники суще
Иже благочестія, зловѣрныхъ бодуще:
Тебѣ въ твоей потщатся пособляти нуждѣ;
Не лишатъ тя помощи своей, аки чужды.
Подъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая,
Аки на твердой скалѣ себе утверждая,
Посмѣешься всѣмъ вѣтромъ; волны возмущенни,
Аще даже до небесъ будутъ вознесенни,
Егда вихромъ гоними, пачнутъ ударяти,
Пропасть отверзающе, но поколебати
Отнюдь тя не могуще, разбіются сами
Съ приходящими купно о камень водами.
Внемли же глаголемымъ!

Украина.

Прилѣжно внимаю,
Слово Твое радостнѣ въ себѣ разсуждаю.

Смотрѣніе.

Петръ тебѣ будетъ камень, отъ Бога поданный,
И за величество дѣлъ, Великій названный.
Камене того ниже злобные совѣты,
Ни вражія преломлятъ противныхъ навѣты,
Ниже воспріятые тяжкіе походы,
Ни страшные многажды подъ грады подходы,
Смерть развѣ единая поздняя сокрушитъ.

Украина.

Увы мнѣ окаянной, убо мя порушитъ!

Смотрѣніе.

Стой, не бойся, за камень первый сокрушенный,
Камень другій, не меньшій, будетъ положенный,

Петръ, глаголю, имени Вторый таковаго,
Монарха Всероссійскій Бога всеблагаго
Милостію увѣнчанъ, не дастъ ти упасти,
Не дастъ и славѣ твоей всячески пропасти.
Тотъ еще малъ отрокъ сый, но не дѣтоуменъ,
Къ пользѣ державы своей вельми остроуменъ;
Совершеннаго мужа въ юности являя,
Великихъ по себѣ дѣлъ знаки подавая,
Подасть ти Даніила, вождя изряднѣйша [1]),
Не токмо благородствомъ надъ иныхъ краснѣйша,
Но и дѣлы храбрыми славнаго, который
Супостатомъ Хмельницкій твоимъ будетъ вторый.
Имя его устрашитъ сосѣдъ твоихъ зѣло,
А чего жъ уже само не докажетъ дѣло?
Что убо врази твои, что будутъ творити?
Будутъ отъ зависти ажъ до костей худѣти,
И оружьемъ не можа острымъ воевати,
Языкомъ много начнутъ на тебе щекати,
Аки грубу въ народѣхъ тебе поносяще,
Аки наукъ чуждую тебе обносяще.
Но Богъ тя во воинскомъ искуствѣ и штуцѣ
Прославивый, прославитъ Тойже и въ науцѣ.
И сіе Коллегіумъ чрезъ Петра Могилу
Основавъ, произведетъ въ толикую силу,
Что отъ него вѣтіи красноглаголивы,
Тонкіи философы, богоглаголивы
Богословы, сильніи и дѣломъ и словомъ
Проповѣдники, стадо пасущи Христово,
Пастиріе премудри, святи, преподобны,
Древнимъ онымъ Церковнымъ свѣтиламъ подобны,
И инны изрядніи мужіе изыйдутъ,
Къ тому начатки сіи совершенство пріимутъ.

[1]) Гетманъ Данило Апостолъ (1727—1734 г.).

Тако ти, миръ ли будешь, или брань имѣти,
Надъ врагомъ твоимъ главу будешь возносити.

Украина.

О, Боже! возсіяй ми день онъ скоро златый,
Толикое блаженство мое оглядати!
Даждь мнѣ Петру Второму, отъ Тебе избранну,
И Тобою наслѣднимъ вѣнцемъ увѣнчанну,
Поклоненіе мое должное воздати,
Толику его милость ко мнѣ величати;
Даждь и его вѣрному вожду, Даніилу
Здравіе, долготу дній, во всемъ спѣхъ и силу!

Хоръ

Поетъ похвалы Хмельницкому.

Вѣчной похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрый на земли и на морѣ воинъ,
Войскъ Запорозкихъ Хмельницкій старѣйшій,
Вождь изряднѣйшій.
Отчество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради нивочто вмѣнивый
Роскоши, покой, корысти, интраты,
И всѣ приваты.
Православныя Церкви супостатомъ,
Наипаче мерзскимъ трепетъ Унѣятомъ,
Отческихъ догматъ усердный хранитель
И защититель.
Дѣлъ предковъ своихъ теплый подражатель,
Древней козацкой славы соблюдатель,
Свою на брани положити главу
Готовъ за славу.
Добродѣтельми сими украшенный,
Божія къ тому Духа исполненный,
Горесть обратить нашу хотя въ сладость,
Печаль на радость,

*

Первіе началъ предлагать совѣты,
Како вражіе прогнати навѣты,
А по совѣтѣхъ принялся за дѣло
Поспѣшно зѣло.
Сразився съ врагомъ своимъ доблественно,
Прогналъ за Вислу даже немедленно;
Свыше бо ему помощь прибывала
И укрѣпляла.
Тѣмъ Ляховъ викторъ преславный явися,
Побѣдамъ его весь міръ удивися;
Пребысть студъ, печаль пагуба зъ Ляхами,
Торжество съ нами.
О, кто тя лѣпо восхвалитъ, Богдане?
Кто толикихъ дѣлъ высоты достане?
Мы, иже похвалъ достойна тя знаемъ
Не увѣнчаемъ.
Въ похвалахъ твоихъ языкъ нашъ бездѣленъ,
Ублажить бо тя достойно не силенъ;
Будешь развѣ ты возвеличенъ въ небѣ,
Яко есть требѣ!

ЭПИЛОГЪ.

Дивную милость Божію, къ намъ прежде осмидесятъ лѣтъ явленную, нынѣ дѣйствіями и явленіями краткими предложнхомъ вамъ, Богомъ собранные, слышателіе и зрителіе. Великое воистину дѣло, яко великаго блаженства виновное; но величеству наше скудоуміе равное не было. Но и кто Божія щедроты, наипаче же толикія къ намъ милости, по достоинству ублажити можетъ? Обаче сего ради молчати не подобаше: ниже бо Богъ отъ насъ требуетъ, чего не можемъ, требуетъ же да богатно изливаемая Его на насъ благодѣянія въ незабвенной памяти содержимъ. Аще бо и не якоже лѣпо, но якоже отъ насъ возможно бяше, благоутробіе Его прославихомъ, но за безмѣрное божественныхъ Его къ намъ щедротъ величество, что либо или не прилично творихомъ, или погрешительно изрекохомъ, благоразуміемъ своимъ да покрыете, всесмиренно молимъ. Аминь.

Драма эта напечатана М. А. Максимовичемъ въ Москвѣ, въ 1858 г. съ предисловіемъ О. М. Бодянскаго, по списку, принадлежащему М. О. Судіенку. Максимовичъ приписываетъ ее Ѳеофану Прокоповичу на томъ основаніи, что въ обоихъ ему извѣстныхъ спискахъ она помѣщена въ рукописныхъ сборникахъ сочиненій Прокоповича и притомъ вслѣдъ за его драмой «Владиміръ», и полагаетъ, что Прокоповичъ написалъ ее, по случаю пріѣзда въ Москву гетмана Даніила Апостола въ 1728 году. Г. Петровъ полагаетъ, что драма могла быть сочинена Ѳеофаномъ Трофимовичемъ, учителемъ піитики въ кіевской академіи. Третій списокъ находится въ учебникѣ риторики, преподаваемой въ 1728 году въ кіевской академіи Стефаномъ Калиновскимъ. (См. Русск. Бесѣда 1857 г. кн. I., Максимовича Воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомъ, его же о двухъ стихотвореніяхъ «Плачъ Малой Россіи» и «Милость Божія въ Кіевск. Епарх. Вѣдом. 1859, № 22, Н. Петрова о томже, тамже, № 18).

Внимательному читателю видны точки соприкословенія между обличеніями польскаго господства въ этой драмѣ и въ народныхъ пѣсняхъ, а также въ выраженіяхъ радости по сверженію этого господства. Различіе же между драмой и народными пѣснями состоитъ въ болѣе козацко-религіозной, чѣмъ народно-экономической точкѣ зрѣнія. Болѣе выдающіяся совпаденія мы указали въ выноскахъ.

Изъ упоминаемыхъ во второмъ явленіи второго акта лицъ: Шамберга—комиссаръ козацкій, отправленный гетманомъ Потоцкимъ при молодомъ сынѣ его руководить экспедиціей противъ Сичи, Ганджа, потомъ полковникъ уманскій, назначенъ былъ Хмельницкимъ склонить козаковъ-барабашевцевъ, шедшихъ съ Потоцкимъ, на свою сторону, убитъ въ

1648 г. подъ Пилявою, а Остапъ, потомъ полковникъ Кальницкій или Виницкій. Мартынъ Небаба—потомъ полковникъ Черниговскій, Тиша—потомъ полковникъ Звягельскій (полкъ существовалъ до Зборовскаго мира). Битва желтоводская была 5 мая 1648 г., подъ Корсунемъ 15 мая, на Пилявкѣ 21 сентября, а 24 октября Хмельницкій двинулся отъ Львова на Замосце, гдѣ стоялъ до 19 ноября. *Вѣсть*, значитъ, сводитъ выдающіяся подробности первой войны Хмельницкаго.

